

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

EĞİTİM MATERYALI

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNE ERİŞİMDE NORMLAR VE STANDARTLAR

PROF. DR. ZEYNEP ALEMDAR
DR. EVRA ÇETİN

2021

Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erişimde Normlar ve Standartlar

Eğitim Materyali

Prof. Dr. Zeynep Alemdar

Dr. Evra Çetin

Mart 2021

CEİD YAYINLARI

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erişimde Normlar ve Standartlar

Eğitim Materyali

Kaynak gösterilmek kaydıyla yararlanılabilir.

ISBN: 978-625-7666-04-6

Yıldızevler Mah. 721. Sokak, No:4/9 Çankaya, 06690

Ankara, Türkiye

Tel: 0 312 440 04 84

www.ceid.org.tr

www.ceidizler.ceid.org.tr

Kapak Fotoğrafı: Canva Pro Stock Media

Kapak/İç Tasarım: Hasan Kürşat Akcan

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin sorumluluğu altındadır. Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

PROF. DR. ZEYNEP ALEMDAR Prof. Dr. Zeynep Alemdar, Okan Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesidir. Aynı zamanda İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Dekanı ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi müdürüdür. İnsan hakları, demokratikleşme, Türkiye'de sivil toplum ve Türkiye-AB ilişkileri konularını, kadın farkındalığıyla odağa alan çalışmalarından sonra son yayınları genelde kadınlar, barış ve güvenlik meselelerini kapsamaktadır. Alemdar, aynı zamanda Türkiye ve bölgesinde kadınların uluslararası siyasete etkin katılımının artmasını amaçlayan Dış Politikada Kadınlar İnisiyatifi'nin (WFP14) kurucusudur.

Pek çok uluslararası kuruluş (BM Kadın Birimi, Dünya Bankası) için kadınların tüm karar alma mekanizmalarına katılmasından, farklı sektörlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılmasına kadar çeşitli projelerde danışmanlık, eğiticilik, değerlendirme fazlarında çalışmıştır. 2014 yılından bu yana da kadınların liderliği ve feminist liderlik üzerine eğitimler vermekte ve çalışmaktadır. Kadın sivil toplum kuruluşlarına da destek vermektedir.

Alemdar, pek çok ülkede farklı katılımcılara uluslararası siyaset, dünyada ve Türkiye'de kadın hareketleri konularında ders vermiş, Portland State Üniversitesi'ndeki Mark O. Hatfield School of Government'ta misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 2014 yılında ABD'nin saygın düşünce kuruluşlarından Carnegie Endowment for International Peace tarafından Avrupa-Atlantik Bölgesinin 40 Yaşından Genç 40 liderinden biri seçilmiş, akademik iznini Washington D.C.'de geçirmiştir. Halen European Leadership Network'ün Genç Liderler İnisiyatifi üyesidir.

Lisans derecesini Galatasaray Üniversitesi İktisat bölümünde, yüksek lisansını Kentucky Üniversitesi Patterson School of Diplomacy'de, doktora eğitimini de Kentucky Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi bölümünde tamamlamıştır.

DR. EVRA ÇETİN Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Lisans, İstanbul Üniversitesi kamu hukuku Yüksek lisans ve Marmara Üniversitesi kamu hukuku doktora programlarından mezun oldu. Akademik çalışmalarına Okan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku kürsüsünde devam etmektedir. İnsan hakları teorisi ve usul hukuku, sosyal haklar, ayrımcılık yasağı, toplumsal cinsiyet eşitliği, LGBTİ+ hakları gibi farklı alanlarda çalışmaları bulunmaktadır.

İçindekiler

Giriş.....	8
Neler Öğrenmeyi Hedefliyoruz?.....	8
Bu Eğitimle Neyi Amaçlıyoruz?	9
Eğitimle Elde Edeceğimiz Kazanımlar Neler?	9
Kadınların Farkındalığı, İlk Kazanımlar.....	11
Aydınlanma ve Fransız İhtilali.....	12
Birinci Dünya Savaşı Döneminde Kadın Hareketinin Seyri	15
Dünyanın Düzeni: Uluslararası Örgütlerin Doğuşu ve İnsan Hakları	17
Tarihsel Artalan.....	17
Birinci Dünya Savaşı Sonunda Görünüm ve Savaş Sonrası Dönemin Kadınlar Üzerindeki Etkileri.....	17
Milletler Cemiyeti ve Müttefikler Arası Oy Hakkı Konferansı.....	18
Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Kurulması (1919).....	18
İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve İnsan Hakları Sorumluluğu.....	21
Evrensel Koruma ve Birleşmiş Milletler.....	22
Uluslararası İnsan Haklarının Doğuşu.....	22
Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu (1946).....	24
İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (1948).....	24
Birleşmiş Milletler Kadının Siyasal Haklarına Dair Sözleşme (1952)	25
İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) (1953)	26
Avrupa Birliği'nin Ortaya Çıkışı	28
Avrupa Birliği'nde Kadın Haklarına İlişkin Düzenlemeler	29
Kurucu Antlaşmalarda Kadın Hakları.....	29
Avrupa Birliği'nde Kadın Haklarına Yönelik Çıkarılan Direktifler	30
Uluslararası Alanda Kadın Haklarının Korunmasına İlişkin Diğer Gelişmeler	31
Dönemin Kadın Hakları Hareketine Etkisi.....	32
Uluslararası Normlar ve Standartlar: Talepler, Mücadele ve Kazanımlar.....	33
Tarihsel Artalan.....	33
Uluslararası Anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler Kadın Konferansları	33
Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) (1965)	34

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966).....	36
Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966).....	38
Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansları	39
Birleşmiş Milletler 1. Dünya Kadın Konferansı (1975)	40
Birleşmiş Milletler 2. Dünya Kadın Konferansı (1980)	41
Birleşmiş Milletler 3. Dünya Kadın Konferansı (1985)	42
Birleşmiş Milletler 4. Dünya Kadın Konferansı (1995)	42
BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW).....	43
Sözleşme'nin İlkeleri.....	44
CEDAW İhtiyari Ek Protokolü	45
Sözleşmenin Denetim Mekanizması.....	45
CEDAW Bireysel Şikâyeti Nasıl Yapılır?.....	46
Soğuk Savaş Döneminin Sonu ve Kadın Haklarının Durumu	48
1990'lar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mücadelesi	49
Tarihsel Artalan.....	49
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Uluslararası Kazanımlar (Normlar ve Standartlara İlişkin Gelişmeler)	49
1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı.....	52
Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri	52
1994'te Kahire'de Toplanan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (ICPD)	53
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması	54
1995 yılında Pekin'de IV. Dünya Kadın Konferansı'nın Toplanması ve Pekin Deklarasyonu'nun Yayımlanması (BM).....	54
2000'ler: Milenyumun İlk On Yılı	57
Tarihsel Artalan.....	57
Uluslararası Sistem: Savaşlar Sonrası Utanç ve Yeniden Kadın Hakları	57
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Uluslararası Kazanımlar (Normlar ve Standartlara İlişkin Gelişmeler)	57
Birleşmiş Milletler	58
Pekin+5 BM Özel Oturumu (2000) ve Binyıl Kalkınma Hedefleri.....	58
Siyasi Deklarasyon ve Sonuç Belgesi'nin kabul edilmesi	59
Birleşmiş Milletler - Binyıl Kalkınma Hedefleri 2000 - 2015 (BYK).....	60

Avrupa Birliği	62
2000 Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	62
Avrupa 2020 Stratejisi	63
Avrupa Konseyi.....	63
Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Avrupa Konseyi Sözleşmesi (2005/2008)	64
Cinsel Taciz ve Cinsel İstismara Karşı Çocukların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Lanzarote Sözleşmesi) (2007/2010).....	64
Avrupa Konseyi’nin Diğer Tavsiye Kararları.....	65
2011’den Günümüze: Uluslararası Sistem Değişimi Dayatırken	67
Tarihsel Artalan.....	67
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Tartışmalar	67
Normlar ve Standartlar	67
Avrupa Konseyi.....	68
İstanbul Sözleşmesi	68
İstanbul Sözleşmesi İzleme Mekanizması: GREVIO	70
Avrupa Konseyinin İlgili Tavsiye Kararları	71
2019 Cinsiyetçilikle Mücadele ve Cinsiyetçiliği Önleme Tavsiye Kararı	71
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgeleri	72
Birleşmiş Milletler	73
Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri.....	73
BM CEDAW Komitesi’nin 14 Temmuz 2017 tarihli 35 No’lu Tavsiye Kararı	74
Birleşmiş Milletlere İlişkin Diğer Gelişmeler	74
Avrupa Birliği	74
Avrupa Birliği Cinsiyet Eşitliği Stratejisi Belgesi (2020-2025).....	75
2020’de Neredeyiz?	76
Türkiye’de Kadın Haklarının Seyri ve Kazanımlar.....	77
Osmanlı’da Kadın Hakları Mücadelesi	77
Tek Parti Döneminde Türkiye’de Kadın Hakları	78
Kadın Hareketi ve Kamusal Aktörler.....	79
1960 ve 1970’ler: Askeri Darbeler Döneminde Kadın Hareketi	81
1980’ler.....	82
1990’lı Yıllar.....	84

Ulusal Mevzuatta cinsiyet Eşitliğine İlişkin Gelişmeler.....	85
2000'ler.....	88
Ulusal Mevzuatta Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Gelişmeler.....	89
Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci	90
Anayasa Tartışmaları	90
Sürece Katkı Yapan Sivil Toplum Kuruluşları ve Katkıları	92
2011 Sonrası	92
Türkiye'de LGBTİ Hareketi'nin Seyri.....	96
Kaynakça	98

Giriş

Bu eğitim modülü toplumsal cinsiyet alanında günümüzde geçerli olan, tartışılan, uluslararası örgütler, sivil örgütlenmeler ve ulusal ve uluslararası kamu kuruluşlarının işbirliği, çatışmaları ve yıllar süren çabaları sayesinde oluşmuş normları ve standartları ele almaktadır. Normların ve standartların nasıl ve hangi süreçlerde doğduğu, uygulandığı, denetlendiği, tüm aktörlerin gözünden ve uluslararası dinamikler göz önüne alınarak çok geniş bir perspektifle ortaya konulmaktadır.

Neler Öğrenmeyi Hedefliyoruz?

Normlar, geniş kitlelerce benimsenen ve üzerinde uzlaşılan; ulusal ve uluslararası mevzuat aracılığıyla güvence altına alınan temel değerlerdir. Dünyada normların oluşumu ve bu normların ülkelerce kabul edilerek güvence altına alınması toplumsal mücadeleler sonucu gerçekleşir.

Standartlar ise uygulamanın içeriğini, kapsamını, biçimini, işlevini belirleyen ulusal ve uluslararası kabullerdir; kabul edilmiş normlara dayalı olarak uygulamaya dair somut kriterleri belirlerler. Bu kabuller bazen ulusal ve uluslararası mevzuata yansyarak çeşitli düzeylerde yaptırım gücüne sahip olurlar.

Bu modülde, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda dünya tarihindeki tüm normların ve standartların nasıl geliştiği dönemsel olarak incelenmektedir. Eğitim modülü 6 bölüme ayrılmıştır. Kadınların Farkındalığı, İlk Kazanımlar adlı ilk bölümde, dünyada kadınların eşitlik mücadelesi aydınlanma çağından itibaren ele alınmaktadır. Bu dönemde eğitim ve medeni haklarını elde etmeye çalışan münferit kadınlar, ikinci bölümde ele alınan ve ilk örgütlü mücadeleleriyle çalışma haklarını ve siyasi haklarını kazanan kadınlara öncü olmuşlardır. Dünyanın Düzeni: Uluslararası Örgütlerin Doğuşu ve İnsan Hakları başlıklı ikinci bölüm, adından da anlaşıldığı gibi, küresel ve bölgesel insan hakları alanında işlev gören kurumları tarihsel süreçte ortaya çıkışları ve yapıları bakımından açıklamaktadır. Uluslararası Normlar ve Standartlar: Talepler, Mücadele ve Kazanımlar başlıklı üçüncü bölüm iki dünya savaşının ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası dinamikleri hem resmi hem de sivil tarih bakımından ele almaktadır. 1990'lar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mücadelesi isimli dördüncü bölüm, Soğuk Savaş döneminin bitişiyle iki kutuplu dünyanın sona erdiği, sosyal bilimlerdeki postmodern dönüşümle kimlik politikalarının etkisinin arttığı ve dünyanın yeni bir denge bulmaya çalıştığı yılları ele almaktadır. Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından en önemli gelişmelerin yaşandığı bu yıllarda, dünyada normlar ve standartlar oldukça yerleşmiş ve denetleme mekanizmaları çalışmaya başlamıştır. Milenyuma hazırlanırken, kalkınma hedefini dünyada bundan böyle kimsenin "geride kalmaması" sloganıyla sunan Birleşmiş Milletler'in toplumsal cinsiyet konusundaki çalışmalarının öne çıktığı 2000-2010 yılları, modülün 2000'ler: Milenyumun İlk On Yılı başlıklı beşinci bölümünü oluşturmaktadır. 2011'den

Günümüze: Uluslararası Sistem Değişimi Dayatırken başlıklı altıncı bölüm ise yine adından da anlaşılacağı gibi, çabaların yetersiz kaldığı ve uluslararası sistemin mevcut şekliyle toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili kaygısı olanları ve eşitsizlikten zarar görenleri tatmin etmediğinin ortaya çıktığı son on yılı uluslararası standartlar ve normlar bakımından ele almaktadır. Türkiye'deki güncel tartışmaların küresel ve bölgesel gelişmelerden bağımsız olmadığını altını yeniden çizen bu bölümde İstanbul Sözleşmesi'yle ilgili 2020 yılının yaz aylarında alevlenen tartışmalara ve yanlış yorumlara da değinilmiştir.

Bu Eğitimle Neyi Amaçlıyoruz?

Toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı kendiliğinden gelişmez. Kadın-erkek eşitsizliği çok derin, farkında olmadan bize dayatılan, öğretilen bir olgudur ve çoğumuz hayatlarımızı bu önkabulle, toplumun dayattığı ve sorgulamanın kişisel olarak da zor olduğu bu temel eşitsizlikle geçiririz. Ancak, bu eşitsizlik toplumsal, siyasal, ekonomik açılardan tüm toplumu sarsar; her düzeyde, kişiler arası, gruplar arası rahatsızlıklara ve çatışmalara neden olur. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin başka bir özelliği ise, dünyaya bu perspektifle, bu ideolojik donanımla bakmaya başladığınızda, eşitsizliğin hayatınızın her alanında nasıl geçerli olduğunu anlamanız ve bu eşitsizliğin boyutlarının tahmin edebileceğinizden de geniş olduğunu kavramanızdır.

Bu nedenle eğitim modülünde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi, norm haline getirilmesi için farkındalık geliştirilmesi ve gerekli bilgi birikiminin oluşturulması için bu kavramın uluslararası ve ulusal mekanizmalara nasıl taşındığı, bireylerin ve grupların hangi mücadelelerinin sonucunda günümüze geldiği anlatılmaktadır. Uluslararası evrensel metinlerin, kültürel farklılıklar ve toplum düzeni gibi bahanelerle uygulanmamaları konusunda yeterince durulmamaktadır. Öte yandan bağlayıcılığı olamamakla beraber hukuksal olarak anlam kazanan tavsiye kararları ve yorumlar da ele alınmaktadır, çünkü bunlar aslında normatif sisteme uluslararası metinler gibi yön veren esnek hukuk mekanizmalarıdır.

Eğitim modülündeki başlıklara yakından bakıldığında her başlığın yüzyıllar süren toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine atıf yaptığını da gözlemleyebiliriz.

Bu başlıklardan da anlaşılacağı gibi, uluslararası sistemin değişimi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini değiştirmeye yeterli olmamış, ancak bu konunun hayatiliği de hiçbir zaman güncel tartışmaların dışında kalmamıştır.

Eğitimle Elde Edeceğimiz Kazanımlar Neler?

Bu eğitim materyalini kullanarak gerçekleştirilecek eğitim, katılımcılara uluslararası normlar ve standartlar, ulusal mevzuat ve politikalar hakkında bilgi vermektedir. Bu normların ve belgelerin yalnızca içeriklerini değil, nasıl meydana geldiklerini de anlatarak katılımcılara kendi rolleri ve

sorumlulukları çerçevesinde sahada neler yapabilecekleri konusunda yol gösterir. Uygulayıcılık, denetleme, izleyicilik ve savunuculuk çok-yönlü faaliyetler olduğundan uluslararası norm ve standartların nasıl geliştiğini ve işlediğini bilmek katılımcıların kendi rollerine daha geniş bir perspektiften bakmalarını sağlar ve analiz becerilerini geliştirir.

“Uluslararası sistemde normlar ve standartlar nasıl kabul edildi, nasıl uygulanıyor?”, “Normlar ve standartlar günlük hayatta toplumdaki tüm bireylere nasıl dokunuyor?”, “Türkiye’deki hukuki durum nedir?”, “Uygulamalarda karşılaşılan sorunlar nelerdir?” sorularının cevaplarını bilmek, katılımcıların çok yönlü düşünmesini sağlar. Böylece katılımcılar çözüm üretirken toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden etkilenen her aktörü hesaba katabilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yukarıda da değinildiği gibi, uzun süreli ve derin öğretiler nedeniyle fark edilmesi çok kolay olmayan ancak fark edilip eşitsizliğe son verme çabasına girişildiğinde bireyleri ve toplumları güçlendiren bir alandır. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet eşitliğine erişim çok yönlü bir yaklaşım ve kesintisiz, ısrarlı bir süreç gerektirir. Bu bilginin belirli aralıklarla güncellenmesi gereklidir.

Bu eğitim modülünde ayrıca, temel hak ve özgürlüklerin toplumsal cinsiyet eşitliği ile zorunlu bağlantısı vurgulanarak toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek amacıyla yapılacak etkinlik ve eylemlerde ulusal ve uluslararası normların kullanılmasının gerekliliği vurgulanacaktır.

Kadınların Farkındalığı, İlk Kazanımlar

Kadınlar, insan haklarından erkeklerle eşit olarak yararlanamamaktadır. Bu eşitsizliğin temel kaynağı aralıksız devam eden, erkeğin kadından üstünlüğünü tartışmasız bir önkabul olarak ele alan ve toplumsal olarak erkek otoritesini önceleyen ataerkilliktir. Elbette tarihin farklı dönemlerinde kadınlar gibi erkekler de sınıf, ırk, din gibi farklı nedenlerle ayrımcılığa maruz kalmışlardır, ancak hiçbir erkek sadece cinsiyeti nedeniyle dışlanmamış, ayrımcılığa uğramamıştır.

Kadınlara yönelik farklı bağlamlarda ortaya çıkan ve her toplumun kendi kültürel özelliklerine bağlı olarak yorumlandığı için tartışılması çok güç olan önyargıların fark edilmesi ve bunlarla mücadele pek çok toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeyle şekillenerek çok uzun bir süreçten sonra gerçekleşmiştir.

Aristoteles'e göre, ruh beden üzerinde, akıl duygu üzerinde, erkek de kadın üzerinde egemendir. Tanrısal ruh ile ilişkili olan saf akıl (*nous*) yalnızca erkeklere özgüdür ve yeryüzündeki her şeyden üstündür. Aristoteles'in bu düşüncesinin 19. yüzyıla kadar kadına bakış açısı anlamında hukuki boyutta egemen olduğu söylenebilir.

Kadınların eşitlik için mücadelelerinin ne zaman başladığını belirlemek mümkün olmamakla birlikte, tarih, kendilerine biçilen rollerin dışına çıkmak için mücadele eden ve bu nedenle önemli bedeller ödeyen, ismi anılan ve anılmayan kadınlarla doludur. Ancak siyasal ve toplumsal bir mücadelenin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifine sahip olmalarının ve kendi geçimlerini sağlayabilme olasılıklarının ortaya çıkmasının ardından ancak 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda kadınların eşitlik ve özgürlük için kolektif mücadelesi ve en geniş haliyle sistemli bir feminist mücadele başlamıştır. Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilali kadınların bilinçlenmesinde ve özgürlük ve eşitliğe ilişkin talepleri için mücadele etmesinde olumlu etkiye sahip olmuştur.

17. yüzyılda Mary Astell, liberal burjuva düşüncesinin öncüsü John Locke ile tartışmaya girerek "Eğer mutlak hükümler devlet için gerekli değilse nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor?", "Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?" sorularını yöneltmiştir (Berkday, 2004, s. 5-6).

Aydınlanma ve Fransız İhtilali

Aydınlanmanın ve Fransız İhtilali'nin temelinde, insanın doğuştan sahip olduğu doğal haklar düşüncesi yer alır. Doğal haklar, özgürlük ve eşitlik kavramları ekseninde burjuvazinin feodaliteye karşı mücadelesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kentlerdeki ticaret hacminin büyümesi sonucunda ortaya çıkan ve giderek büyüyen bir sınıf olan burjuva sınıfının kendi çıkarları çerçevesinde ortaya koyduğu klasik, liberal özgürlük anlayışı sınıfsal bir niteliğe sahipti ve burjuvazinin egemenliğini amaçlamaktaydı. Bu nedenle doğal haklar, sadece bu sınıfa mensup olanların kullanabileceği haklardan oluşmuştur.

Bu dönemde kazanılan özgürlükler, kişinin bireysel ve bağımsız bir varlık alanının olduğu ve bu alanın toplumun ve devletin dışında kaldığı varsayımına dayanmıştır. Bu bağımsızlık alanının, kişi özgürlüğünün gerçekleşmesi için yeterli olduğu ve herkesin soyut olarak tanınan olanaklardan yeteneklerine göre yararlanabileceği genel olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu dönemde sıkça özgürlük, eşitlik ve kardeşlikten söz edilmesine rağmen, verilen mücadeleler sonucunda kazanılan haklara ilişkin olarak yapılan yasaların çoğu, mülkiyetin, o dönemde mülkiyetin asıl sahibi olan beyaz erkeklerden oluşan sınırlı bir grup için korunmasını sağlamıştır.

Bu süreçte burjuvazinin siyasal erki ele geçirme amacı her ne kadar genel bir insanlık davası olarak sunulsa da 19. yüzyılın hukuki metinlerinde herkese tanınmış olan hak ve özgürlükler sadece kısıtlı bir zümre tarafından kullanılabilmiştir. Dönemin koşullarında işçiler, yoksullar ve kadınlar için toplumsal sefalet ağır sonuçlar doğurmaya devam etmiştir. Genel olarak Avrupa'da, tüm eşitlik ve özgürlük iddialarına rağmen, yasaklar, eşitsizlik ve sefalet büyümüştür. Gerek kırsal kesimde gerekse devamlı göç alan kentlerde mülk sahibi olmayan ve emeğiyle geçinen kitleler giderek kalabalıklaşmıştır. Değişen sosyal, ekonomik ve siyasal dinamikler kadınların üzerindeki baskıyı gittikçe artırmıştır. Yüzyıllar boyunca süren kadınların dışlanması en güçlü haliyle devam ederken, kadınlar, ortaya çıkan bu eşitsizlik karşısında teoride ve pratikte farklı şekillerde tavır alarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

Özellikle 1789 Fransız Devrimi'ne erkeklerle birlikte katılan kadınların Yeni Fransız Anayasası'nda da yok sayılmaya devam edilmeleri bundan sonra yürütülecek mücadeleler bakımından önemli olmuştur. 1791'de Olympe de Gouges tarafından Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin yayımlanması kadınların görünürlük kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu süreçte, Fransız Devrimi'nin temelinde yatan düşünceler ve kadınların devrim içinde kazandıkları tecrübeler kadınları mücadeleye iten önemli etkenlerdendir. Bunların yanı sıra kadın mücadelesi bakımından oldukça önemli bir diğer değişiklik üretim ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda üretim biçimlerinin değişmesi sonucunda erkekler ev dışında üretime katılırken, burjuva kadınlar evde kalmaya devam etmişlerdir. Yeni ortaya çıkan bu ev ve iş ayrımında üretimin kamusal alana taşınmasıyla kadınlar daha önce içinde yer aldıkları pek çok meslek ve üretim faaliyetinin dışında kalmış, ev ile özdeşleştirilerek kamusal alandan dışlanmışlardır.

Olympe de Gouges İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde kullanılan "insan" kelimesinin sadece erkekleri ifade ettiğini dile getirmiştir. De Gouges, insan ve yurttaş haklarının hem kadınların hem de erkeklerin hakları olduğunu, aksi takdirde bu beyannamenin evrensellik iddiasında bulunamayacağını ifade etmiştir. İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde kadınların yerinin olmamasına karşı çıkararak, kral ve kraliçeye hitaben bir kadın hakları beyannamesi yayımlamıştır. Bildiride "Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olur. Temel olarak bugün egemenliklerin ilki kadın ve erkeğin birleşmesinden başka bir şey olmayan millettir. Kanun önünde eşit olan bütün kadın ve erkek vatandaşlar, kabiliyetlerine gören ve faziletleriyle, yeteneklerinden başka hiçbir ayrıma uğramaksızın, bütün yüksek onurlara, yerlere, kamu görevlerine eşit olarak kabul edilmelidirler. Kadına giyotine çıkma hakkı veriliyorsa meclise girme hakkı da verilmelidir," ifadelerine yer vermiştir. Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin en çarpıcı maddesi olan 10. madde şöyledir: "Giyotine çıkma hakkına sahip olan kadının, kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır."

Genel olarak 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönem Birinci Dalga Feminizm olarak adlandırılmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında belirginleşen Birinci Dalga Feminizm hareketi, Birinci Dünya Savaşı sonunda siyasal hak kazanımlarıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde kadınların talepleri genel olarak Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde, Fransa'nın İnsan Hakları Bildirgesi'nde erkekler için kabul edilen doğal hakların (oy hakkının, eğitimde fırsat eşitliği ve mülkiyet haklarının) kadınlar için de kabul edilmesine ilişkin taleplerdir. Bu taleplerin, Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi adlı eserinde somut olarak ifade edildiği görülür.

Birinci dalga farklı ülkelerde, her ülkenin kendi koşullarına göre farklı şekillerde yaşanmıştır. Ancak ortak nokta, her ülkeden, her kesimden kadınların konumlarına ve ezilmeye karşı başkaldırıları olmuştur. Ortaya çıkan başkaldırıları, kadınların yaşama katılma dereceleri ve yaşadıkları ülkelerin koşullarıyla bağlantılı olmuştur. Bu bağlamda kadın işçiler ücret eşitliği için mücadele verirken burjuva kadınları ekonomik ve siyasal haklarda eşitlik için mücadele etmiştir.

Dönemin feminist grubu içinde ön plana çıkan isim modern feminizmin de temeli sayılan *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi* (1792) eserinin yazarı Marry Wollstonecraft'tır. Mary Wollstonecraft, kendi döneminin aydınlanmış entelektüellerinin dahi duymak istemeyeceği şeyler söylüyordu. Wollstonecraft'ın yaptığı, liberalizmin "Vazgeçilmez ve Devredilmez İnsan Hakları" öğretisini alıp kadınlara uygulamaktı. "Zihnin cinsiyeti yoktur, dolayısıyla haklar cinsiyete göre belirlenemez," diyordu.

Tarihte kayda geçen ilk örgütlü kadın hakları ve kadınların eşit oy hakkı savunusu Amerikan kadın hakları hareketinin tanınmış ismi Elizabeth Cady Stanton öncülüğünde hazırlanan kadın hakları antlaşması ve 1848'de New York'ta Seneca Fall'da açıklanmıştır. Bu antlaşma, oy hakkı ile sınırlı olmayan, annelik, çocuklar üzerinde velayet hakkı, mülkiyet hakkı, çalışma ve gelir elde etme, boşanma ve doğum kontrolü hakkı gibi kapsamlı bir kadın hakları gündemi oluşmasına

vesile olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk kadın hakları bildirgesi ise Ulusal Kadın Hakkı Derneği (National Woman Suffrage Association) tarafından 4 Temmuz 1876 tarihinde, yani bağımsızlığın ilanından 100 yıl sonra açıklanmıştır (Sancar, 2014, s. 36-37).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan dünya savaşı süreci kadın hakları mücadelesini sekteye uğratmış olsa da, kadınların savaş sürecinde zor koşullarda mücadeleye devam ettikleri ve savaş sonunda ortaya çıkan bazı gelişmelerin hareket açısından olumlu olduğu belirtilmelidir.

Birinci Dünya Savaşı Döneminde Kadın Hareketinin Seyri

1914-1918 yıllarında devam eden Birinci Dünya Savaşı boyunca, erkeklerin yokluğunda kadınlar fabrikalarda çalışmıştır. Kadınlara çalışmaları karşılığı ödenen ücretler ise erkeklere ödenen ücretlerden oldukça azdır. Ancak bu süreçte verilen mücadeleler ile feministler, 1918'de Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne "eşit işe eşit ücret" ilkesini koydurmayı başarmışlardır. Bu yıllarda kadınlar feminist örgütler kurarak savaşın önlenmesi, kadınların ve kadın emekçilerin haklarının savunulması için de çalışmışlardır. Örnek vermek gerekirse:

- 1878'de I. Uluslararası Kadın Hakları Kongresi toplanmıştır.
- 1888'den başlayarak Amerikan feministlerinin örgütlediği Uluslararası Kadın Konseyi uluslararası toplantılar yapmaya başlamıştır. Uluslararası Kadın Konseyi'nin 1899'da Londra'da yaptığı toplantıya birçok ülkeden delege ve gözlemci katılmıştır.
- 1892'de yapılan I. Uluslararası Feminist Kongre de geniş katılımı toplanmıştır.
- 1904'te Uluslararası Kadın Suffrage İttifakı (International Women's Suffrage Alliance) kurulmuştur.

"Feminizmin uluslararası dayanışma yaratmak için verdiği mücadele, az bilinen ama önemli bir tarihsel miras olarak araştırılmayı beklemektedir, izlerini Osmanlı feministlerinde göreceğimiz uluslararası kadın hakları siyaseti 20. yüzyılın sonunda yeniden canlanıncaya kadar cılız kaldı ve önemli siyasal ortaklıklar geliştiremeden yok oldu" (Sancar, 2014, s. 37).

Bu dönemde kadınların kazanımlarından biri de kadınların Avrupa'daki ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede oy kullanma hakkı elde etmesidir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, kadınların işten çıkarılarak yeniden evlerine dönmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde ev kadınlığı ve annelik yüceltilerek kadınlar kamusal alandan dışlanmaya çalışılmıştır.

Kadınlar, İngiltere'de erkeklerle eşit oy hakkını 1928 yılında, Avustralya'da 1902, Fransa'da 1946'da İsviçre'de 1971'de, Türkiye'de 1934 yılında kazanmışlardır. ABD'de ve Avrupa'daki pek çok ülkede kadınların oy hakkına sahip olmak için 19. yüzyılın son dönemlerini ve hatta 20. yüzyılın başlarını beklemeleri gerekmiştir. Kadınların genel olarak siyasal haklarına etkin şekilde kavuşabilmelerinin ise 20. yüzyılın ortalarını bulduğu söylenebilir.

Tablo 1 Ülkelere gören kadınların seçme ve seçilme hakkını kazanma tarihleri¹

1788	ABD (seçilme hakkı)
1893	Yeni Zelanda (oy hakkı)
1902	Avustralya
1906	Finlandiya
1913	Norveç
1915	Danimarka, İzlanda
1917	Kanada (oy hakkı), Hollanda (seçilme hakkı)
1918	Avusturya, Almanya, Macaristan, İrlanda, Kırgızistan, Litvanya, Polonya, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık (İngiltere)
1919	Belçika, Hollanda (oy hakkı), Yeni Zelanda (seçilme hakkı), İsveç, Ukrayna

¹ <http://archive.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm>

Dünyanın Düzeni: Uluslararası Örgütlerin Doğuşu ve İnsan Hakları

Tarihsel Artalan

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Görünüm ve Savaş Sonrası Dönemin Kadınlar Üzerindeki Etkileri

20. yüzyılda, peş peşe yaşanan iki dünya savaşı, tüm dünyaya büyük felaketler getirmiştir. Bu savaşların ertesinde, ülkeler arasında ve toplumların kendi içinde barışı tesis etmek için işbirliklerini artırmayı hedefleyen uluslararası örgütlenmeler önem kazanmıştır.

"1920'lerden başlayarak Avrupa'da demokratik siyasal süreçleri yıkmaya başlayan faşist ve nasyonal sosyalist hareketler ve onlara yakın sağ siyasetler günlük hayatta kadınların yararına temel hakları da ortadan kaldırmaya çalıştılar. Zaten 1930'ların ortalarında bile Avrupa'nın hiçbir anayasası kadın haklarına ilişkin bir koruma içermiyordu. İskandinav ülkeleri hariç olmak üzere Avrupa ülkelerinde kadınlar kendi mülkleri, gelirleri, çocukları ve evlilikleri üzerinde söz sahibi değillerdi. Faşizmin sloganı 'Çocuk, Kilise, Mutfak (Kinde, Küche, Kirche)' idi ve kadınların asıl işlerinin çocuk, mutfak ve kilise olduğu söyleniyordu. Bunun dışında kadınların toplumsal varlıkları meşru görülüyordu. Kadınların biyolojilerinin çocuk doğurmaktan başka şeye elvermediği söylenerek kadın biyolojisine yönelik ayrımcılık öjenik nüfus artış politikalarına eklenmişti. Milliyetçi düşüncenin bu bağlamda kadınları toplumsal yaşama katarak değerlendirmeyi reddetmesi biyoloji ve ırk çerçevesinde kadınları erkeklerden farklı ve aşağı yaratıklar olarak gören ırkçı düşünceden kaynaklanıyordu. Hatta üstün bir ırk yaratmak için kadınların kimden çocuk doğuracaklarını denetlemeye kadar varan ırkçı-cinsiyetçilik ön plana çıkmıştı. Bu nedenle feministler ve daha geniş anlamda kadın hakları savunucuları ile milliyetçi hareketler arasında olumlu bir ilişki bir yana, zaman zaman ciddi çatışma ve karşıtlıklar yaşandı. Öte yandan aryan/saf ırk yetiştirmek için üstün beyaz ırk tanımlarına uygun kadınlara yapılan çağrılar da oldukça geniş bir kadın çevresinden olumlu yanıt bulduğunu belirtmek gerekir. Avrupa'da Hitler, Mussolini, Salazar, Metaxas, Pilsudski, Franco gibi milliyetçi faşist liderlerin çağrılarına uyan kadınların arasında feministler yoktu ve sosyalistler ile feministler bu siyasetlerin mağduru oldular. Avrupa'da sol, ABD'de liberal hareket, milliyetçiliğin tersine, özgürlük ve eşitlik için mücadele eden siyasal hareketlerdi. Feminist hareketler de bunların yakın çevresinde yeşerip karşılıklı etkileşim içinde etkin oldular. Erken endüstrileşmiş toplumları kadın hakları hareketleri -sömürgecilik karşıtı milliyetçilik hareketlerinde olduğu gibi- kadınları toplumun modernleştirilmesine çağıran söylemini milliyetçilikte değil, Anglo-Amerikan coğrafyasının liberal değerlerinden ve kıta Avrupa'sının sosyalist eşitlik anlayışından beslenen 'eşit sivil haklar' ve 'insan doğuştan eşittir' düşüncesinde buldular. Feminizm Kuzey Atlantik coğrafyasında milliyetçilik ile değil, ideolojik ve politik olarak liberal ve sosyalist siyasetlerle eşzamanlılık yaşadı; etkilendi ve etkiledi. Öte

yandan sömürgeleşme tehdidi altındaki toplumlarda gelişmeler farklı ve sonuçlar da farklı oldu" (Sancar, 2014, s. 41-42).

Milletler Cemiyeti ve Müttefikler Arası Oy Hakkı Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben, daha sonra çıkabilecek savaşların önlenmesi temel amacına dayanan uluslararası bir örgüt kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'nda Versay Antlaşması ile Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) kurulması ile somutlaşmıştır. Milletler Cemiyeti, Versay Barış Antlaşması'nın 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmesiyle kurulmuştur. Türkiye ise Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932 tarihinde üye olmuştur.

Milletler Cemiyeti'nin düşünce olarak ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, o dönemde henüz çok yeni olmasına rağmen, uluslararası kadın hareketi yeni süreçlerin içinde yer alabilmek için çalışmalarına başlamıştır.

Uluslararası düzeyde örgütlenmek gereğine bağlı olarak kadınlar, Müttefikler Arası Oy Hakkı Konferansı adıyla bir birlik oluşturarak bu birlik üzerinde barış komisyonları da dahil olmak üzere farklı komisyonlara girmiş ve kadın hakları konusunda çeşitli önerilerde bulunarak savunuculuk faaliyetlerine başlamışlardır. Kadın örgütlerinin bu dönemde kazandıkları deneyim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra BM'nin kurulması sürecine etkili şekilde katılabilmelerini sağlayan önemli bir unsurdur.

Birlik, Milletler Cemiyeti'nin üye devletlerde evrensel oy hakkını teşvik etmek, bir yabancıyla evli bir kadının uyruğunu koruma hakkını tanımak ve kadın ve çocuk ticaretini ve devlet destekli seks işçiliğini kaldırmak için çalışmasını önermiştir. Buna ek olarak, uluslararası bir eğitim ve sağlık bürosu oluşturulması ve silahların kontrolü ve azaltılması çağrısında bulunmuşlardır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Kurulması (1919)

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkan önemli gelişmelerden bir diğeri 1919 yılında Milletler Cemiyeti bünyesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurulması olmuştur. ILO, daha sonra BM bünyesinde yer almıştır. ILO, dünya çapında uluslararası emek standartlarının düzenlenmesi, geliştirilmesi ve izlenmesi için çalışmalar yürütmektedir. Çalışmalarını üye ülkeler adına hükümetlerin, işçi ve işveren örgütlerinin temsilcilerinin de katılımını sağlayan üçlü bir yapıya dayanarak gerçekleştirir.

Uluslararası Çalışma Konferansı, 1944'te Filadelfiya'da toplanmış ve Filadelfiya Bildirgesi'ni kabul etmiştir. Bu bildirme ile ILO, aşağıda yer alan ilkeleri benimseyerek, hedef ve amaçlarını yeniden tanımlamıştır. Bu hedef ve amaçlar şunlardır:

- Emek bir ticari mal değildir.
- Sürdürülebilir bir gelişme için ifade ve örgütlenme özgürlüğü esastır.
- Dünyanın herhangi bir yerindeki yoksulluk, dünyanın her yerindeki refahı tehdit etmektedir.
- Bütün insanlar ırk, inanç ya da cinsiyet farkı gözetmeksizin özgürlük ve saygınlık, ekonomik güvenlik ve eşit fırsat koşullarında maddi ve manevi gelişmelerini sürdürme hakkına sahiptirler.

Sözleşmeler ve tavsiyeler, ILO'nun temel eylem araçlarıdır. ILO standartları, tüm kadınlar ve erkekler için eşit olarak uygulanır, bunun istisnası, kadınların annelik ve yeniden üretici rolü ile ilgili olan konulardadır. Sözleşmeler, yasal olarak bağlayıcı anlaşmalar iken; tavsiyeler, bağlayıcı olmayan kılavuzlardır (Toksöz ve Memiş, 2018, s. 36-37).

Türkiye tarafından onaylanan ve doğrudan doğruya toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama amacı taşıyan ILO Sözleşmeleri şunlardır:

4.6.1935 tarihli Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 No'lu ILO Sözleşmesi (1937)

6.6.1951 tarihli Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadınlar Arasında Ücret Eşitliği Hakkında 100 No'lu ILO Sözleşmesi (1967)

4.6.1958 tarihli Ayrımcılık (İş ve Meslek) Hakkında 111 No'lu ILO Sözleşmesi (1967)

17.6.1964 tarihli İstihdam Politikası Hakkında 122 No'lu ILO Sözleşmesi (1977).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ayrımcılık karşıtı sözleşmeleri ve tavsiye kararları, Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu metinlerde, başlangıçta kadınlara yönelik koruyucu düzenlemeler yer alırken, bunların ayrımcılığı önlemediğinin ve hatta ayrımcılığa yol açtığına görülmesiyle birlikte kadına özgü düzenlemelerden, kadın ve erkek işçiye eşit muamele ve kadınların annelik döneminde korunmasına yönelik özgül tedbirlere geçiş yönündeki eğilim giderek güç kazanmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğiyle İlgili ILO Sözleşmeleri

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Sözleşmeleri'nden oluşan ana paket çalışma yaşamıyla ilgili dört uluslararası belge içerir:

- Eşit Ücret Sözleşmesi, 1951 (No.100);
- Ayrımcılık (İstihdamda ve Mesleklerde) Sözleşmesi, 1958 (No.111);
- Aile Sorumlulukları Olan İşçiler Sözleşmesi, 1981 (No. 156);
- Anneliğin Korunması Sözleşmesi, 2000 (No. 183) (ILO'nun doğrudan ayrımcılık karşıtı olan sözleşmeleri ile toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önem taşıyan sözleşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Toksöz ve Memiş, 2018, s. 37).

111 No'lu ILO Sözleşmesi kapsamında, cinsel taciz, uzmanlar komitesi tarafından toplumsal cinsiyet temelinde bir ayrımcılık şekli olarak ele alınmaktadır. "Sözleşmeler ve Tavsiye Kararlarının Uygulanması Uzmanlar Komitesi (CEACR veya Uzmanlar Komitesi), ILO denetleme sistemi içerisinde üye ülkelerin onaylanan Sözleşme ve Protokollerin hükümlerine uyumluluğunu teknik bakımdan incelemekle sorumlu bağımsız bir organdır. CEACR 1926 yılında kurulmuştur ve farklı coğrafi bölgelerden, yasal sistemlerden ve kültürlerden gelen 20 hukuk uzmanından oluşmaktadır." ("Uluslararası Çalışma Örgütü", 2020) "Uzmanlar Komitesi, 2003 yılında yaptığı genel gözleminde "hükümetleri iş ve meslek hayatında cinsel tacizi yasaklamak için uygun önlemler almaya teşvik etmektedir" ve cinsel tacizin "çalışanların esenliğine, onuruna ve ahlaki bütünlüğüne gölge düşürerek iş yerinde eşitliği baltaladığını (...) [ve] (...) iş ilişkilerinin temellerini zayıflatarak ve verimliliği azaltarak işletmeye zarar verdiğini" belirtmiştir" (ILO, 2003, s. 463; akt. Pillinger, 2019, s. 19).

Haziran 2019'da hükümetler, işveren ve işçi örgütleri tarafından Şiddet ve Taciz Sözleşmesi 2019 (No. 190) ve eşlik eden Tavsiye Kararı (No. 206) kabul edildi. Sözleşme 25 Haziran 2021 tarihinde yürürlüğe girecek olup, henüz sadece iki ülke tarafından imzalanarak onaylanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve İnsan Hakları Sorumluluğu

İnsan hakları konusunun uluslararası düzleme geçişi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'nın ortasında insanların fırınlarda yakılıp milyonlarca insanın evlerinden edilmesinden sonra, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın (1945) imzalanmasıyla gerçekleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte insan hakları devletlerin meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. Dünya barışının ancak insan haklarının korunması ve bu konuda gerçekleştirilecek işbirliği ile sağlanabileceği genel olarak kabul edilen bir düşünce haline gelmiştir.

Bu nedenledir ki gerek ulusal hukuklarda gerekse uluslararası hukukta insan haklarını korumayı ve güçlendirmeyi amaçlayan farklı pek çok örgütlenme, kurum ve sözleşme oluşturulmuştur. İnsan hakları koruma mekanizmaları, ihlal edilen hak ve özgürlüklerin korunması, geri alınması ve ortaya çıkan mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla başvurulabilecek siyasal, idari ve yargısal tüm mekanizmaları kapsar. İnsan haklarının korunması ve güçlendirilmesi amacına yönelik yapılar olarak ulusal, bölgesel ve küresel (evrensel) olmak üzere farklı kurum ve kuruluşlardan bahsetmek mümkündür. Ulusal düzeyde mahkemeler ve yargı dışı kurumlar olarak bilinen ulusal insan hakları kurumları, bölgesel düzeyde insan hakları komisyonları ve mahkemeleri, küresel düzeyde de BM bünyesindeki konsey, komite ve Uluslararası Ceza Mahkemesi sayılabilir.

İnsan haklarının en etkili şekilde korunabileceği düzey aynı zamanda ihlallerin de ortaya çıktığı ulusal düzeydir. Savaş sonrasında, yüzyılın başından itibaren gündeme gelen toplumsal ve ekonomik hakların yasalarla, özellikle de anayasalarla güvence altına alınması akımı genişlemiş ve hızlanmıştır (Örneğin 1946 ve 1958 Fransız, 1946 Japonya, 1947 İtalya, 1949 Federal Almanya anayasaları sayılabilir). Devlet, insan haklarına saygı göstermek, korumak ve geliştirmek konusunda uluslararası koruma mekanizmalarına kıyasla çok daha büyük bir potansiyele sahiptir. Farklı bir ifade ile dünya çapında insan haklarının korunması isteniyorsa, ülke içi koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi en etkili yöntem olarak kabul edilmektedir. Kaldı ki koruma mekanizmalarının gücü ulusaldan evrensele doğru giderek zayıflamaktadır.

Tüm olumsuzluklara rağmen, insan haklarının korunmasının, 1980'li yıllardan itibaren hız kazandığı belirtilmelidir. Bugün, insan hakları koruma rejimlerinin, çok katmanlı, çok düzeyli ve çok karmaşık bir yapı sergilediği görülmektedir. Birçok bölgede birbirinden farklı düzenlemeler, kurumlar ve yapılar insan haklarının korunması amacıyla çalışmaktadır.

İnsan Hakları ve Devletlerin Yükümlülükleri

"İnsan haklarının korunmasına öngülenen tüm uluslararası belgelerde, denetim organları tarafından, devletlerin üstlendikleri taahhütlerin derece ve kapsamlarının belirlenmesi amacıyla farklı yollar kullanılmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması amacıyla yönelen belgelerde, ilgili devletlerin yükümlülükleri üçlü bir ayırım yapılarak belirlenmektedir. Her hak, üç tür yükümlülük gerektirebilmektedir. Bunlar; devlet organ ve görevlileri tarafından bir ihlalde bulunulmamasını gerektiren 'saygı gösterme yükümlülüğü', devletin hak sahiplerini üçüncü tarafların müdahalesine karşı korumasını ve faillerin cezalandırılmasını gerektiren 'koruma yükümlülüğü' ve son olarak hakkın tümünden gerçekleştirilmesi ve etkin kılınması amacıyla özel pozitif önlemlerin alınmasını gerektiren 'uygulama yükümlülüğü'dür. Devletin sorumluluğunun, çoğunlukla maliyetsiz ve pasif bir yükümlülük olan saygı yükümlülüğünden, daha aktif ve maliyetli olan koruma ve yerine getirme yükümlülüklerine doğru devam eden üç seviyede değerlendirilmesi gerekir.

Aslen medeni ve siyasi hakların korunması amacını taşıyan İHAS kapsamında denetim faaliyetini gerçekleştirilen İHAM belli bir Sözleşme hakkının korunması bakımından devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine ilişkin incelemesini, negatif ve pozitif yükümlülükler kategorileri kapsamında değerlendirmektedir.

Negatif yükümlülükler, devletin temel hak ve özgürlüklere müdahale etmeme yükümlülüğünü doğurmaktadır. Sözleşme hakkının/haklarının ihlal edildiğine ilişkin bir iddia, herhangi bir devlet otoritesinin bir müdahalesinden kaynaklanıyorsa, negatif yükümlülükler doktrinine göre değerlendirme yapılmaktadır. Negatif yükümlülükler, devletlerin Sözleşme'nin ihlalini sonuçlayan eylemleri sonucunda ortaya çıkmakta, dikey ilişki olarak da nitelendirilen devlet ile devlet dışındaki aktörler (non-state actors) arasındaki ilişkiler bağlamında söz konusu olmaktadır" (Çetin, 2015, s. 54-56).

Evrensel Koruma ve Birleşmiş Milletler

Uluslararası İnsan Haklarının Doğuşu

Milletler Cemiyeti'nin 26 yıllık tarihine karşın özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının engellenmesi konusunda etkili olmaması nedeniyle savaş sonrasında, 18 Nisan 1946'da gerçekleşen 21. Genel Kurul Toplantısı'nda cemiyetin dağılmasına karar verilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin yerini, Birleşmiş Milletler (BM) örgütü alır. Hazırlık dönemi ve çalışmaları 1940'larda başlayan BM, 24 Ekim 1945 tarihinde onaylanarak kurulmuştur.

Avrupa'da yaşanan iki dünya savaşı, bölgesel savaşlar ve sömürgecilik faaliyetleri ile birlikte eril tahakkümü güçlendiren kurum ve aygıtları öne çıkarmıştır (Sancar, 2014, s. 41). İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım ve şiddet karşısında, yeni bir dünya savaşının engellenmesi için ulusal düzlemde antidemokratik yönetimlere karşı insan haklarının korunması gereği açığa çıkmıştır.

Bu dönemde, kadın örgütlerinin 1900'lü yıllarda kazandıkları deneyimler önemlidir. Kadın örgütleri, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren uluslararası alanda kazandıkları deneyimleri, BM kuruluş aşamalarında, BM kuruluş hazırlık toplantılarında, etkin bir şekilde kullanmışlardır. Asya, Kuzey ve Güney Amerika'dan kadın delegeler kırk iki sivil toplum kuruluşu ile işbirliği yaparak kurdukları ağlar ile 1945 BM kuruluş konferansında, hükümet delegasyonlarında kadın örgütlerinden temsilcilerin yer almasını sağlamışlardır. Böylece, "kadın ve erkekler için eşit haklar" 26 Haziran 1945'te imzalanan ve 24 Ekim 1945'te yürürlüğe giren BM kuruluş sözleşmesinde yer bulmuştur.

Kadın hareketi sayesinde Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin girişinde, "... erkeklerle kadınların ... hak eşitliğine olan inanç" ibaresi yer almış ve 8. madde "Birleşmiş Milletler, kadın ve erkeklerin ana ve yardımcı organlara herhangi bir sıfatla ve eşit koşullarla katılabilmelerine hiçbir kısıtlama koymayacaktır" şeklinde düzenlenmiştir.

Bu süreçte yer alan kadın delegeler ve STK temsilcileri, BM bünyesinde özellikle kadın sorunlarına odaklanmış ayrı bir birimin kurulması için de ısrarcı olmuştur (Bunch, 2007). Bundan kısa bir süre sonra İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin de etkisiyle 21 Haziran 1946'da Kadının Statüsü Komisyonu (KSK) kurulmuştur.

"Dünya Kadınlarına Açık Mektup"

Birleşmiş Milletler'in fiili çalışması, 1946 yılının başlarında Londra'da Genel Kurul'un açılış toplantısı ile başladı. Kadın hakları sorunu, bu oturumda İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından bu yana ilk kez uluslararası gündemde öne çıkan bir unsur olarak yeniden ortaya çıktı. On yedi kadın oturuma delege veya delegasyon danışmanı olarak katıldı. Birleşmiş Milletler'in bu ilk toplantısında kadın delegeler ve danışmanlar tarafından "Dünya Kadınlarına Açık Mektup" başlıklı bir belge hazırlandı. Mektup BM'yi kadınlara "dünya halklarının demokratik bir dünya toplumunda barış içinde yaşamak için ikinci girişimi" olarak tanıtmaktaydı. Mektupta kadınlar, Birleşmiş Milletler'de ve kendi ülkelerinde bu hedefleri geliştirmek için "önemli bir fırsat ve sorumluluk" almaya çağırılmaktaydı.

Bu mektup, kadınların BM'deki seslerinin ilk resmi ifadesi ve kadınların yeni bir uluslararası politika ve işbirliği arenasında oynayacakları rolün bir özeti idi. Mektup ne tartışıldı ne de resmen kabul edildi. Birkaç delege bu konuda konuştular ve bazıları da mektubu destekleyen açıklamalar yaptılar. Mektup ve bu açıklamalar, oturum başkanı tarafından konunun "çok ciddi dikkate alınacağı" umuduyla kaydedildi (Pietilä, 2007, s. 11).

Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu (1946)

Kadının Statüsü Komisyonu (KSK), BM'nin kuruluşunu takiben BM'nin ana organlarından biri olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı hükümetlerarası bir birim olarak 21 Haziran 1946 tarihinde kurulmuştur. Komisyon, kurulduğu günden itibaren kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla çalışmalar yapmıştır. Komisyonun Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında üye ülkelerin onayına sunulan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin cinsiyet ayrımı yapılmaksızın kaleme alınmasında önemli rolü olmuştur. KSK, raporlar hazırlamak, üye devletlere önerilerde bulunmak, kadın hakları açısından acil çözüm bekleyen sorunlara ilişkin tavsiye kararları çıkarmak suretiyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin evrensel ölçekte gerçekleştirilebilmesi amacıyla faaliyetlerde bulunmaktadır.

Komisyon üyeleri BM üyesi 45 ülkenin temsilcilerinden oluşur. Komisyonda temsil edilecek üye ülkeler coğrafi dağılım da dikkate alınarak Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK) tarafından seçilmektedir.

Her sene iki hafta süren yıllık oturumlarda, BM'ye üye ülkeler, sivil toplum örgütleri ve BM kuruluşları, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesi için BM Genel Merkezi'nde (New York) bir araya gelmektedir. Her oturumun alınan kararları ve çıktıları takip edilmek üzere ESK ile paylaşılmaktadır.

Yıllık oturumun sonucunda bütün ülkelerin uzlaşmasıyla "Uzlaşmış Sonuçlar Belgesi" ortaya çıkmaktadır. Bu belge bütün üye ülkeler için, bağlayıcı politika rehberi olarak kabul edilmekle birlikte, henüz denetimine ve uygulamasına ilişkin bir mekanizma bulunmamaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948)

BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) kuşkusuz insan haklarının korunması konusunda BM'nin en önemli düzenlemesi ve insan haklarının korunması bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Zira İHEB kendisinden sonra düzenlenen BM insan hakları düzenlemelerinin yanı sıra tüm dünyadaki insan haklarının korunmasına ilişkin gelişmelerin habercisi olmuş ve bunlara temel teşkil etmiştir.

Aktivistler ve KSK, 1946 ile 1948 yılları arasında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin hazırlanmasında belirleyici bir rol oynadı. Kadınlar, herhangi bir cinsiyetçi ifadenin dahil edilmesini önlemek için beyannamenin hazırlanmasını paragraf paragraf izlediler. Tüm insanlara atıfta bulunurken İngilizce "man" kelimesinin kullanılmasının sadece erkek cinsiyetini ifade ettiğini, bu nedenle kadınları dışladığını vurguladılar. Kapsamlı tartışmalar sonucu, bildirgenin hazırlanması sürecinde kadınların çabaları sayesinde, Madde 1, "Bütün erkekler (All men) (...)" yerine "Bütün insanlar (All human beings) onur ve haklar bakımından eşit doğar" şeklindedir. Tüm metin boyunca "all man" ve "no man" yerine "herkes (every one)" ve "hiç kimse

(no one)" kelimeleri kullanılmıştır. İHEB'in 10 Aralık 1948 tarihinde Paris'te ilan edilmesi, KSK için de bir dönüm noktası olmuştur.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, hukuki bağlayıcılık niteliği bulunmaması ve düzenlenen hakları koruyan bir koruma mekanizmasına yer verilmemiş olması gibi özellikleri nedeniyle haklara bir koruma sağlamaktan uzaktır. Ancak tüm bu özelliklerine rağmen o döneme kadar düzenlenen belgeler içinde, insan haklarını somut anlamda ve geniş bir çerçevede ele alması açısından çok önemlidir. Temel normları eşitlik, dayanışma ve ayrımcılık yasağı olan İHEB daha sonraki tarihli pek çok insan haklarına ilişkin sözleşmeye ilham kaynağı olmuştur. Beynamede farklı kuşak haklarına bir arada yer verilmiş olması da metni diğer BM insan hakları belgelerinden ayıran bir unsurdur.

Birleşmiş Milletler Kadının Siyasal Haklarına Dair Sözleşme (1952)

Kadının Statüsü Komisyonu kadınların siyasal haklarının dünya genelinde tanınması için yoğun ve hızlı çalışmalarına 1950'li yıllardan beri devam etmektedir. Zira 1945 yılı itibarıyla BM'ye üye olan elli bir ülkeden sadece yirmi beşinde kadınların eşit oy hakkı tanınmıştır. Genel Sekreterlik tarafından komisyona sunulan 1950 tarihli raporda yirmi iki ülkede kadınların hâlâ seçme ve seçilme hakkı tanınmazken, bazı ülkelerde ise hak tanınmış olmasına rağmen hakkın kadınlar tarafından kullanılmadığına dikkat çekilmiştir.

Kadınların Siyasi Hakları Sözleşmesi kapsamlı bir müzakere sürecinden sonra KSK tarafından oluşturulmuş ve BM Genel Kurulu'nda 1952 yılında kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. Sözleşme VI. maddeye uygun olarak 7 Temmuz 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise sözleşmeye 12 Ocak 1954 tarihinde katılmış ve onu 25 Mayıs 1959 tarihinde onaylamıştır.

Sözleşme kadınların siyasi haklarını tanıyan ve korumayı hedefleyen uluslararası ilk hukuki belgedir ve BM Anlaşması'ndaki erkeklerin ve kadınların hak eşitliği ilkesinin uygulanmasını sağlamayı amaçlayan hükümler içermektedir. Herkesin, doğrudan doğruya ya da serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığı ile kendi ülkesinin kamu işlerinin yönetimine katılma ve ülkesinin kamu hizmetlerine, eşit koşullarda girme hakkını kabul etmektedir. BM Anlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hükümlerine uygun olarak, siyasal haklardan yararlanma ve bu hakları kullanma konusunda erkeklere ve kadınlara eşitlik sağlanması yolunda madde hükümleri içeren bu anlaşma ile siyasal alanda kadın ile erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Sözleşme ile özel bir denetim organı (sözleşme içi bir denetim usulü) öngörülmemiştir. Ancak sözleşmenin 9. maddesinde "Sözleşmenin yorumu ya da uygulanmasına ilişkin olarak iki ya da daha çok Sözleşmeciler Devlet arasında doğan ve görüşmelerle çözümlenemeyen herhangi bir anlaşmazlık, bu anlaşmazlığa taraf olanlardan birinin istemi üzerine, başka bir çözüm yoluna başvurulmazsa Uluslararası Adalet Divanı'na sunulacağı" şeklindeki düzenlemeye yer verilmiştir.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) (1953)

Birleşmiş Milletler'de kadının siyasi katılımına dair sözleşme imzalanırken, Avrupa'da da bölgesel bir insan hakları sözleşmesi şekillenmekteydi. İnsan Hakları ve Temel Haklar ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi / İHAS), 1950'de imzalanmış ve 1953'te yürürlüğe girmiştir. İHAS, temel insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması amacıyla yönelmiş bir Avrupa Konseyi belgesidir.

Türkiye de Avrupa Konseyi üye ülkeleri arasında (48 ülke) kurucu üyelere biri olarak, Sözleşme'yi 1950 yılında imzalamış ve 1954'de onaylamıştır. Sözleşme'nin kapsamı zaman içinde Ek Protokoller ile geliştirilmiştir. Ek Protokoller, İHAS'ın güncellenmesini ve ortaya çıkan eksikliklerin giderilmesini sağlamaktadır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi tarafından yapılan denetim, bölgesel insan hakları mekanizmaları içinde en gelişmiş olanıdır. Özellikle Avrupa Konseyi ve İHAS Avrupa'da temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi konusunda oldukça etkilidir. Bu etkinin temel nedeni İHAS'ın merkezinde bireysel başvuruya dayanan sistem ile bireyin uluslararası hukukun süjesi haline getirilmesi ve İHAM tarafından yargılanan insan hakkı ihlallerinin yaptırıma bağlandığı bir denetim sisteminin varlığıdır. Bu sayede İHAS uluslararası sözleşmeler arasında en etkili ve gelişmiş sözleşme olarak kabul görmektedir. Türkiye de 1987 yılında İHAM'a bireysel başvuru hakkını tanımış ve 1989 yılında İHAM'ın yargı yetkisini kabul etmiştir.

İHAS'ın Giriş Bölümü'nde, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde açıklanan hakların evrensel ve etkin olarak tanınması ve uygulanması, insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi, evrensel bildirgedeki hakların ortak güvenceye bağlanması amacıyla anlaşmaya vardığı açıklanmıştır. Sözleşmenin "İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü" başlıklı 1. maddesinde ise, "Yüksek sözleşmeciler kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu sözleşmenin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlar" düzenlemesine yer verilmiştir.

Sözleşme ve Ek Protokollerinde düzenlenen haklar şu şekildedir:

Sözleşme'nin I. Bölümü Hak ve Özgürlükler'de

Yaşam Hakkı (m. 2)

İşkence yasağı (m. 3)

Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (m. 4)

Özgürlük ve güvenlik hakkı (m. 5)

Adil yargılanma hakkı (m. 6)

Kanunsuz ceza olmaz (m. 7)

Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı (m. 8)

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m. 9)

İfade özgürlüğü (m. 10)

Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü (m. 11)

Evlenme hakkı (m. 12)

Etkili başvuru hakkı (m. 13)

Ayrımcılık yasağı (m. 14) hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir.

Sözleşmeye ek protokollerde ise aşağıda sıralanan konulara ilişkin düzenlemeler mevcuttur.

Protokol No. 1 (1952)

Mülkiyetin korunması (m. 1)

Eğitim hakkı (m. 2)

Serbest seçimlere hak (m. 3)

Protokol No. 4 (1963/1968)

Borçtan ötürü hapis yasağı (m. 1)

Seyahat özgürlüğü (m. 2)

Vatandaşların sınırdışı edilmesi yasağı (m. 3)

Yabancıların toplu olarak sınırdışı edilmesi yasağı (m. 4)

Protokol No. 6 (1983/1985)

Ölüm cezasının kaldırılması (m. 1)

Protokol No. 7 (1984/1988)

Yabancıların sınırdışı edilmesine ilişkin usuli güvenceler (m. 1)

Ceza davalarında temyiz hakkı (m. 2)

Haksız mahkûmiyetten ötürü tazminat (m. 3)

İkinci kez yargılanmama ya da cezalandırılmama hakkı (m. 4)

Eşler arasında eşitlik (m. 5)

Protokol No. 12 (2000)

Genel ayrımcılık yasağı (m. 1)

Protokol No. 13 (2002)

Ölüm cezasının kaldırılması (m. 1)

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaratan farklı uygulamaların sözleşmede düzenlenen farklı hak ve özgürlükler kapsamında ihlal edildiği iddialarına dayanan davalar İHAM tarafından değerlendirilmektedir. İHAM kararları incelendiğinde, sözleşmenin özellikle yaşam hakkı, işkence yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, özel ve aile yaşamına saygı hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün düzenlendiği maddelerin tek başına ve ayrımcılık yasağına ilişkin madde ile bağlantılı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaratan düzenleme ve uygulamalara karşı sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Mahkeme farklı pek çok kararında, kadın-erkek eşitliğinin İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin dayandığı en temel ilkelerden biri olduğunu vurgulamıştır. Mahkemenin kararlarında, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının ve geliştirilmesinin sözleşmeye taraf tüm devletler bakımından gerçekleştirilmesi gereken önemli bir amaç olduğu ve cinsiyet ayrımcılığının haklı şekilde gerekçelendirilmesinin diğer ayrımcılık sebeplerine kıyasla daha zor olduğu belirtilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Ortaya Çıkışı

Bütünleşmiş Avrupa düşüncesi 18. yüzyıldan itibaren dillendirilen bir düşünce idi. Ancak bu konuda somut adımlar atılması ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olmuştur. Avrupalı devletler ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, barışı sağlamak, siyasi anlaşmazlıklara çözüm getirmek ve savaşlardan ciddi olarak yara alan Avrupa kıtasını ekonomik olarak kalkındırmak amacıyla Paris Antlaşması'nda bir araya gelmişlerdir. Bu amaçla, altı Batı Avrupa ülkesi tarafından kurulan (Belçika, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması 1951 yılında imzalanmıştır. 1957 yılında ise

daha fazla ekonomik işbirliği için Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve savunma amacıyla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) hayata geçirilmiştir.

Roma Antlaşması ile belirlenen yalnız ticaret alanında değil, tarım, ulaştırma, rekabet gibi diğer birçok alanda da ortak politikalar oluşturulması, ekonomik politikaların yakınlaştırılması, ekonomik ve parasal birlik kurulması, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturulması amaçlarına süreç içerisinde daha sonra imzalanacak olan diğer anlaşmalarla aşamalı olarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Yine Roma Antlaşması'nda "işçilere ve bağımsız çalışanlara tanınan dolaşım serbestisi" ve "milliyet ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklaması" takip eden süreçte bu konularda üretilen mevzuat ve içtihadın temelini oluşturmuştur.

AB Anlaşması'nın 2. maddesi ayrımcılık yapmama ve kadın-erkek eşitliği ilkelerini tanımlar.

"Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır" (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011).

AB Anlaşması'nın 3. maddesinde de birliğin amacının barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmek olduğu belirtilir.

AB Hukuku'nda kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemeler birliğin antlaşmalarında, alınan kararlarda, tüzük ve yönetmeliklerde ortaya çıkmaktadır. Kurucu anlaşmalar ve direktiflerde cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacına yönelik düzenlemelerin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Avrupa Birliği'nde Kadın Haklarına İlişkin Düzenlemeler

Kurucu Antlaşmalarda Kadın Hakları

Kadın-erkek eşitliği Avrupa Birliği Antlaşması'nın ikinci maddesinde ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda yer alan, birliğin temelini oluşturan değerlerden birisidir. Bunlar dışında:

Roma Antlaşması'nda;

- Antlaşmanın 119. maddesi gereğince "kadın ve erkek arasında eşit işe eşit ücret ilkesi" kabul edilmiştir.

Maastricht Antlaşması'nda;

- 1992 yılında Maastricht Antlaşması'na ek sosyal şartta yapılmıştır. Buna göre eşit veya eşdeğerde işe eşit ücret ödenmesi maddesinin yanı sıra kadın ve erkek arasında fırsat eşitliğinin de sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

- Maastricht Antlaşması'nın altıncı maddesinin üçüncü fıkrasında yine kadın-erkek eşitliğinin tüm üye devletler tarafından sağlanması amacıyla üye devletlerin kadınlar için alacağı her türlü kararlarda bu eşitliği desteklemesi öngörülmekle birlikte, bu eşitlik sağlanana kadar kadınlar lehine yapılacak düzenlemelerin ayrımcılık olarak kabul edilmemesi gerektiği bildirilmiştir.

Amsterdam Antlaşması'nda;

- Amsterdam Antlaşması'nda, 3. maddenin 2. fıkrasında üye devletlerin her türlü alanda kadın-erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapacağı belirtilmiştir. Kadınların özellikle istihdam alanında yaşadıkları eşitsizlikler kontrol altına alınacak, ayrıca üye devletlerce takibi yapılacaktır.
- Amsterdam Antlaşması ile Roma Antlaşması'nın 119. maddesi genişletilmiştir. Buna göre her üye ülke eşit veya eşdeğerdeki iş için kadınlara ve erkeklere eşit ücret ödenmesi ilkesini kabul eder.

Avrupa Birliği'nde Kadın Haklarına Yönelik Çıkarılan Direktifler

- 75 / 117 / EEC Sayılı Eşit Değerde İşe Eşit Ücret İlkesine İlişkin Direktif
- 76 / 207 / EEC Sayılı İşe Alımda, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklere Eşit Davranılmasına İlişkin Direktif
- 79 / 7 / EEC Sayılı Sosyal Güvenlik Alanında Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Direktifi
- 86 / 378 / EEC Sayılı İşyerlerinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Direktifi
- 86 / 613/ EEC Sayılı Serbest Çalışan (Tarımda Dahil) Kadın ve Erkelere Eşit Muamele Direktifi
- 92 /85 / EEC Sayılı Gebe, Doğum Yapmış ve Emziren Kadınların İşyerlerinde Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Asgari Önlemlerin Belirlenmesine Dair Direktif
- 96 / 34/ EEC Sayılı Ebeveyn İzni Direktifi
- 87 / 80 / EEC Sayılı Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Durumlarında İspat Yükümlülüğüne İlişkin Direktif
- 2000/ 78 / EEC Sayılı İşe Alma ve Mesleki Eğitime Giriş ve Çalışma Koşulları ile İlgili Direktif
- 2002 / 73 / EEC Sayılı Cinsel Tacize İlişkin Direktif
- 2004/ 113 / EC Sayılı Mal ve Hizmetlere İlişkin Kadın ve Erkek Eşitliğine Dair Direktif
- 2006 / İstihdam ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkeklere Eşit Davranma ve Eşit Fırsatlar İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif

Uluslararası Alanda Kadın Haklarının Korunmasına İlişkin Diğer Gelişmeler

Uluslararası alanda BM öncülüğünde ayrıca 1957 tarihli Evli Kadınların Vatandaşlığına Dair Sözleşme ve 1967 tarihli Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirisi, önemli metinlerdir. Bu metinler esasen bağlayıcı gücü haiz olan, denetim usulünü ve organını kurucu sözleşmesi aracılığıyla düzenleyen temel bir sözleşmeye hazırlık mahiyetindedir. Bu tip hukuki bağlayıcı güce sahip bir sözleşme için 1979 yılına, Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nin kabulüne kadar beklenmesi gerekmiştir.

1945 yılına kadar Avrupa’nın büyük bölümünde ve ABD’de kadınlar ve erkekler arasında yasal ve siyasal eşitliğin sağlanmasına imkan veren yasal düzenlemeler yapılmıştı. Ancak ortaya çıkan somut gelişmeler yasaların kadının özgürlüğünün sağlanması ve somut eşitliğin hayata geçirilmesi için yeterli olmadığını açıkça göstermiştir. 1960’lı yılların sonlarından itibaren İkinci Dalga Feminizm, bu tespit ışığında yasal olarak sağlanan eşitliğin erkeklerle farklı yaşam koşullarına sahip olan kadınların eşitliği ve özgürlüğü için yeterli olmadığı bilinci ile hız kazanmıştır. İkinci Dalga Feminizm’in teorisi ise bu süreçte diğer Avrupa ülkeleri ve ABD’ye kıyasla kadınların yasal ve siyasal haklarına kavuşması bakımından geride kalan Fransa’da ortaya çıkmıştır.

Fransız filozof Simone de Beauvoir, 1946’da yayımlanan İkinci Cins (Le Deuxième Sexe) adlı eserinde, kendi deneyimlerinden hareketle toplumda kadın olmanın ve toplumun kadına yüklediği rolleri değerlendirmiştir. Amerikalı Betty Friedan da 1963’te yayımlanan Kadınlığın Gizemi (The Feminine Mystique) eserinde kadınların annelik ve birey olmak arasındaki yaşadıkları çatışmaya ve geleneksel toplumda kadına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

İkinci Dalga Feminizm kürtaj hakkı, doğum kontrol araçlarına erişim, çocuk bakımı, ev içi roller gibi konuların güç ilişkileriyle ilgili olduğunu ve cinsler arası eşitsizliği artırdığını belirleyerek, “özel olan politiktir” deyimini benimsemiştir.

Simone de Beauvoir, sloganlaşan “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözüyle kadının ötekiliğinin, biyolojik cinsiyetten değil, dönem ve kültür fark etmeksizin toplumsal öğretilerden kaynaklandığı ve doğal olmadığını ifade eder.

“Simone de Beauvoir’ın ele aldığı cinsellik, beden, annelik gibi özel yaşamla ilgili konular ve cinsiyetçi-cinsiyet rollerinin toplumsal olarak kurgulanması meselesi ağırlıkla 70’lerden itibaren yeni bir ivme kazanan feminist harekette ve teoride tartışıldı. (...) Toplumsal cinsiyetten kaynaklanan ve kadınların gündelik yaşamlarında karşılarına çıkan sorunlar, kişilere özel ya da belli durumlara has sorunlar değildi. Tüm bunlar bir sistemin, ataerkil düzenin sonucu, ürünüydü. Daha önce türlü bahanelerle gizlenen, görmezden gelinen tüm bu neden ve sonuçlar deşifre edilmeli, açığa çıkarılmalı, erkeğin kadın üzerindeki sistematik baskısı açıklanmalı ve ona başkaldırmanın yolları bulunmalıydı (Çakır, 2008, s. 436-437).

Dönemin Kadın Hakları Hareketine Etkisi

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından, özellikle Avrupa’daki önemli insani kayıplar sonrasında kadınların ekonomiye ve toplumsal hayata katılımı artmıştır. Kadınların, günümüzde hâlâ gerçekleştirilemeyen eşit işe eşit ücret, emeğin bir ticari mal olmaması gibi taleplerinin Uluslararası Çalışma Örgütü içinde karşılık bulması, ayrıca daha sonra Birleşmiş Milletler’e evrilecek olan Milletler Cemiyeti içinde özellikle kadınları ilgilendiren, evlilik, kadın ve çocuk ticareti, seks işçiliği başlıklarının konu olması son derece önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı’nın Avrupa kıtasında yarattığı utanç ise dünyada insan hakları bakımından yeni bir devrin ve yeni bir anlayışın doğmasına neden olmuştur. 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, insan haklarını o zamana kadar karşılaşılmış en geniş devletlerarası kabul ile somut anlamda ve geniş bir çerçevede ele alması bakımından ardından gelen pek çok sözleşmeye de yer açmıştır. 1952 BM Kadının Siyasal Haklarına Dair Sözleşme ise kadınların siyasi haklarını tanıyan ve korumayı hedefleyen uluslararası ilk hukuki belgedir. Tüm bu antlaşmalar ve sözleşmeler birbirinin yolunu açarken, Avrupa’da da bölgesel bir insan hakları sözleşmesi gündemdedi. İnsan Hakları ve Temel Haklar ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi / İHAS), temel insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması amaçlı bir Avrupa Konseyi belgesi olarak günümüzde de devam eden bir öneme sahiptir. Avrupa Konseyi ve İHAS’ın Avrupa’da temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi konusunda etkisinin nedeni İHAS’ın merkezinde bireysel başvuruya yer verilmesi ve insan hakkı ihlallerinin İHAM tarafından yaptırıma bağlanmasıdır.

Avrupa Konseyi’nin dışında, Avrupa Birliği de kuruluşundan itibaren kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılık karşıtlığı üzerinden değerlerini kurgulamış ve Avrupa Konseyi kadar bağlayıcı olmasa da AB’ye üye ülkelerin özellikle iş yaşamında cinsler arasında eşitliği sağlaması için direktifler hazırlamıştır.

Kadın haklarının bu şekilde uluslararası norm haline gelmesi elbette sivil dinamiklerden bağımsız ilerlememiştir. Bu dönem aynı zamanda Simone de Beauvoir, Betty Freidan gibi feministlerin Ortaçağ’dan bu yana kabul gören “kadın özel alan içinde kalmalıdır, aile içi, ev içi hallerin kadınların toplumsal hayata katılımıyla ilgisi yoktur” anlayışını sarsan kitaplarının okunmasının yayılmasıyla, İkinci Dalga Feminizm’in yaşandığı dönemdir. “Kişisel/özel olan politiktir” sözüyle özetlenen bu dönem kadınların özgürleşmesi bakımından oldukça önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan 1950’lere uzanan bu dönemde Türkiye’de de pek çok gelişme yaşanmış, kadınlar hem uğruna çalıştıkları ve Cumhuriyet kazanımıyla gelen medeni haklarını almış hem de siyasi hayatta daha etkin olmuşlardır. Hem yerel hem genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde eden kadınlar, uluslararası ortamda da tanınmış, kadın hareketi için önemli bir kazanım sağlamışlardır.

Uluslararası Normlar ve Standartlar: Talepler, Mücadele ve Kazanımlar

Tarihsel Artalan

1960 ve 1970'li yıllarda Soğuk Savaş nükleer silahlanmayla test edilirken, sömürge karşıtı hareketlerle dünyanın çehresi değişmektedir. Dünya ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası kesintisiz bir ekonomik büyüme içindedir. Bu ekonomik büyüme elbette yalnızca Batı ülkelerini etkilemez. 1960 ve 1970'li yıllarda, gelişmekte olan ülkeler olarak da anılan üçüncü dünya ülkelerinde de sanayi gelişmekte, Keynesçi bu ekonomik sistemin tamamlayıcısı olarak sosyal demokrasi yaygınlaşmakta ve refah devleti uygulamaları artmaktadır. Ancak ABD dünya sanayi üretiminin üçte ikisini gerçekleştiren ve sermaye birikimiyle dünyanın geri kalanını arkasından sürükleyebilen bir ekonomiye sahiptir. 1960'lar aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nden dünyaya yayılan sivil haklar mücadelesi yıllarıdır. ABD'de siyahların beyazlarla eşit haklar için ayaklanması, zorunlu askerlik nedeniyle Vietnam Savaşı'na giden Amerikalıların bu savaşın kendi savaşları olmadığını görerek başkaldırması ve barış çağrısı yapması tüm dünyaya yayılan bir özgürleşme ve barış hareketi getirmiştir. Bu eylemlerde de etkin olan kadınlar Batı'da toplumun ataerkil yapısını ve cinsiyet ayrımcılığının temellerini de sorgulamışlardır.

1970'ler, Batı toplumlarında kadın-erkek eşitliğini sağlama yönünde anayasalar ve yasalarda kadın ve erkeğin eşitliği doğrultusunda hükümlerin kabul edildiği, kadınların eğitim, çalışma yaşamına katılma ve çalışma yaşamında koşulların iyileştirilmesi yönünde düzenlemelere gidilen yıllardır. 1972'de ilk kez kadınların işe girme, ücretlendirme ve işte yükselme olanakları açısından erkeklerle eşit muamele görmesini öngören "İstihdamda Fırsat Eşitliği" yasası ABD'de kabul edilmiş, ardından benzer yasalar Avrupa ülkelerinde de çıkmıştır. Kadın hakları konusundaki bu gelişmeler uluslararası alana yansımış, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi kuruluşlar da önemli adımlar atmaya başlamıştır.

1970'lerde, kadın-erkek eşitliğinin önündeki en önemli engelin erkek ve kız çocukların yetiştirilme biçimi, erkeklerle kadınların rolleri söz konusu olduğundaysa farklı kültürlerin bu konuya farklı yaklaşması olduğu anlaşılmıştı. İkinci Dalga Feminizm olarak adlandırılan süreç devam etmekteydi.

Uluslararası Anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler Kadın Konferansları

1960'lı ve 1970'li yıllarda kadın haklarına yönelik önemli uluslararası anlaşmalar kaleme alınmış ve yürürlüğe girmiştir. Bunlardan ilki olan Avrupa Sosyal Şartı, AİHS'i de tamamlayıcılığı ve sosyal ve ekonomik hakları tüm yönleriyle koruyan ilk sözleşme olması nedeniyle önemlidir. Bu dönemde imzalanan ve denetim mekanizması da olan başka bir sözleşme de Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'dir. BM'nin aynı yıl imzaladığı

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) de bir denetim mekanizması olarak Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ni araçsallaştırır.

Bu anlaşmaların önemi, insan hakları konusunda uluslararası normları yerleştirmeye yönelik anlaşmalar olmalarıdır. Bu anlaşmalarla ilgili hatırlanması gereken önemli bir nokta, ilerleyen yıllarda yeni düzenlemelerle, eklemelerle yenilendikleri ve günümüzde de geçerliliklerini koruduklarıdır. Bu anlaşmalar özel olarak kadın hakları odaklı değillerse de, aşağıda ayrıntılarıyla açıklandığı gibi ayrımcılık konusundaki yorumları, denetleme mekanizmalarının işleyişi gibi özellikleriyle uluslararası alanda kadın-erkek eşitliği hakkında normların oturmasına, kadın haklarının korunmasına hizmet etmişlerdir.

1970'li yılların başında BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun kadınlara karşı ayrımcılık konusunda yaptığı tespitler ve BM'nin 1975 yılında Nairobi'de gerçekleşen ilk kadın temalı konferansıya başlayan BM Kadın Konferansları kadın hakları açısından çok önemlidir. Bu bölümde 1995 yılında Pekin Deklarasyonu ile biten konferansa kadar gerçekleşen tüm önemli konferanslar ele alınmış, ayrıca kadın haklarının uluslararası anayasası olarak adlandırabileceğimiz 1981 tarihli CEDAW sözleşmesine ise özel bir yer ayrılmıştır.

Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) (1965)

Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ), sosyal ve ekonomik hakları koruyan, medeni ve siyasi hakların düzenlendiği İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ni bu bakımdan tamamlayan bir Avrupa sözleşmesidir.

Avrupa Sosyal Şartı, 18 Ekim 1961 tarihinde Torino'da imzalanarak kabul edilmiş, 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Şart, 1950'li yıllarda dönemin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) sözleşmeleri kaynak alınarak hazırlanmış ve 1996 yılında revize edilerek imzaya açılmıştır. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda, Avrupa Sosyal Şartı'nda (ve ek protokollerle) teminat altına alınan haklara sekiz yeni hak eklenmiş, ancak Avrupa Sosyal Şartı'nın geleneksel yapısı korunmuştur.

İHAS, birinci kuşak haklar olarak bilinen kişisel ve siyasal hakları (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, hürriyet ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı gibi) güvence altına alırken, ikinci kuşak haklar olarak kabul edilen sosyal ve ekonomik haklar (çalışma hakkı, örgütlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, adil ücret hakkı gibi) ise Avrupa Sosyal Şartı'nda düzenlenmiştir (Aydın, 2014, s. 25). ASŞ, ekonomik ve sosyal hakların bütün yönleriyle düzenlendiği tek uluslararası insan hakları sözleşmesi olması bakımından önemli bir kaynaktır.

ASŞ'nin kadın hakları bakımından önemi ise, yorumlanmasında önem taşıyan Başlangıç Bölümü'nde sosyal haklardan yararlanma konusunda ayrımcılık güdülmeyeceği belirtilirken, "cinsiyet ayrımcılığı"nın da açıkça belirtilmiş olmasıdır. Anneliğin korunması, manevi ve cinsel saldırıya karşı korunma hakkı, ailenin hukuken korunması (eşler arasında eşitlik ve çocuklara eşit muamele, eşlerin ayrılığı durumunda çocukların korunması), kadın ve erkeklerin eşit

muamele görme ve kadın ve erkekleri çalıştırmada fırsat eşitliği hakkı, vatandaşlar ve yasal olarak çalışan ve/veya yerleşik olan yabancılar için ırk, cinsiyet, yaş, renk, dil, din, ulusal aidiyet veya sosyal menşee, sağlık durumu veya bir ulusal azınlığa mensup olup olmama durumları gözetilmeksizin ASŞ'de belirtilen hakların güvenceye alınması, aile sorumlulukları üzerine kurulu ayrımcılığın yasaklanması önemli korumalardır.

ASŞ, ekonomik ve sosyal hakların bütün yönleriyle düzenlendiği tek uluslararası insan hakları sözleşmesidir. Ancak, ASŞ'nin, çoğunlukla bu tür belgelerde olduğu gibi, denetim tarafının zayıf olması bir zaaftır. Denetim mekanizması, taraf devletlerce sunulan periyodik raporların incelenmesi ve toplu şikâyet usulü ile sınırlı olduğundan, ASŞ ile güvence altına alınan hakların korunması bakımından önemli bir zaaf oluşturmaktadır.

AİHS'nin "ikiz" sözleşmesi olarak da anılan ASŞ'nin denetim mekanizmasında ortaya çıkan bu sorun ASŞ'nin genel amacının yanı sıra kadınların sosyal ve ekonomik haklarının ayrımsız şekilde güvence altında tutulmasını amaçlayan hükümlerinin de etkili şekilde korunması önünde engel teşkil etmektedir².

ASŞ'de düzenlenen ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusu ile bağlantılı haklar şu şekildedir:

Çalışma hakkı (m. 1)

Adil çalışma koşullarına sahip olma hakkı (m. 2)

Güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma hakkı (m. 3)

Adil bir ücret hakkı (m. 4)

Çalışan kadınların annelik durumunda korunma hakkı (m. 8)

Sağlığın korunması hakkı (m. 11)

Sosyal güvenlik hakkı (m. 12)

Sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı (m. 14)

Ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı (m. 16)

Çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı (m. 19)

İstihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı (m. 20)

Ailevi sorumlulukları olan çalışanların fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı (m. 27)

² Avrupa Sosyal Şartı'na ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2014; "The European social charter", t.y.

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966)

BM Genel Kurulu, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'ni 1966 yılında imzaya açmış ve sözleşme 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, sözleşmeyi 1966 yılından 38 yıl sonra 2000 yılında imzalamış ve 2003 yılında onaylamıştır (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966). Türkiye sözleşmeyi farklı beyanlar ve sözleşmenin 27. maddesine çekince koymak suretiyle onaylamıştır. 27. madde azınlık haklarının düzenlendiği maddedir.

Sözleşmenin denetim organı BM İnsan Hakları Komitesi'dir. Komite, bağımsız bir organ olarak, sözleşmede yer alan hakların uygulanmasını denetlemekle görevlidir. Komite, denetim görevi için sözleşmenin uygulanmasını takip etme ve taraf devletlerin rapor sunma yükümlülüğüne yardımcı olmak amacıyla sözleşmede yer alan hakların içeriğine dair genel yorumlar yayımlamaktadır³.

Sözleşmenin 1966 yılında kabul edilen ve 1976 yılında yürürlüğe giren seçmeli protokolünü kabul eden devletler bakımından İnsan Hakları Komitesi'nin bireysel başvuruları inceleyebilmesi de mümkün olmaktadır (Protokol, BM Genel Kurulu tarafından 16/12/1966 tarih ve 2200 A [XXI] sayılı kararı ile kabul edilmiş, 19/12/1966 tarihinde imzaya açılmış ve 23/03/1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir). Türkiye, bireysel başvuru hakkını tanıyan bu protokolü 2004 yılında imzalamış ve 2006 yılında onaylamıştır. Sözleşmenin, seçmeli bir ikinci protokolü daha olup bu protokol ise ölüm cezasının kaldırılmasını amaçlamaktadır. 1989 yılında kabul edilen, 1991 yılında yürürlüğe giren bu protokol de Türkiye tarafından aynı tarihlerde imzalanarak onaylanmıştır.

Sözleşmenin 2. maddesinde ayrımcılık yasaklanırken, 3. maddede taraf devletlere sözleşmede düzenlenen tüm medeni ve siyasal hakların kullanılmasında erkek ve kadınların eşit yararlanmasını güvence altına alma yükümlülüğü yüklenmiştir.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de cinsiyete dayalı ayrımcılık tanımı yapılmamıştır. "Ancak İnsan Hakları Komitesi, sözleşmede düzenlenen 'ayrımcılığı', cinsiyet dışındaki ayrımcılık nedenlerini de kapsamak üzere, benzer bir içerikle tanımlamaktadır. Buna göre ayırma, dışlama, kısıtlama veya ırk, renk, cinsiyet, dil, din, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, siyasi veya diğer görüşlere dayalı olarak gerçekleştirilen ve bütün hak ve özgürlüklerin herkes tarafından tanınmasını ve kullanılmasını engelleyecek veya tanınmasını ve kullanılmasını sınırlandıracak ayrımcılık yasaktır" (Oder, 2010, s. 28).

Sözleşmede, ayrımcılık türü olarak cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin farklı nitelikte düzenlemelere yer verilmiştir. Sözleşme ile taraf devletlere 2. maddede ayrımcılık yapmaksızın sözleşmede tanınan hakları sağlamak, 4. maddede olağanüstü durumlarda sözleşmedeki haklar askıya alınırken ayrımcılık yasağının ihlal edilememesi, 24. maddede

³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006 Genel Yorumları'nın Türkçe çevirileri için bkz. Uyar, 2006, s. 127-346.

çocuğa ilişkin koruyucu önlemlerde ayrımcılık yasağı ve 26. maddede kanun önünde eşitliğe ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir (Oder, 2010, s. 27).

Sözleşmenin 23. maddesinde ise ailenin korunması düzenlenmiştir. Maddede, eşlerin, evlilik süresince ve boşanmada eşit haklara ve yükümlülüklerle sahip oldukları ifade edilmiştir. Benzer şekilde BM İnsan Hakları Komitesi, 1990 yılında 19 No'lu Genel Yorum'da, kadınların özgür iradeleriyle evlenme ve boşanma kararı vermelerinin sağlanması için taraf devletlerin sorumluluğunun altını çizmiştir. Komite, tecavüz mağduru olan kadının dışlandığı toplumlarda, kadın tecavüz edenle evlendiği takdirde suçlunun ceza sorumluluğunun ortadan kalkması veya azalması, mağdurun yaşı evlenmek için küçükse tecavüz edenle evlenebilmesi için yaşının büyütülmesi gibi durumların evlenme özgürlüğünü kesin olarak ortadan kaldırdığını özellikle vurgulamıştır.

BM İnsan Hakları Komitesi 4 No'lu Genel Yorum'da 3. maddede yer verilen cinsiyetler arası eşitliğe ilişkin düzenlemeyi ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Komite, ayrımcılığın önlenmesi için taraf devletlerce sadece koruma önlemlerinin alınmasının yeterli olmadığını, bunun yanı sıra haklardan yararlanılmasının sağlanması için olumlu eylem tedbirlerinin (affirmative action) alınmasının da gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda komite, taraf devletlerin kabul ettiği yeni düzenlemelerin yanı sıra kadınların rolleriyle ilgili alınacak tedbirlerle ilgili daha fazla bilgi vermesinin de beklendiğini açıklamıştır.

Yine komiteye göre, sözleşmede yer almayan konuları düzenlemesine rağmen, sözleşme ile tanınan hakları olumsuz yönde etkileyebilecek yasal veya idari düzenlemeler üzerinde ters etki yapabileceği belirtilmiştir. Örneğin kadın ve erkek vatandaşlar arasında farklılık gözetilen göç kanunlarının, kadının kendi devletinin vatandaşı olmayan bir kişiyle evlenmesi gibi hallerde sözleşme ile tanınan haklara tamamen ters etki yapacağı belirtilmiştir.

BM İnsan Hakları Komitesi'nin 28 No'lu Genel Yorumu, kadın-erkek eşitliği bakımından, uygulamacıların başvurabilecekleri özel nitelikteki genel yorumdur (Oder, 2010, s. 28). BM İnsan Hakları Komitesi, 28 No'lu Genel Yorum'da kadınların erkeklerle eşit haklardan yararlanmasını engelleyen temel etmenleri; gelenek, tarih, kültür ve dini eğilimler olarak açıklamıştır. Komite, ayrımcılığın tamamen ortadan kaldırılması için taraf devletlerin sunacakları raporlarda ayrımcılığın hangi sebeple gerçekleştiğine, kadınların haklardan eşit faydalanmalarını engelleyen kültür, gelenek gibi faktörlere ilişkin bilgilere yer verilmesini istemiştir (Komitenin 1834. toplantısında - 68. oturumda - 29 Mart 2000 tarihinde kabul edilmiştir. Oder, 2010, s. 27; Ayata vd., 2010, s. 148; Uyar, 2006, s. 92). Genel Yorum'da, toplumsal cinsiyete bağlı kalıpların değişmesi ile eşitliğin sağlanması arasındaki ilişkinin somutlaştırıldığı görülmektedir (Oder, 2010, s. 27).

Komite'nin ayrımcılık yasağına ilişkin 18 No'lu Genel Yorumu'nda ise taraf devletlerin ayrımcılığı engellemeye yönelik yasal tedbirler almasının yanı sıra, özel ve tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilen ayrımcı uygulamalara da yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, evlilikten doğan hak ve yükümlülükler hususunda eşlerin eşit olduğu, evlenmeyle beraber uyrukluk kazanma, kaybetme, soyadı seçme konularında ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiştir.

Komite, sözleşmede ayrımcılığın tanımının yapılmadığını ancak sözleşme kapsamında kadına karşı ayrımcılık teriminin, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme'nin 1. maddesi doğrultusunda anlamlandırılacağını belirtmiştir (BM İnsan Hakları Komitesi, 1989, G.Y.N. 18, par. 6).

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966)

BM Genel Kurulu'nca Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile aynı yıl (1966) imzaya açılmış olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanmış ve 2003 yılında onaylamıştır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi doğrudan kadın haklarına özgülenmiş uluslararası sözleşmelerden biri değildir. Ancak çalışma hakkı, adil ve uygun bir işte çalışma hakkı veya şartları, sendikal haklar, sosyal güvenlik hakkı, ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması, yaşama standardı hakkı, sağlık standardı hakkı, eğitim hakkı ve kültürel yaşama katılma hakkı gibi farklı ekonomik, sosyal ve kültürel hakların düzenlendiği bu sözleşmenin cinsiyet eşitliği gözetilerek uygulanması kadınların insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi bakımından önemlidir.

Sözleşmenin denetim organı, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'dir. Komite, bağımsız bir organ olarak, sözleşmede yer alan hakların uygulanmasını denetlemekle görevlidir. Komite, denetim görevini yerine getirirken, BM İnsan Hakları Komitesi'ne benzer biçimde, taraf devletlerden sözleşmenin uygulanmasına dair raporlar istemekte, sözleşmede yer alan hakların içeriğine dair genel yorumlar yayımlamaktadır.

Sözleşmenin 2008 yılında kabul edilen ve 2013 yılında yürürlüğe giren seçmeli protokolünü kabul eden devletler bakımından İnsan Hakları Komitesi'nin bireysel başvuruları inceleyebilmesi de mümkün olmaktadır (Protokol, BM Genel Kurulu tarafından 16/12/1966 tarih ve 2200 A [XXI] sayılı kararı ile kabul edilmiş ve 19/12/1966 tarihinde imzaya açılmış, 23/03/1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir). Ancak Türkiye henüz bu protokole taraf değildir.

Sözleşmenin 2. maddesinde, genel olarak ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir. Maddeye göre taraf devletler, sözleşmenin iç hukukta uygulanması bakımından ırk, renk, dil, din, etnik köken, cinsiyet veya başka bir sebeple ayrımcılık yapılmadan herkesin sözleşmeyle tanınan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit biçimde yararlanmasından sorumludur (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, 1966, madde 2/2).

Sözleşmenin 3. maddesi ise özellikle sözleşmede yer alan haklardan yararlanmada erkeklerle kadınlara eşit hak sağlanması ile ilgilidir. Maddede, taraf devletlerin sözleşmede düzenlenen bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanımında cinsiyet eşitliğini sağlamakla yükümlü olduğu açıkça düzenlenmiştir (madde, sözleşme yapılan referans dışında sözleşme ile aynı

tarihte kaleme alınan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 3. maddesi ile aynıdır).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, farklı maddeler hakkında yayımladığı genel yorumlarında, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kullanmada erkeklere ve kadınlara eşit hak sağlanmasını olumsuz yönde etkileyen faktörleri, (yaşamaya elverişli konut hakkı, yeterli beslenme hakkı, eğitim hakkı, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı ve su hakkı) dikkate almıştır. Komite, aynı zamanda, taraf devlet raporları ile ilgili konu listelerinde ve taraf devletlerle görüşmelerinde düzenli olarak, sözleşmede güvence altına alınan haklardan erkeklerin ve kadınların eşit şekilde faydalanmasına dair bilgi de talep etmektedir.

"Ailenin, anneliğin, çocukların ve gençlerin korunması" başlıklı 10. madde ile ailenin kuruluşunda ve devam ettiği süre boyunca kadının ve erkeğin kendi rızasıyla karar vermesi, kadınların hamilelik ve annelik dönemlerinde sosyal güvenlik ve ücretli izin imkanlarından yararlanmasını güvence altına alınmıştır.

Sözleşme, 13. madde ile herkesin eğitim hakkından eşit yararlanmasını, zorunlu ve parasız temel eğitimi güvence altına almıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 13 No'lu genel yorumunda eğitimin insan haklarının bir parçası olmasından dolayı, ayrımcılık gözetmeden herkese eşit olarak tanınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrımcılık yasağı taraf devletlerin yetkisi altındaki yerlerde yaşayan yabancılar da dahil olmak üzere, medeni durumlarına bakılmaksızın okul çağına gelmiş her bireyi kapsamaktadır.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 16 No'lu Genel Yorumu'nda kadınlara karşı ayrımcılık Kadınlara Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 1. maddesinde tanımlandığı şekliyle yinelenmiştir. Tanım şu şekildedir. "Kadınlara karşı ayrımcılık, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelmektedir" (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 2005, G.Y.N. 16, par. 11. Genel Yorum'un Türkçeye çevrilmiş tam metni için bkz. Uyar, 2006, s. 290-291).

Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansları

BM, kuruluşundan itibaren özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde görünür hale gelen cinsiyete dayalı eşitsizlikler konusunda bilincin artırılmasına yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Kuruluş amacı ile bağlantılı konunun yanı sıra cinsiyet eşitliği konusunda da düzenlemeler yapılmış, konferanslar, işbirlikleri gerçekleştirilmiş, sözleşmeler imzalanmıştır.

BM kapsamında, başlangıçta insan hakları ile ilgili temel metinlerde ele alınan toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun zamanla toplumsal ve ekonomik hayatın her alanında cinsiyet eşitliğine yer veren uluslararası düzenlemelere dönüştüğü ifade edilebilir. Özellikle BM Kadının

Statüsü Komisyonu'nun kadınlara karşı ayrımcılık konusunda yaptığı tespitler önemli bir dönemeci temsil eder. Komisyon, 1970'li yılların başında kadının statüsünü ve sorunlarını tespit etmek üzere yaptığı çalışmalarda, tüm üye ülkelerde kadınlara karşı ayrımcılığın farklı boyut ve görünümünde devam ettiği sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak 1970'li yıllarla birlikte cinsiyet eşitsizliğine ilişkin evrensel durum bilinç üstüne çıkarılmıştır.

BM bünyesinde cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlikle mücadeleyi güçlendiren farklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi ve böylece kadın ile erkek eşitliğinin ilkesel olarak yaşama geçirilebilmesi amacıyla etkili çalışmalar yapmasını sağlamak üzere 1972 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 3010 sayılı kararıyla "1975 Yılı Uluslararası Kadınlar Yılı" olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 1975 yılının Kadın Yılı olarak ilan edilmesi, kadın konusunun tüm dünya ülkelerinin odak noktası haline gelmesine yol açmıştır.

1975, 1980, 1985 ve 1995 yıllarında gerçekleştirilen Dünya Kadın Konferanslarının (özellikle sivil toplumun katılımına da yer verecek şekilde) düzenlenmesi cinsiyet eşitsizliği ile uluslararası mücadele bakımından önemli gelişmelerdir.

Birleşmiş Milletler 1. Dünya Kadın Konferansı (1975)

1975 yılında Meksiko'da düzenlenen Birinci Kadın Konferansı, sadece kadın sorunlarının tartışılmasını amaçlayan ve dünya devletleri düzeyinde yapılan uluslararası ilk toplantıdır. Birinci Dünya Kadın Konferansı'nda hazırlanarak kabul edilen Dünya Eylem Planı'nda hedef "Eşitlik, Kalkınma ve Barış" olarak belirlenmiştir. Dünya Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi amacıyla konferansı takiben Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1975-1985 yılları arasındaki dönem "Kadın On Yılı" olarak ilan edilmiştir. "Eşitlik, kalkınma ve barış" hedeflerine ulaşmayı amaçlayan Kadın On Yılı'nın ana teması "istihdam, sağlık ve eğitim" olarak belirlenmiştir. Eylem Planı'nda saptanan dokuz ana faaliyet alanı uluslararası işbirliği ve barış; siyasi katılım; eğitim; istihdam; sağlık ve beslenme; aile; nüfus; konut ve diğer toplumsal sorunlar (göçmen ve yaşlı kadınlar, fuhuş ve kadın ticareti vb.) oldu.

Meksika'da düzenlenen konferans ve Kadın On Yılı bağlamında yapılan uluslararası ve ulusal çalışmalar sonucunda 127 ülkede eşitlik mekanizmaları kuruldu (Türkiye, 1975 konferansında alınan, ulusal mekanizmalar oluşturulması kararına ancak 1991 yılında uyarak, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nü [KSSGM] kurmuştur). Bu toplantıların ve görüş alışverişlerinin başka bir önemli sonucu da kadınların toplum içindeki konumlarını, eşitlik/eşitsizliğin ölçüsünü somut olarak saptamak için cinsiyet ayrımlı istatistikler yapılması ve veri bankaları oluşturulması kararı alınmasıydı.

Konferans sonucunda alınan uluslararası mekanizmalar oluşturma kararı doğrultusunda BM bünyesinde de Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW), BM Kadın için Kalkınma Fonu (UNIFEM) oluşturulmuştur. Bu kurumlardan UNIFEM özellikle kalkınma

konusuna odaklanır ve kalkınmaya yönelik her düzeyde planlama ve uygulama faaliyetine kadın katılımını sağlamak için çalışırken, INSTRAW ise kadınların toplumdaki yerini ve algısını iyileştirmek için araştırma ve eğitim çalışmaları yapmaktadır.

1977'de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 8 Mart, "Dünya Kadınlar Günü" olarak kabul edilmiştir. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olma yolunda verdiği mücadelenin başlangıcı, 8 Mart 1857 yılında Amerika'nın New York kentinde tekstil sektöründe çalışan yüzlerce kadının düşük ücretlerini, uzun çalışma saatlerini ve insanlık dışı çalışma koşullarını protesto etmek için greve gitmesi olarak kabul edilmektedir. Bu grevler sırasında çıkan yangında işçilerin fabrika önünde kurulan barikatlardan kaçamaması sonucunda çoğu kadın 129 işçi can vermiştir. Bu olaylardan 52 yıl sonra (1910) Danimarka'nın Kopenhag kentinde düzenlenen II. Sosyalist Enternasyonal toplantısında Clara Zetkin'in önerisiyle, 1857'de başlayan kadın haklarının kazanılması mücadelesinin her yıl 8 Mart'ta "Kadın Günü" olarak anılması kararlaştırılmıştır.

Birleşmiş Milletler 2. Dünya Kadın Konferansı (1980)

On yıllık dönemin ilk yarısındaki gelişmeleri gözden geçirmek için 2. Dünya Kadın Konferansı, 1980 yılında Kopenhag'da toplandığında, kadının durumunun/statüsünün iyileştirilmesi konusunda oldukça yavaş ilerlendiği tespiti yapılmıştır. Konferansta kadınların durumunun/statüsünün iyileştirilmesi için alınacak önlemleri belirleyen ve gelişmeyi hızlandırmak ve derinleştirmek amacıyla bir "eylem planı" kabul edilmiştir.

Kopenhag toplantısında göze çarpan yenilikler, aile içi şiddetin öncelikli sorun alanları arasına girmesi, ayrıca mülteci kadınlar, genç kadınlar ve özürlü kadınlar gibi grupların, acil çözüm gerektiren özel durumları ve ihtiyaçları olduğu yaklaşımının benimsenmesidir (Anıl vd., 2001, s. 8).

2. Dünya Kadın Konferansı'nın ardından, 1979 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş olan Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), 1980 yılında üye ülkelerin imzasına açılmıştır. CEDAW, BM sisteminde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden sonra en geniş katılımlı sözleşme olma özelliğini taşımaktadır ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yaklaşık 165 ülke tarafından imzalanmıştır. Konu bütünlüğünü sağlamak için dünya konferansları hakkında bilgi verildikten sonra aşağıda CEDAW'a ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verilecektir⁴.

⁴ CEDAW hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. bu çalışma, s. 43 vd.

Birleşmiş Milletler 3. Dünya Kadın Konferansı (1985)

Meksiko'da ilan edilen Kadın On Yılı'nın bitiminde, 15-26 Temmuz 1985 tarihleri arasında, BM Kadın On Yılı'nın başarılarının gözden geçirilmesini ve değerlendirilmesini de amaçlayan Üçüncü Dünya Konferansı Nairobi'de gerçekleştirildi.

Nairobi'deki toplantıda 1975 yılındaki beklentilerin iyimser olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun başlıca nedenlerinden biri 1975'te Kadın On Yılı başladığında, dünya ticaretindeki büyümenin, para akışındaki artışın ve teknolojik gelişmelerin hızlı ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılacağı ve bunun da gelişmekte olan ülkelerde kadınların ekonomik ve toplumsal yaşama daha fazla katılmasına elverişli koşullar yaratacağının varsayılmasıydı. Nairobi Konferansı, bütün bu varsayımların ve umutların boşa çıktığı bir dönemde yapıldı.

Konferansın temel amacı, 1975'te belirlenen ancak gerçekleştirilemeyen hedeflere 2000 yılına kadar ulaşılmasını sağlamaya yönelik bir eylem planı hazırlamaktı. Bu doğrultuda 157 ülkenin resmen temsil edilmesinin yanı sıra pek çok devletlerarası organizasyon ve kuruluşun da katıldığı bu konferansta "Kadının ilerlemesi için Nairobi ileriye Yönelik Stratejileri" kabul edilmiştir.

Üçüncü Dünya Kadın Konferansı kararları bağlamında alınacak önlemler, kurucu ve yasal adımlar, sosyal katılımı eşitlik, karar alma ve siyasal katılımı eşitlik olarak üç kategoride tanımlandı⁵.

Konferans'ın sonunda kabul edilen "İleriye Yönelik Stratejiler" belgesi ise hem "gelişmiş" hem de "gelişmekte olan" ülkelerdeki kadınların yaşadıkları sorunları tanımlamış ve kadınların 21. yüzyıla bunları aşarak yönelmesi için izlenecek stratejiler belirlemiştir. Nairobi Konferansı'nın bir diğer önemli kazanımı da konferans belgesinde, kadınların her düzeydeki karar alma mekanizmalarına katılmalarının gerekliliğinin özellikle vurgulanmasıdır.

Birleşmiş Milletler 4. Dünya Kadın Konferansı (1995)

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ESK) kararıyla bir "taahhütler konferansı" olarak planlanan Birleşmiş Milletler 4. Dünya Kadın Konferansı, 1995 yılında Çin'in başkenti Pekin'de toplanmıştır. Konferansa binlerce kadın örgütünden on binlerce kadının yanı sıra 189 ülkenin temsilcileri de katılmıştır. Konferansın sonunda toplumsal cinsiyet eşitliği yönünden en kapsamlı belge olarak kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu yayımlanmıştır.

4. Dünya Kadın Konferansı sonucunda kadın haklarını insan haklarının ayrılmaz ama özgül bir parçası kabul eden anlayış onaylanmıştır. Konferans kadınların insan haklarını uluslararası

⁵ Bkz. www.un.org/womenwatch/daw/cedaw

hukukun ve idari mekanizmanın bir parçası haline getirmede de önemli bir adımdır (Berktaş, 2004, s. 10).

Pekin Deklarasyonu ile hükümetlerin kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konularında yükümlü olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca kadının güçlendirilmesinin gündemi olarak tanımlanan Eylem Platformu'nun hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Eylem Platformu kadının özel ve kamusal alana tam ve eşit katılımı önündeki engellerin, kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer alması yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ifade etmektedir.

Eylem Platformu'nun uygulanması ve izlenmesinde temel görev hükümetlere verilmiştir. Hükümetler bu görevi, ilgili BM kuruluşlarıyla, bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla, gönüllü kuruluşlarla ile sivil toplumun tüm katılımcılarıyla işbirliği içinde yerine getirecektir. Toplumsal cinsiyete duyarlı politika ve programların oluşumunda, uygulanmasında ve izlenmesinde kadınların (kadın örgütlerinin) katılımına yapılan vurgu önemlidir (Toksöz ve Memiş, 2018, s. 20).

BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)

Şüphesiz ki BM düzeyinde kadın hakları konusundaki en önemli sözleşme Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'dir (CEDAW). Birleşmiş Milletler (BM) düzeyindeki 9 temel insan hakları sözleşmesinden biri olan CEDAW, bu sözleşmeler arasında özellikle kadınların insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini odağına alan tek sözleşmedir.

BM'nin kuruluşunun ardından ilk kez 1947'de toplanan Kadının Statüsü Komisyonu, kadın haklarının genel insan hakları çerçevesinde korunmadığını araştırmalarla ortaya koyup, 1960'larda bütünlüklü bir sözleşmenin hazırlanması için çalışmaya başlamıştır. 1967'de hazırlanan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Deklarasyonu BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Kadın hareketlerinin ve örgütlerinin mücadeleleri sonucu, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ise 1979 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 1985'te imzalamıştır.

Uluslararası kadın hakları yasası olarak da kabul edilen CEDAW, taraf olan ülkelerde kadın haklarının güvence altına alınmasını ve geliştirilmesini hedefleyen en yararlı araçlardan biridir. CEDAW'ın temel ilkeleri, ayrımcılığın hem mevzuat hem de uygulamada, kamusal ve özel alanda yok edilmesini öngörmektedir. Sadece doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın değil, ayrımcılık yaratan davranışların da ortadan kaldırılmasını talep eder. Devletler sadece yasal ve biçimsel eşitliği değil, gerçek yaşamda ve her alanda eşitliği sağlamakla yükümlüdür. Eşitliğin sağlanması amacıyla geçici özel önlemlere başvurulabilir, dönüştürücü ve iyileştirici politikalar oluşturulması ve uygulanması gerekir. Tanımlanan hakların evrensel kişi hakları olduğu kabul edilir. CEDAW'a ek İhtiyari Protokol komiteye bireysel başvuru hakkı verir.

CEDAW, sözleşmeyi imzalayan devletlerin;

- kadınlara yönelik ayrımcılığı tüm alanlarda, gecikmeden ve mevzuat dahil olmak üzere tüm uygun yollarla ortadan kaldırmasını zorunlu kılmaktadır.
- kadınların toplumsal durumlarını iyileştirmek, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve toplumsal cinsiyete dayalı basmakalıp yargıları değiştirmek üzere taahhütlerde bulunmasını sağlar.

Sözleşmenin kapsamı

Toplam 16 maddeden oluşan CEDAW'ın ilk 5 maddesinde temel ilkelere, diğer maddelerde ise spesifik alanlara ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.

- 1) Kadınlara karşı ayrımcılığın tanımı
- 2) Hukuki alanda tedbirler alma yükümlülüğü
- 3) Siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda tedbir alma yükümlülüğü
- 4) Geçici özel önlemler
- 5) Önyargıların ve geleneklerin tasfiye edilmesi
- 6) Kadın ticaretinin yasaklanması
- 7) Oy verme, seçilme ve katılma hakkı
- 8) Devleti temsil hakkı
- 9) Vatandaşlık hakkı
- 10) Eğitim hakkı
- 11) Çalışma hakkı
- 12) Sağlık hakkı
- 13) Ekonomik ve sosyal yaşamın diğer alanlarındaki haklar
- 14) Kırsal alandaki kadınların hakları
- 15) Hukuk önünde eşitlik hakkı
- 16) Evlenme ve aile ilişkileri alanındaki haklar

Sözleşme'nin İlkeleri

CEDAW birbirleriyle ilişkili üç temel ilkeye dayanmaktadır:

- Temel eşitlik
- Ayrımcılık yasağı
- Devlet yükümlülüğü

Her üç ilke de eşitliğin sadece kâğıt üzerinde kabul edilmesinin yeterli olmadığına, asıl önemli olanın "gerçek eşitliğin sağlanması" olduğuna vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle, amacına hizmet etmeyen, kadınların eşitliğini yaşamın içinde sağlayamayan veya yok sayan hukuki düzenlemeler ve politikalar yeterli değildir.

Anlaşmayı onaylayan ülkelerde, CEDAW, miras hakkı, mülkiyete ilişkin haklar ve krediye erişim hakkından mahrum bırakılmanın yanı sıra şiddet, yoksulluk ve yasal haklardan mahrumiyet de dahil olmak üzere ayrımcılığın sonuçlarıyla mücadele bakımından ne kadar kıymetli bir kazanım olduğunu göstermiştir.

CEDAW taraf devletleri kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için somut adımlar atmakla ve CEDAW Komitesi'ne kadının insan haklarının geliştirilmesi konusunda ülkedeki devlet uygulamalarını düzenli olarak raporlamakla ve sunmakla yükümlü kılar. Sözleşme uyarınca, taraf devletlerin, ilki sözleşmenin kabulünden bir sene sonra, diğerleri de her dört senede bir olmak koşulu ile resmi bir ülke raporu sunması gerekir.

Ancak uluslararası kadın hareketleri, ülke raporlarının ötesinde, taraf devletlerin CEDAW'ın öngördüğü şekilde yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine dair sivil bir bakış açısı sunan "gölge" raporlar hazırlamaya başlamıştır. 1997 sonrasında çokça kullanılmaya başlanan bu gölge raporların CEDAW Komitesi'ne sunulması denetim mekanizmasının çok daha şeffaf ve katılımcı olmasını sağlamaktadır.

CEDAW İhtiyari Ek Protokolü

CEDAW Sözleşmesi'ne ek olarak 1999 yılında BM Genel Kurulu, CEDAW İhtiyari Protokolü'nü kabul etmiş ve imzaya açmıştır. İhtiyari Protokol, cinsiyet ayrımcılığı ve hak ihlallerine maruz kaldıkları belirli durumlarda bireylere ya da bireylerden oluşan gruplara CEDAW Komitesi'ne şikâyet hakkı tanır.

Komite, hak ihlali iddiasını mevcut iç hukuk yollarının tüketilmesi koşuluyla, değerlendirir ve sonuç görüşlerini ilgili taraflara bildirir. Protokol hükümleri gereğince taraf devlet de komitenin görüşleri ve tavsiyeleri doğrultusunda hak ihlalinin gidermek amacı ile aldığı önlemleri komiteye sunar. Hak ihlalinin ciddi ve sistematik olduğu durumlarda, İhtiyari Protokol, komiteye taraf devletin rızasını alarak inceleme yapma yetkisi verir. İhtiyari Protokol, komiteye tanıdığı yetkiler ve sivil grupların CEDAW sürecine müdahil olması için ek bir mekanizma oluşturmak yoluyla sözleşmenin ve komitenin etkilerini güçlendirmektedir. İhtiyari Protokol, Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanmış ve 2002'de TBMM'nin onayı ile yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin Denetim Mekanizması

Taraf devletlerin, sözleşmede belirtilen hakları sağlayabilmek için gerçekleştirdikleri uygulamaları ve benimsedikleri standartları beyan ettiği periyodik raporlar, sözleşme organları devletin temsilcilerinin de bulunduğu çeşitli oturumlarda değerlendirilir. Değerlendirmenin sonunda sözleşme organları, devletin sözleşmeye uyum yeterliliğinin yorumlandığı nihai yorumlar (concluding comments) yayımlar.

Yukarıda da belirtildiği gibi sözleşmede belirlenen hakların ihlaliyle ilgili olarak komiteye bireysel başvuruda bulunulabilmektedir. Söz konusu başvuru, BM'nin altı resmi dilinden (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Çince, Arapça ve Rusça) birinde yazılı olarak yapılmalıdır. Başvuru isimsiz (anonim) olarak yapılmamalıdır (ancak bireyler komitenin nihai raporunda isimlerinin gizlenmesini talep edebilirler). Başvuru, CEDAW'a ve İhtiyari Protokol'e taraf olan bir devlet hakkında olmak zorundadır.

Başvurucu, sözleşmede yer alan bir hakkın ihlalinin mağduru olduğunu ileri sürmelidir. Bireysel şikâyet, komiteye ihlal iddialarını destekleyici belgeler de dahil olmak üzere ilgili taraf devletçe sözleşmenin belirtilen maddesinin ihlal edildiğini gösteren ilgili bilgileri ve belgeleri sağlamalıdır. Başvuru, iç hukuk yollarının tüketilmesine dair atılan adımlarla ilgili bilgi içermelidir. Bu şart, davanın ulusal yargı sisteminde mümkün tüm hukuk yollarının tüketilmiş olmasını veya tüketilmediyse iç hukuk yollarının etkisiz, kullanılamaz veya makul kabul edilemeyecek uzunlukta olduğunu ispatlanmasını gerektirir. Bireysel başvuruda, aynı konu hakkında başka herhangi bir uluslararası soruşturma veya çözüm prosedürüne başvurulup başvurulmadığı belirtilmelidir.

Sözleşmede belirtilen hakların sistematik ve tehlikeli ihlalleri durumunda, komiteye o devlete yönelik inceleme başlatabilme yetkisi veren "inceleme prosedürü" de denetim mekanizmasının bir parçasıdır. Komite ayrıca sözleşmede yer alan hükümleri açıklamaya yönelik genel tavsiye kararları yayımlamaktadır. Bu konuda Türkiye konusunda vurgulanması gereken husus, iç hukuk yolları kullanılırken, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesi bağlamında taraf olunan temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerin hukuk sistemimizdeki yeri ve bağlayıcılığı ile CEDAW'a ve diğer uluslararası insan hakkı sözleşmelerine atıfta bulunmanın gerek bu konudaki bilincin artırılması gerekse daha sonra uluslararası mekanizmalar kullanılırken sağlayacağı kolaylık bakımından önemli olduğudur.

CEDAW Bireysel Şikâyeti Nasıl Yapılır?

- Başvurucu birey veya birden fazla kişiden oluşabilir. Yazılı rızalarının olması şartıyla başvurunun birey veya bireyler adına yapılması mümkündür.
- Şikâyetin yazılı olarak ve BM'nin 6 resmi dilinden (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Çince, Arapça ve Rusça) birinde yazılı olarak yapılmalıdır.
- Başvuru isimsiz (anonim) olarak yapılmamalıdır (ancak bireyler komitenin nihai raporunda isimlerinin gizlenmesini talep edebilirler).
- Şikâyet Sözleşme ve İhtiyari Protokol'e taraf bir devlet hakkında olmalıdır.
- Başvurucu, sözleşmede yer alan bir hakkın ihlalinin mağduru olduğunu ileri sürmelidir.
- Bireysel şikâyet, komiteye ihlal iddialarını destekleyici belgeler de dahil olmak üzere ilgili taraf devletçe sözleşmenin belirtilen maddesinin ihlal edildiğini gösteren ilgili bilgileri ve belgeleri sağlamalıdır.
- Şikâyet, iç hukuk yollarının tüketilmesi konusunda atılan adımlarla ilgili bilgi içermelidir. Bu şart, davanın ulusal yargı sisteminde mümkün tüm hukuk yollarının

tüketilmiş olmasını veya tüketilmediyse iç hukuk yollarının etkisiz, kullanılamaz veya makul kabul edilemeyecek uzunlukta olduğunun ispatlanmasını gerektirir.

- Bireysel şikâyet, aynı konu hakkında başka herhangi bir uluslararası soruşturma veya çözüm prosedürüne başvurulup başvurulmadığı belirtilmelidir.

Soğuk Savaş Döneminin Sonu ve Kadın Haklarının Durumu

1960'lardan 1990'lara kadar dünya çok önemli değişimlerden geçti. Soğuk Savaş'ın en sıcak şekilde yaşandığı, nükleer tehdidin fazlaşmak 1960-1970 yılları arasında savaş karşıtı protestolar, insan hakları için mücadele de artmıştı. Vatandaşların tepkilerine karşılık vermek zorunda kalan hükümetler, uluslararası örgütlerin çatısı altında bir araya gelmiştir. Denetim ve uygulamada sorunlar olsa da çok önemli uluslararası anlaşmalar imzalanmış, Birleşmiş Milletler Kadın Konferansları hukuk üretici metinler olmanın yanı sıra hükümetlerin, kadın hareketlerinin karşılaştığı, anlaştığı, anlaşamadığı, pazarlık ettiği ve normları saptadığı yerler olarak değerlidir.

1965 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'ndan (ASŞ), 1981 yılında imzalanan BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) (1981) ve Nairobi II. Kadın Konferansı'na (1985) kadar tüm uluslararası anlaşmalar bu gözlükle de değerlendirilmelidir.

Türkiye'de ise Türkiye'deki kadın hareketinin kendi tarihini keşfine ve uluslararası etkileşimleri sayesinde ülkede uyanan farkındalığa ek olarak bu farkındalığın hem teorik hem pratik sonuçları ile feminist bir hukuk anlayışının gelişimi bu dönem için hatırlanması gerekenler arasında sayılmalıdır.

1990'lar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mücadelesi

Tarihsel Artalan

1990'lar, Soğuk Savaş ile iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesinin ardından, yeni sistem(sizliğ)e geçiş sırasında dünyanın hem düşünce alanında hem de pratik olarak savaş alanlarında derinden sarsıldığı bir dönemdir.

ABD'nin Somali'deki müdahalesi, Rwanda'da yaşanan vahşet ve Yugoslavya'nın bölünmesi ve Avrupa'nın orta yerinde tecavüzün bir savaş silahı olarak kullanılması bu dönemdeki gelişmeleri değerlendirirken arka planda aklımızda tutmamız gereken gelişmelerdir.

Düşünce alanında, 1990'larda feminizmin üçüncü dalgası ortaya çıkmıştır. Feminizmin sadece üst, orta sınıf beyaz kadınlarla sınırlı bakış açısına bir tepki olarak doğan Üçüncü Dalga Feminizm, kadın hareketinin daha geniş düzleme yayılmasını ve kapsayıcı olmasını amaçlamıştır. Bu dönemde, kadınların farklı özellikleri nedeniyle farklı şekillerde ezildiği, dolayısıyla kadınlar söz konusu olduğunda belli bir prototipten ve tek bir ezilme veya baskı biçiminden bahsedilemeyeceği yaygın olarak kabul görmüştür.

Gelenekler, etnik kimlik, cinsel yönelim, sınıf gibi farklı varoluş halleri kadınlar arasında farklılıklar oluşturur. Dolayısıyla feministler tarafından verilen politik mücadelede bu farklılıkların görülmesi ve gösterilmesi önemli bulunmuştur. Bu nedenle bu dönemde feministler, çalışma ve eylemlerinde toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, etnisite, cinsellik, milliyetçilik, siyaset, iktisat ve benzeri konuları ele almıştır. Kadın çalışmalarının en önemli alanlarından birini farklı durumlarda olan kadınların insan hakkı ihlallerinin feminist bir bakış açısıyla kuramlaştırılması oluşturmuştur.

Yine 1990'larla birlikte kadınların eşit hak mücadelesinin yanı sıra dünyanın daha yaşanabilir bir yer olması talebi ile yola çıkan daha kapsayıcı akımların da (mesela ekofeminizm) kadın hareketi ile etkileşim içine girdiği görülür (konuya ilişkin ayrıntılı tartışmalar için bkz. Değirmenci, t.y.).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Uluslararası Kazanımlar (Normlar ve Standartlara İlişkin Gelişmeler)

Uluslararası kadın hareketinin yıllar süren çabalarının en önemli meyvelerinden olup günümüzde de kadın haklarının mihenk taşlarından biri olarak kabul edilen Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) 1992 tarihinde gerçekleşen 11. oturumunda "Kadına Karşı Şiddet" konulu 19 no'lu genel tavsiye kararının kabul edilmesi

1990'lı yıllara damgasını vurmuştur⁶. 19 no'lu tavsiye kararının, CEDAW'ın en önemli ve kapsamlı kararlarından olmasının başlıca nedeni, sözleşmede açıkça şiddetten bahsedilmemesine karşın, bu kararda kadınlara karşı şiddetin her türüne ayrıntılı olarak yer verilmesidir. Bu şekilde ayrımcılık tanımının genişletilerek taraf devletlerin belirtilen şiddet türlerinin ortadan kaldırılması için yapması gereken çalışmalar ve alması gereken tedbirler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Kararda öncelikle Genel Yorumlar başlığı altında sözleşmenin 1. maddesinde tanımlanan ayrımcılığın sınırları genişletilmiştir. Ayrımcılık tanımına, kadına kadın olduğu için yöneltilen veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı şiddet dahil edilmiştir. Bu ekleme, fiziksel, zihinsel ve cinsel zarar ve acı çektiren eylemleri ve tehdidi içermektedir. Sözleşme hükümlerinde açıkça şiddetten bahsedilmese de cinsiyete dayalı şiddetin sözleşme hükümlerinin ihlali sayılacağı belirtilmiştir.

Sözleşmenin, kamu otoritelerince gerçekleştirilen şiddete uygulanmakta olduğu, bununla beraber anlaşma kapsamında ayrımcılığın hükümetler tarafından ya da onlar adına gerçekleştirilen eylemlerle sınırlandırılmadığı vurgulanmaktadır. Bu katkıyla sözleşme, kadınların en çok maruz kaldığı ayrımcılık olan özel hayatta ayrımcılığı önleme yükümlülüğüne yer vermiştir. Sözleşmenin, taraf devletleri, herhangi bir teşebbüs, organizasyon ya da birey tarafından kadınlara yöneltilen ayrımcılığı ortadan kaldıracak uygun tüm önlemleri almaya davet ettiği 2(e) maddesi örnek olarak verilmektedir.

"Sözleşmenin Belirli Maddelerine Dair Yorumlar"da tek tek sözleşme maddeleri cinsiyete dayalı şiddet bağlamında ele alınmaktadır.

Madde 2/f, 5 ve 10/c çerçevesinde kadına, erkeklere göre ikinci sınıf ya da kalıplaşmış role sahip olduğu gözüyle bakan geleneksel düşünce tarzının, aile içi şiddet ve suiistimal, zoraki evlilik, kadın sünneti gibi zorlama ve şiddet içeren yaygın uygulamaları sürdürülmesine neden olduğu, bu tip önyargı ve uygulamaların cinsiyete dayalı şiddet biçimleri olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu düşünce tarzı nedeniyle, kadınların ikinci sınıf rolü sürmekte ve kadınların politikaya, eğitime ve iş fırsatlarına katılımı düşük seviyede kalmaktadır. Maddelerde ayrıca pornografi ve kadınların seks objesi olarak ticari sömürüsü de cinsiyete dayalı şiddet olarak nitelendirilmektedir.

6. madde, kadın ticaretinin belirlenmiş biçimlerine ek olarak cinsel istismarın, kadınları şiddet ve suiistimal tehlikesine maruz bırakan yeni türlerine dikkat çekmektedir: seks turizmi, gelişmekte olan ülkelerdeki yerli işgücünün gelişmiş ülkelerde çalışmak için işe alınması ve yabancı uluslardan kadınlarla anlaşmalı evlilikler. Ayrıca seks işçilerinin tecavüz ve diğer şiddet biçimlerine karşı eşit yasal korumaya ihtiyaçları olduğu belirtilmiştir.

Madde 11'de işyerinde cinsel taciz ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Fiziksel temas ve yakınlaşmalar gibi cinsel nitelikli davranışlar, cinsel içerikli sözler, söz ve hareketlerle pornografi ve cinsel istek gösteren davranışlar bu tanımlama kapsamında yer almaktadır.

⁶ CEDAW 14 Temmuz 2017 tarihinde, "Kadına Karşı Şiddet" konulu 19 no'lu genel tavsiye kararını, 35 numaralı genel tavsiye kararıyla ("genel tavsiye") güncelleştirir.

Madde 12 uyarınca taraf devletlerin kadınların sağlık hizmetlerinden eşit olarak yararlanmalarını sağlama yükümlülüğü olduğu, kadınlara karşı şiddetin kadın sağlığını ve yaşamını tehlikeye soktuğu, devletlerde sürdürülen geleneksel ve kültürel uygulamaların kadın ve çocuk sağlığına zarar verdiği belirtilmiştir. Bu uygulamalar, hamile kadınlara besin sınırlaması, erkek çocukların tercih edilmesini, kadın sünnetini ve genital sakatlığı içermektedir.

Madde 14'te kırsal bölgelerdeki kadınların, birçok kırsal toplulukta devam eden ve kadını ikinci sınıf olarak gören geleneksel davranışlar nedeniyle cinsiyete dayalı şiddet riski altında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca farklı bir şiddet riski olarak kırsal toplumdaki kızların kasabalarda iş aramak için kırsal toplumdan ayrıldıklarında cinsel sömürü tehlikesiyle karşı kaşıya kaldıklarına dikkat çekilmiştir.

Madde 16 ile düzenlenen aile hayatı içerisinde yer alan aile içi şiddet, kadınlara yönelik şiddetin en gizli şekillerinden biri olarak nitelendirilmiş ve tüm toplumlarda yaygın olduğuna işaret edilmiştir. Aile içi şiddet olarak dayak, tecavüz, cinsel saldırının diğer şekilleri, manevi zarar verme sayılmıştır. Kadınların mağduriyetini devamlı kılan unsur ise ekonomik özgürlükten yoksun olmaları nedeniyle aile içerisine kalmak zorunda olmalarıdır.

Komite yorumlarından sonra "Özel Tavsiyeler"e geçilmiş, taraf devletlerin belirtilen şiddet türlerinin ortadan kaldırılması için yapması gereken çalışmalar, alması gereken tedbirler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bu tedbirlerde dikkat çeken, taraf devletlerin cinsiyete dayalı şiddetin üstesinden gelmek için gerekli tedbirleri alması ve bunları raporlarında belirtmesinin istenmesinin ötesinde, önyargıların, geleneksel ve kültürel uygulamaların yıkıcı etkilerinin bertaraf edilebilmesi için eğitime özel bir önem verilmesinin tavsiye edilmesidir. Bu tavsiye, cezai ve yasal tedbirler alınsa da toplumda yerleşmiş kalıplar, kişilerin davranış biçimleri değişmediği müddetçe şiddetin önlenemeyeceği görüşünün bir yansımasıdır. Bu görüş özellikle "Adli personel ve kanun uygulayıcılara ve diğer kamu çalışanlarına yönelik toplumsal cinsiyet duyarlılığı eğitiminin verilmesi Sözleşme'nin etkin uygulanması için gereklidir" ifadesinde kendini göstermektedir. Devletlere bunun yanında, eğitim ve kamu bilgi programları hazırlamaları önerilmektedir.

Bir diğer önemli husus aile içi şiddeti yenmek için alınacak tedbirlerin ayrıca belirtilmesidir. Gerektiğinde cezalandırma ve aile içi şiddet olaylarında medeni kanunlar çerçevesinde başvuru yollarının düzenlenmesi ve kadın aile bireyinin öldürülmesi veya saldırıya uğraması durumunda namus savunmasının yasalardan çıkarılması tavsiye edilmektedir.

"Mağdurlar için uygun koruyucu ve destek hizmetleri", "fahişelik yapmış ve diğer cinsel sömürü biçimlerine maruz kalmış kadınları korumak için alınan koruyucu ve rehabilitasyon tedbirleri", "aile içi şiddet, tecavüz, cinsel saldırı ve diğer toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimlerine maruz kalmış kurbanlar için sığınak, özel eğitilmiş sağlık çalışanları, rehabilitasyon ve danışma gibi hizmetler", "aile içi şiddet mağdurlarının güvenliği ve emniyetini sağlamak için sığınak, danışmanlık ve rehabilitasyon programları", "ensest veya cinsel tacizin meydana geldiği aileler için destek hizmetleri", "şiddet tehlikesi altındaki ya da şiddet mağduru olan kadınlar için barınma, danışma, rehabilitasyon" sağlanması tavsiye edilerek şiddet mağduru kadınların

korunması, gördükleri zararın onarılabilmesi için gerekli hizmetlerin oluşturulması öngörülmüştür.

1999 yılında, BM Genel Kurulu, CEDAW Sözleşmesi'ne ek olarak CEDAW İhtiyari Protokolü'nü kabul etmiş ve imzaya açmıştır. İhtiyari Protokol, bireyler ya da bireylerden oluşan gruplara cinsiyet ayrımcılığı ve hak ihlallerine maruz kaldıkları belirli durumlarda CEDAW Komitesi'ne şikâyet hakkı tanır.

1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı

1993 yılında gerçekleştirilen Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, kadınların insan haklarının tanınması yönündeki en önemli adımlardan biridir. İHEB'de, genel olarak kamusal alanda yaşanan hak ihlalleri üzerinde durulmuştu. Ancak kadınların aile ve işyeri gibi farklı özel alanlarda karşı karşıya kaldıkları hak ihlalleri belirtilmemişti. Oysa, kadınlar hayatın farklı alanlarında okula gönderilmeme, zorla evlendirilme, çalışmasına izin verilmeme, aile fertleri tarafından şiddete maruz bırakılma, namus adına şiddet görme ya da öldürülme gibi birçok insan hakları ihlaline sadece kadın oldukları için maruz kalmaktadırlar. Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda özellikle bu husus üzerinde durulmuştur.

Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, "kadınların ve kız çocuklarının evrensel insan haklarının ayrılmaz, bölünmez ve vazgeçilmez bir parçası" olduğunu kabul etmiştir.

BM'nin kadın haklarının insan haklarıyla ilişkisini bu şekilde tanımlaması, 1993 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu'nun kadına yönelik şiddetin bir insan hakları ihlali olarak sayılacağını kabul etmesi ve aynı yıl Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildiri'nin kabulü de çok önemli gelişmeler olmuştur.

Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri

20 Aralık 1993 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Bildiri'nin Başlangıç bölümünde eşitlik, güvenlik, özgürlük, bütün insanların bedensel bütünlüğü ve insanlık onuru konusundaki hakların ve prensiplerin kadınlara her yerde uygulanmasının acil bir gereklilik olduğu açıklanmıştır.

Bu açıklamanın yapılmasındaki en önemli sebeplerinden biri Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme'nin etkili biçimde uygulanmasını sağlamaktır. Bir diğer sebep ise Nairobi Stratejiler Belgesi'nde yer alan eşitlik, gelişme ve özgürlüğün gerçekleşmesinde kadınlara karşı şiddetin bir engel olarak görülmesidir.

Bildirin Başlangıç bölümünde ayrıca kadınlara karşı şiddetin, insan haklarına karşı bir ihlal oluşturduğu ve hak ve özgürlüklerin kullanılmasını zayıflattığı da vurgulanmıştır.

Bildirinin 3. maddesi “Kadınların Hakları” başlığını taşımaktadır. Bu maddede kadınların siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit yararlanma ve koruma isteme hakkına sahip olduğu ifade edilerek, bu haklara diğerlerinin yanı sıra şu hakların da dahil olduğu açıklanmıştır:

- a) Yaşama hakkı
- b) Eşitlik hakkı
- c) Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı
- d) Hukukun korunmasından eşit biçimde yararlanma hakkı
- e) Her türlü ayırmacılığa karşı korunma hakkı
- f) Elde edilmesi mümkün olan en yüksek standartta fiziksel ve ruhsal sağlık hakkı
- g) Adil ve elverişli koşullarda çalışma hakkı
- h) İşkenceye veya diğer zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muameleye veya cezaya maruz kalmama hakkı.

Yukarıda belirtilen ve Bildiri ile kadınlar için belirlenen haklara bakıldığında, bunların insan hakları belgelerinde bütün insanlar için kabul edilen hak ve özgürlüklerden farklı olmadığı görülür. Ancak burada bu hakların kadınlar için özellikle tekrar edilmesinin nedeni, kadının insan hakları konusunda yeterli ilerlemenin kaydedilmemiş olmasının yanı sıra, ihlallerin yaşanmaya devam ediyor olmasıdır. Bildiride bu düzenlemeler haricinde üzerinde durulan esas mesele kadınlara karşı şiddetin önlenmesidir.

1994’te ortaya çıkan uluslararası kazanımlardan bir diğeri BM İnsan Hakları Komisyonu’na kadına yönelik şiddet konusunda özel bir raportör atanması ve kadın haklarının BM İnsan Hakları mekanizmaları içine dahil edilmesi olmuştur.

1994’te Kahire’de Toplanan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (ICPD)

Kahire’de 1994 yılında düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı’nda ilk kez, kadınların güçlendirilmesinin kalkınmanın temel bir parçası olduğu vurgulanmış ve 20 yıllık eylem planı yapılmıştır. Konferansta ayrıca kadının statüsü ve sağlık ilişkisini vurgulayan “üreme sağlığı” kavramı üzerinde özellikle durulmuş (Özvarış ve Akın, 2003, s. 32) ve kadın sağlığında “bütüncül” bir yaklaşım benimsenmiştir⁷ (ayrıca Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık kavramları da tanımlanmıştır).

⁷ Bu yaklaşım doğrultusunda Türkiye’de Sağlık Bakanlığı koordinatörlüğünde ilgili kesimlerden sağlanan katılımıla “Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Eylem Planı” hazırlandı. 1998 yılında kamuoyuna sunulan Eylem Planı altı ana çalışma grubu tarafından oluşturuldu. Kadının Statüsü grubunun koordinasyonunu, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü üstlenmiştir.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması

"Toplumsal cinsiyet eşitliğini (TCE) anaakımlaştırma⁸ cinsler arasında eşitliği hayata geçirmek için evrensel düzeyde benimsenmiş standart bir politika uygulamasıdır." Anaakımlaştırma, toplumsal yaşamı ilgilendiren her konuda ortaya koyulacak politikalarla, uygulamalarla, önlemlerle ve harcamalarla ilgili tercihlerin kadın ve erkek açısından doğuracağı sonuçların eşitlenmesi ve ayrımcılığın engellenmesi amacıyla toplumsal cinsiyet değişkeni dikkate alınarak değerlendirilmesidir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019, s. 59).

Bu konuda özellikle BM'nin temel politika uygulama birimi olan ESK'in 1997/2 sayılı kararı anılmaya değerdir. ESK, toplumsal cinsiyet eşitliği stratejisini, bazı temel ilkelerini de tanımlayarak üye ülkelerin üzerinde anlaştığı ortak bir karar olarak uygulamaya koymuştur. ESK bu kararı ile üye ülkelere her beş yılda bir bu alandaki uygulamaları izleme ve raporlama tavsiyesinde bulunmuş, BM Genel Sekreterliği'nin 13 Ekim 1997 tarihli mektubu ile bu tavsiye geliştirilerek somut direktifler haline getirilmiştir (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019, s. 59)⁹.

BM Genel Kurulu 1997 (A/Res/52/100) sayılı Kararı ile toplumsal cinsiyet anaakımlaştırma stratejisini bütün orta vade planları, programları, bütçe ve program değerlendirme çalışmalarında uygulama koşulunu düzenlemiştir¹⁰.

1995 yılında Pekin'de IV. Dünya Kadın Konferansı'nın Toplanması ve Pekin Deklarasyonu'nun Yayımlanması (BM)

Dünya Kadın Konferansları'nın en büyüğü 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilmiştir. Resmi konferansa 189 ülkeyi temsilen 17.000 delege katılmıştır.

Uluslararası kadın hareketi, konferansın hazırlanması sürecine aktif katılım sağlamıştır. Aynı süreçte konferansın sonunda oluşturulacak olan Eylem Platformu'nun etkilenmesi amacıyla gerçekleştirilen hükümetlerarası oturumlara paralel bir Kadın Forumu düzenlenmiştir. Kadın Forumu'na tüm dünyadan farklı kadın kuruluşları ve sivil toplum örgütlerini temsilen 30.000'in üzerinde katılım olmuştur.

Pekin Konferansı'nda kadın sorunlarının evrensel olduğu mesajı verilmiştir. Konferans sonrasında 189 ülke tarafından kabul edilen Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu ile kadın haklarının insan hakları olduğu vurgulanmış ve hükümetler, kadına karşı şiddeti önlemeye

⁸ Kavram hakkında bilgi için bkz. Ecevit, Y. ve Bayrakçeken Tüzel, G. (2019). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı. CEİD Yayınları. (<http://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/180>) AB'nin dokümanı için Bkz. European Commission (2004). EQUAL Guide on Gender Mainstreaming. European Commission. (<http://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1071>)

⁹ Ayrıca bkz. <https://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/ECOSOCAC1997.2.PDF>

¹⁰ TCE'nin anaakımlaştırılması konusunda BM ve diğer kurumların politikalarının gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. CEİD, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin İzlenmesi Kılavuz, s. 63, 64 vd. Kararların içerikleri için bkz. <https://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet1.pdf>

çağrılmıştır. Bildirgede ayrıca, silahlı çatışma ortamlarında kadınlara uygulanan yoğun şiddetin bir insanlık suçu olduğu da vurgulanmıştır. Yine bildirgede, hükümetler, kadının güçlenmesini ve toplumsal konumunun yükselmesini sağlamak, kadın-erkek eşitliğini geliştirmek ve toplumsal cinsiyet perspektifini temel politika ve programlara yerleştirmekle yükümlü kılınmıştır.

Pekin Konferansı'nda yapılan durum değerlendirmesi sonucunda Nairobi Stratejileri'nde 2000 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere koyulan hedeflerin pek çoğuna henüz ulaşamadığı dikkate alınarak Eylem Platformu'nda öncelik ve aciliyet taşıyan 12 alan belirlenmiştir. Hükümetler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör belirlenen alanlara odaklanıp harekete geçmeye çağrılmıştır. Belirlenen alanlar şunlardır:

- Kadınların omuzlarına binen ve hep büyüyen yoksulluk yükü;
- Eğitimde ve eğitim hizmetlerine ulaşma konusundaki eşitsizlik ve yetersizlikler;
- Sağlık ve bağlantılı hizmetlerdeki ve bu hizmetlere ulaşmadaki eşitsizlik ve yetersizlikler;
- Kadına yönelik şiddet;
- Silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri;
- Ekonomik yapılarda ve politikalarda, üretime yönelik her türlü faaliyette ve kaynaklara ulaşmada eşitsizlik;
- Yetki ve karar mekanizmalarındaki kadın-erkek eşitsizliği;
- Kadının insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunması konusundaki yetersizlik;
- Başta medya olmak üzere bütün iletişim sistemlerine katılım ve erişim konusundaki eşitsizlik;
- Doğal kaynakların yönetiminde ve çevrenin korunmasında toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikler;
- Kız çocuklarına karşı ayrımcılık ve kız çocukların haklarının ihlali;
- Kadının toplumsal konumunu yükseltmeye yönelik mekanizmalarda her yer ve düzeyde görülen yetersizlik.

Eylem Platformu, önceki Birleşmiş Milletler belgelerinden farklı olarak, belirlenen alanlarda kısa durum saptamaları yapmış ve yapılması gerekenleri ayrıntılı olarak tespit etmiştir. Hükümetler, uluslararası örgütler, kadın örgütleri, diğer toplumsal örgütler, özel sektör, sendikalar gibi farklı öznelerin yükümlülükleri saptanmış, belirlenen alanların bazılarında hedeflerin gerçekleştirilmesi için kesin tarihler de açıklanmıştır. Hükümetler, ilk kez burada, ulusal politikalarında yapacakları değişikliklere, atacakları adımlara dair, kendilerini bağlayıcı taahhütlerde bulunmuşlar; platform kararlarını ülkelerinde nasıl uygulayacaklarını gösteren ulusal planlar hazırlamışlardır.

“Biz, Hükümetler olarak cinsiyete dayalı bir bakış açısının bütün politika ve programlarımızda yansıtılacağını garanti ederek bu Eylem Platformu’nu uygulamayı kabul ve taahhüt ediyoruz. Birleşmiş Milletler sistemini, bölgesel ve uluslararası mali kuruluşları, diğer ilgili bölgesel ve uluslararası kuruluşları ve bütün kadınları ve erkekleri, hükümet dışı kuruluşları, özerkliklerine tamamiyle saygı duyarak ve sivil toplumun bütün sektörlerini, hükümetlerle işbirliği yaparak kendilerini tamamen bu Eylem Platformu’nun uygulanmasına adanmaya ve katkıda bulunmaya davet ediyoruz” (Ecevit ve Bayrakçeken Tüzel, 2019, s. 58).

Türkiye Pekin Bildirgesi’ni ve Eylem Platformu’nu çekince koymaksızın kabul etmiştir. Türkiye, Pekin Eylem Platformu’nun on iki acil önlem alanından sekizini öncelikli alan olarak belirlemiş, bu alanlardaki taahhütlerini ve bunları hayata geçirme programını, 1996’da hazırladığı Konferans Sonuçlarının Uygulanması ve İzlenmesine İlişkin Ulusal Eylem Planı’nda duyurmuştur (Türkiye tarafından verilen taahhütlere ilişkin tam program Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nden alınabilir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Anıl vd., 2001, s. 13-16).

2000'ler: Milenyumun İlk On Yılı

Tarihsel Artalan

Uluslararası Sistem: Savaşlar Sonrası Utanç ve Yeniden Kadın Hakları

1990'lar, Avrupa'nın ortasında, hem de Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının da çıktığı yerde, insanlık suçlarının işlendiği, kadınlara tecavüzün bir savaş yöntemi olarak kullanıldığı, uluslararası örgütlerin kadın haklarını korumak için oldukça yetersiz kaldığı zamanlar olarak tarihe geçti. Soğuk Savaş'ın bitişi yalnızca iki kutuplu dünyanın güçler dengesinin altüst etmele kalmadı, aynı zamanda Soğuk Savaş dönemine ait uluslararası kurumların kendilerini yeniden tanımlamalarını gerektirdi.

Uluslararası sistemin normlarını ve standartlarını kuran, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından liberal insan hakları rejiminin sözcüsü olan Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi kurumlar, 1990'lardaki insan hakları ihlallerinin utancından çıkıp 2000'lerde kendilerine bir yenilenme misyonu edindiler. Bu sırada, sosyal bilimlerin kimlik politikalarına, grup haklarına yönelmesi toplumsal cinsiyet konusunu dünyada bu zamana kadar olmadığı kadar popülerleştirdi.

Bu dönemde 1990'ların ortalarından beri yaşanan ekonomik krizlerin kadınların işgücüne katılımı olmadan çözülemeyeceğinin anlaşılmasına yol açtığı hatırlanmalıdır. Şimdiye kadar kadın hareketinin, insan hakları savunucularının alanında kalan ve yalnızca kadınlara ait olduğu düşünülen sorunların aslında sistemi de etkilediği ortaya çıkmaya başladı.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Uluslararası Kazanımlar (Normlar ve Standartlara İlişkin Gelişmeler)

Uluslararası normların ve standartların kurulması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, politikalar geliştirilmesi için şimdiye kadar ele alınan üç ana kurum vardır: Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi.

Birleşmiş Milletler

Pekin+5 BM Özel Oturumu (2000) ve Binyıl Kalkınma Hedefleri

Milenyumun ilk on yılında Birleşmiş Milletler'in toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda en önemli iki toplantı ve politika belgesini hatırlamamız gerekir. Bunlardan ilki 2000 yılında New York'ta yapılan Pekin+5 BM Özel Oturumu, diğeri de 2015 yılına kadar ulaşılmaması hedeflenen Binyıl Kalkınma Hedefleri'dir.

Birleşmiş Milletler'in temalı toplantılarının en önemli özelliği, bu toplantılarda pek çok ülkede o güne kadar "tabu" sayılan, dile getirilmesi zor konuların tartışmaya açılması, kadının insan hakları konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin de çabasıyla "Uzlaşmış Sonuçlar" (Agreed Conclusions) olarak adlandırılan politika metinlerinin ve tavsiye kararlarının çıkarılmasıdır. Uzun tartışmalarla alınan kararlar, hükümetlere daha önce varlığını kabul etmeye yanaşmadıkları insan hakları ihlallerini gündemlerine alma zorunluluğu getirirken, aynı zamanda bu metinlerin içerdiği somut tavsiyeler de hükümetler, hükümetlerarası organlar ve sivil toplum gibi ilgili tüm taraflar için uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde uygulama için çok değerlidir.

2000'de New York'ta yapılan Pekin+5 BM Özel Oturumu, bu toplantıya hazırlanılırken yapılan hazırlık toplantıları, hazırlık toplantılarda geçen yıllardaki verilerin toplanması 1995 Pekin Konferansı'nda belirlenmiş sorun alanlarının ve bu alanlardaki eylemlerin değerlendirilmesi kadın hakları alanında uluslararası sistematik çalışma bakımından çok önemlidir.

Pekin+5'teki konular ve Pekin'den on yıl önce Nairobi Konferansı'nda belirlenmiş hedeflere ulaşılmasını sağlamak için alınan yeni kararlar arasında; kadınların siyasete etkili ve yetkili konumlarda katılımını artırmak için kotalar getirilmesi, kadınlara yönelik baskı ve şiddetin iltica için geçerli neden sayılması, küreselleşmenin kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi için önlemler alınması, bütçe süreçlerinin her aşamasında toplumsal cinsiyet perspektifine yer verilmesi, kadınların iktisadi kaynaklar üzerinde eşit denetim imkanına sahip olması ve bu kaynaklardan eşit ölçüde yararlanabilmesi, makro ekonomik kararların alınmasına eşit bir biçimde katılması, anne ölümlerinin azaltılmasının sağlık sektörünün öncelikleri arasında yer alması vardı (Anıl vd., 2001).

5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York'ta gerçekleşen ve Pekin +5 toplantılarının kapsamında yer alan Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış başlıklı BM genel kurulu özel oturumu, iki önemli belgenin doğmasına neden olmuştur. Bunlar, Siyasi Deklarasyon ve Sonuç Belgesi'dir.

Siyasi Deklarasyon ve Sonuç Belgesi'nin kabul edilmesi

Siyasi Deklarasyon, iki ana nedenle çok önemlidir. Öncelikle, BM nezdinde ülkelerin taahhütlerini teyit ettikleri bir belgedir. 1976-1985 yılları arasının bir özeti niteliğinde olan Nairobi İleriye Dönük Stratejiler, 1995 Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Planı'na konulan hedefler ve Pekin Eylem Platformu'nda yer alan 12 kritik alanda verilmiş taahhütleri teyit ederek BM'nin çalışmalarının bütünlüğünü siyasi bir deklarasyonda göstermektedir. İkinci olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılmasında Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin (CEDAW) tartışılmaz önemini, toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılmasında sivil toplum kuruluşlarının vazgeçilemez rolünü ve toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılmasında erkeğin rolünü ve katkısının gerekliliğini, toplumsal cinsiyet bakış açısının temel politika plan ve programlarına yerleştirilmesinin önemini vurguladığı için önemlidir.

2005 yılında yeniden bir değerlendirilme yapılmasını öngören deklarasyona eşlik eden Sonuç Belgesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı'nın hızla hayata geçirilmesini sağlayacak rehber belge olarak nitelenmiştir (5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York'ta gerçekleştirilen "Kadın 2000: 21.Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" [PEKİN+5] başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumu'nun hazırlık dönemi ve sonuçları hakkında bilgi notu, t.y.).

BM, kadına yönelik her türlü şiddetle mücadelenin yoğunlaştırılmasının altını 2000 ve 2005 yıllarında yapılan tüm toplantılarda çizmiş, Pekin +5 kararlarının uygulanması, hükümetlerin bu konuda sorumlu olması, CEDAW'ın tam olarak uygulanması taleplerini pek çok Genel Kurul Kararı'nda tekrarlamıştır.

CEDAW (Komite), 19 Ekim 2010 tarihinde kabul ettiği (28 sayılı) genel bir tavsiye kararı ile sözleşmenin 2. maddesi bağlamında kadına karşı ayrımcılığın; cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği de dahil olmak üzere cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ile bağlantılı unsurları da kapsadığını vurgulamıştır.

LGBT haklarının CEDAW'ın 2. maddesinde yer alan hukuki alanda tedbirler alma yükümlülüğünün cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği bağlamı dışında bırakılarak değerlendirilmesi mümkün değildir ("CEDAW adopts recommendations including sexual orientation and gender identity", t.y.).

Birleşmiş Milletler - Binyıl Kalkınma Hedefleri 2000 - 2015 (BYK)

Eylül 2000'de BM Genel Kurulu'nda, yeni bir milenyumun başlangıcında, BM'ye üye ülkeler, barış ve silahsızlanma, kalkınma ve yoksulluğun sonlandırılması, ortak çevremizi korumak, insan hakları, demokrasi ve iyi yönetim, savunmasız/kırılgan (vulnerable) kesimleri koruma başlıklarıyla çıkardıkları kararlar Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni ilan etmişlerdir (bu başlıklara eklenen iki başlık, 7. maddede, Afrika'nın özel ihtiyaçlarını gidermek ve 8. maddede BM'yi güçlendirmektir¹¹). 2000 yılından 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen sekiz başlık, aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak, herkes için evrensel ilköğretim sağlamak, cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi, çocuk ölümlerini azaltmak, anne sağlığını iyileştirmek, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirliği sağlama ve kalkınma için küresel bir ortaklık kurmak olarak sıralanmıştır¹².

Bu hedefler 2015 yılında gözden geçirilerek aralarına yenileri eklenecek ve yeni Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) olarak 2030 yılına geçerli olan küresel kalkınma gündemini belirleyecektir.

2000 yılında BM nezdinde kadın ve çocukların korunmasına yönelik önemli bir protokol de Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol'dür (İnsan Ticareti Protokolü/Protokol).

Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek, İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol (İnsan Ticareti Protokolü) Palermo'da kabul edilmiştir¹³.

Protokol'ün amacı "Kadın ve çocuklara özel önem verilerek, insan ticaretini önlemek ve mücadele etmek, bu tür ticaretin mağdurlarını, onların insan haklarına bütünüyle saygı göstererek korumak ve onlara yardım etmek, bu amaçlara erişebilmek için Taraf Devletler arasındaki işbirliğini geliştirmek" olarak açıklanmıştır ("Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime", 2000, madde 2). Türkiye de protokolü 13.12.2000 tarihinde imzalamış ve 2003 yılında onaylamıştır (Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 2003).

¹¹ Bkz. United Nations Millennium Declaration, 2000.

¹² Binyıl Kalkınma Hedefleri, t.y.

¹³ "Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime", BM Genel Kurulu'nun 15.11.2000 tarihli A/RES/55/25 sayılı kararı ile kabul edilmiş, 12.12.2000 tarihinde İtalya'nın Palermo şehrinde düzenlenen konferansta imzaya açılmış ve 25.12.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

BM Genel Kurulu'nun "Kadın ve Kız Çocuk Ticareti" ("Trafficking in Women and Girls") konulu kararları da aynı konudaki önemli belgeler arasındadır¹⁴.

---

¹⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 31.01.2001 tarihli, 55/67 sayılı, 30.01.2003 tarihli, 57/176 sayılı, 10.02.2005 tarihli, 59/166 sayılı ve 7.11.2006 tarihli, A/C.3/61/L.11/Rev.1 Sayılı "Kadın ve Kız Çocuk Ticareti" konulu kararları için bkz. "Trafficking in Women and Girls", t.y.

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği de milenyumda kadın-erkek eşitliği konusunda öne çıkmaya başlayan bir örgüttür.

2000 Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Kadın-erkek eşitliği AB'nin temel değerlerinden biri olarak Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (Charter of Fundamental Rights of the European Union), Avrupa Birliği Kurucu Antlaşması (EU Treaty) gibi ana dokümanlarda yerini bulsa da AB'nin kadın-erkek eşitliğini istihdam odağından çıkartarak, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma politikaları için yol alması 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir.

AB'nin kadın-erkek eşitliği konusunda 1970'lerden 2000'lere kadar aldığı kararlar önemli bir oranda istihdam alanında olup AB'nin kendine özel hukuk sistemi içerisinde direktif olarak adlandırılan ve üye ülkeler için bağlayıcı olmakla birlikte uygulaması üye ülkeye bırakılan düzenlemelerdir. Kadınların erkeklerle istihdama katılım, terfi ve mesleki eğitime erişim, çalışma şartları gibi alanlarda eşitliğini öngören düzenlemelerin yetersiz kalması, 1997 Amsterdam Anlaşması'yla sosyal politikalarda daha etkin bir rol oynamaya başlayan AB'nin anaakımlaştırma konusunu öne taşımasıyla sonuçlanmıştır (Tatlier Baş, 2011).

Avrupa Komisyonu'nun 1999 yılından itibaren tüm "Avrupa Yapısal Fonları"nda ve 1997 yılından itibaren de "İstihdam Rehberleri"nde kadın-erkek eşitliğinin anaakımlaştırılmasının önşart olarak yer alması AB'nin konu hakkındaki ciddiyetinin göstergesi olmuştur (Tatlier Baş, 2011).

2001-2005 yılları için oluşturulan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Topluluk Çerçeve Stratejisi'nin ardından 2006 yılında Avrupa Konseyi "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Avrupa Paketi"ni ilan etmiştir.

2006-2010 arasını kapsayan "Kadın-Erkek Eşitliği Yol Haritası" ("A Roadmap for Equality between Women and Men") AB'nin cinsiyet eşitliği konusunda uygulamada da yol göstermek amacıyla altı öncelikli alan belirlemiştir. Bu alanlar, kadın ve erkekler için eşit ekonomik özgürlük, özel ve iş hayatın uyumlaştırılması, karar mekanizmalarında kadın-erkek eşitliği, cinsiyet temelli şiddetin her türünün yok edilmesi, cinsiyet klişelerinin ortadan kaldırılması ve AB'nin kalkınma ve dış politikalarında cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesiydi.

AB'nin bu yıllarda üye aday ve üçüncü ülkelerle ilişkilerinde de toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etme politikası izlemeye başlaması, Türkiye gibi üye aday ülkeler için önemli bir gelişmedir. AB, 1980'lerden bu yana sürdürülebilir kalkınma konusunda kadınların rolünü öne çıkarsa da yapısal fonların da cinsiyet eşitliğini desteklemek yönünde kullanılmaya başlanması, 2007 yılında da Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü'nün ("European Institute for Gender Equality") kurulması AB'nin bu konudaki politikalarının koordinasyonu ve veri toplama için önemlidir.

2008-2009 yıllarında Avrupa'da etkisi oldukça yıkıcı olan finansal krizin, özellikle kadınları olumsuz yönde etkilediği, krizin vurduğu kamu sektöründe çalışanların çoğunluğunu oluşturan kadınların iş güvencelerinin olmadığı ve çalışan yoksulluğunun yaygın olduğu iyice görünür olmuştur.

Bu arada AB'nin kendi içinde de kadın katılımı konusunda bir hareketlenme olduğunu hatırlamak gerekir. Lizbon Anlaşması sonrası AB'nin yapısının değişmesi ve AB'nin tepesindeki 4 ana pozisyondan birine bir kadının atanması için Avrupa Parlamentosu içindeki liberal demokratlar da baskı uygulamışlar ve Catherine Ashton 2009-2014 yılları arasında Avrupa Birliği Dışişleri Bakanı ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikasından Sorumlu Yüksek Temsilci olmuştur.

Avrupa 2020 Stratejisi

Avrupa Komisyonu'nun 2010 yılı Mart ayında Avrupa'nın ekonomik krizden çıkması için oluşturduğu Avrupa 2020 Stratejisi akıllı ve kapsayıcı bir büyüme önerirken, cinsiyet eşitliği konu olmamıştır. Hatta AB üyesi ülkelerdeki kadın organizasyonlarının şemsiyesi olarak faaliyet gösteren Avrupa Kadın Lobisi, Lizbon Anlaşması sonrası istihdamda kadın eşitliği konusunun önemini kaybettiğini ve kadın haklarının yalnızca büyüme zamanlarında ele alınacak lüks bir konu olmadığını iddia ediyordu (Greboval, 2011, s. 67-70).

Ancak Avrupa Birliği ülkelerini de kapsayan başka bir bölgesel örgüt, kadın-erkek eşitliği konusunda oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştur.

Avrupa Konseyi

Avrupa Birliği'nden farklı olarak, 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda, özellikle İstanbul Sözleşmesi ile en önemli kurumlardan biri haline gelmiştir. Ancak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, sözleşmeden yıllar önce aldığı, 2002 tarihli kadınların şiddete karşı korunması konulu 5 numaralı tavsiye kararı, kadına yönelik şiddetle mücadele konusundaki en önemli girişimlerden biri olmuştur. Avrupa Konseyi, Kadınların Şiddetten Korunmasına İlişkin Rec(2002)5 Sayılı Tavsiye Kararı şiddetin önlenmesi ve mağdurların korunması için küresel bir strateji oluşturan uluslararası ilk dokümandır ve cinsiyet temelli tüm şiddet biçimlerine karşı bir strateji getirmiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 30 Nisan 2002'de Delegeler Komitesi'nin 794. oturumunda kabul edilen bu Tavsiye Kararı ile Avrupa Konseyi'ne üye ülkelere kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacının gerçekleştirilmesi için medyadan ceza hukuku ve medeni

hukuka, yargılama usulünden şiddet faillerine müdahaleye kadar geniş bir alanda devletlerin neler yapabileceğine ilişkin açık tavsiyelerde bulunmuştur¹⁵.

Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Avrupa Konseyi Sözleşmesi (2005/2008)

Avrupa Konseyi’nin yine kadın ve çocuk haklarına yönelik önemli bir düzenlemesi de insan ticaretinin önlenmesini, insan ticareti mağdurlarının korunmasını ve insan ticaretine karşı ulusal ve uluslararası işbirliğini amaçlayan sözleşmedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 3 Mayıs 2005 tarihinde kabul edilmiş ve 1 Şubat 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Sözleşme’nin Türkçe metni için bkz. Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi, 2005).

Sözleşmenin en önemli katkılarından biri insan hakları perspektifli olması ve mağdurun korunmasına odaklanmasıdır. Bir diğer katkısı ise İnsan Ticaretiyle Mücadele Uzmanlar Grubu (GRETA) ve Taraf Devletler Komitesi’nden (“Committee of Parties”) oluşan iki kanatlı denetim mekanizmasıdır. Bağımsız bir izleme ve gözetim mekanizması olan GRETA, sözleşmenin taraf devletlerce uygulanmasını takip etmekte, taraf devletlerin sözleşme kapsamında aldığı önlemlere ilişkin düzenli olarak değerlendirme raporları yayımlamakta ve alınan önlemlerin sözleşme kapsamında yeterli bulunmadığı hallerde daha fazla önlem alınmasını talep edebilmektedir. Sözleşme sadece AK üyesi devletlerin değil, konseye üye olmayan devletlerin de imzasına açıktır.

Türkiye, sözleşmeyi 19/03/2009 tarihinde imzalamış ve 02/05/2016 tarihinde onaylamıştır. Sözleşme Türkiye’de 01/09/2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹⁶.

Cinsel Taciz ve Cinsel İstismara Karşı Çocukların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Lanzarote Sözleşmesi) (2007/2010)

Cinsel Taciz ve Cinsel İstismara Karşı Çocukların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, diğer adıyla Lanzarote Sözleşmesi, spesifik olarak çocukların cinsel şiddetten korunması amacıyla yönelik olarak hazırlanan ilk bölgesel anlaşmadır. Sözleşme, 2007 yılında Lanzarote’de (İspanya) kabul edilmiş, 2010 yılında yürürlüğe girmiş ve tüm Avrupa Konseyi Üye Devletleri tarafından imzalanmıştır (Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi: Lanzarote Sözleşmesi, t.y.).

¹⁵ Tavsiye kararının Türkçe metni için bkz. Kadınların Şiddete Karşı Korunması: 30 Nisan 2002’de kabul edilen, Bakanlar Komitesi’nin üye devletlere kadınların şiddete karşı korunmasına ilişkin Tavsiye Kararı Rec(2002)5 ve İzahat Belgesi, t.y.

¹⁶ Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 197, Status as of 23.07.2020.

“Cinsel sömürü ve cinsel istismar çocuklara karşı şiddetin en kötü biçimleri arasındadır. Avrupa’da yaklaşık her beş çocuktan birinin bir çeşit cinsel şiddet mağduru olduğu ve vakaların yaklaşık %80’inde istismarcının çocuğun tanıdığı biri olduğu tahmin edilmektedir. Çocuklara karşı cinsel şiddet birçok farklı biçim alabilmektedir. Örneğin, aile veya güven çemberi içerisinde cinsel istismar, fuhuş veya cinsel istismar materyalleri aracılığıyla cinsel sömürü, internet ile mümkün hale gelen cinsel şiddet ve akranlar tarafından cinsel saldırı” (Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi: Lanzarote Sözleşmesi, t.y.).

1990’lardan bu yana öne çıkan çocukların cinsel sömürüsü ve istismarı sonucunda, Birleşmiş Milletler, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (CRC) 34. maddesiyle çocukları bu tip şiddetten korumaya yönelik bir devlet mecburiyetini kapsamına almıştır. 2000 yılında imzalanan Çocukların Satılması, Çocuk Fuhuşu ve Çocuk Pornografisi’ne ilişkin CRC Opsiyonel Protokolü ise bir yasal belgeyi bütünüyle bu suçların önlenmesi ve çocukların bu suçlardan korunmasına adanarak çocukların cinsel şiddetten yasal olarak korunmasını daha da güçlendirmiştir (Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi: Lanzarote Sözleşmesi, t.y.; daha fazla bilgi için bkz. Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, t.y.).

Avrupa Konseyi’nin Diğer Tavsiye Kararları

Bu dönemde Avrupa Konseyi toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi amacıyla şu tavsiye kararlarını da kabul etmiştir:

- Avrupa Konseyi Kadın ve Erkeklerin Çatışmaların Önlenmesinde, Çözümünde ve Barışın İnşasındaki Rolüne İlişkin Rec (2010)10 sayılı Tavsiye Kararı
- Avrupa Konseyi Sağlık Politikalarına Cinsiyet Farklılıklarının Dahil Edilmesi Konusunda Bakanlar Komitesi’nin CM / Rec(2008)1 sayılı Tavsiye Kararı (Tavsiye kararının İngilizce metni için bkz. Recommendation CM/Rec(2008)1 of the Committee of Ministers to Member States on the Inclusion of Gender Differences in Health Policy, 2008)
- Avrupa Konseyi Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Standartları ve Mekanizmalarına İlişkin Rec(2007)17 sayılı Tavsiye Kararı (Tavsiye kararının İngilizce metni için bkz. Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee of Ministers to Member States on Gender Equality Standards and Mechanisms, 2007)
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 10 Ekim 2007 tarihli CM / Rec(2007)13 sayılı Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanmasına İlişkin Tavsiye Kararı (Tavsiye kararının İngilizce metni için bkz. Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to Member States on Gender Mainstreaming in Education, 2007)

(Avrupa Konseyi'nin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları standartları hakkında bilgi için bkz. Gender Equality and Women's Rights: Council of Europe Standarts, t.y.).

2011’den Günümüze: Uluslararası Sistem Değişimi Dayatırken

Tarihsel Artalan

Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen 11 Eylül saldırısı ve öncelikle ABD’nin, ardından da başta İngiltere ve sırayla diğer AB ülkelerinin aldığı tedbirler ve uluslararası sistemin yeniden güvenikleşmesi dünyanın yeni sistem(sizliğ)ini getirdi. 1990’ların sonunda ve milenyumun ilk on yılında hâkim olan özgürlükçü, eşitlikçi ideolojiler popülerliğini yitirmeye, ülkeler kendilerini savunmayı “öteki” olanı dışlama ile gerçekleştirmeye ve uluslararası gündemde revaçta olan dayanışma, hoşgörü gibi kavramlar yerlerini egemenlik, korunmacılıkla değiştirmeye başladılar. Bunun üzerine, 2016 yılında ABD başkanlığına cinsiyetçi yorumlarıyla ünlü Donald Trump’ın gelmesi ve bu yorumların diğer popülist ve muhafazakâr politikacılar tarafından da benimsenmesi uluslararası kadın hakları ve kadın hareketi bakımından ikili bir görüntüye yol açtı. Bir yandan uluslararası alanda cinsiyetçi ve şimdikiye kadar görülmemiş açıklıkta ayrımcı bir dil hiç çekinilmeden sergilenirken, bir yandan da kadın hakları savunucuları dünyanın dört bir yanında bu durum ve tutuma karşı ayaklanıyordu.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Tartışmalar

Normlar ve Standartlar

2015 yılına gelindiğinde Birleşmiş Milletler’in hükümetleri ve gündemi dönüştürücü etkisi olan ve temalarıyla uyumlu olarak toplumsal cinsiyetin çeşitli alanlarda önemini gündeme oturtan toplantılarından Kadının Statüsü Komisyonu toplantısındaki bir yöntem değişikliği kadın haklarının artık uluslararası sistemdeki kutuplaşmadan ayrı duramayacağını da gösteriyordu. Toplantıya katılan Yasemin Öz’ün belirttiği üzere, Pekin Deklarasyonu’nun üzerinden yirmi yıl geçmesinin ardından düzenlenen ve Pekin +20 olarak da adlandırılan 59. oturumda bir ilk gerçekleşerek, geçmiş yıllarda oturumlar sürerken tartışılarak ortaya çıkarılan Siyasi Deklarasyon, bu yıl henüz oturum başlamadan hazırlanmış ve oturumun açılış günü 9 Mart 2015’te oylanarak kabul edilmiştir (Öz, 2015). Bu kutuplaşma, özellikle Vatikan ve bazı köktendinci Müslüman ve Hıristiyan hükümetlerin cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, kürtaj gibi konularda büyük mücadelelerle elde edilmiş kadın haklarını geriye çevirme isteği nedeniyle gerçekleşmiştir. Kadınların bireyliği, cinsel ve bedensel hakları yeniden sorgulanmaya başlamıştır.

Bu yeni dönemde eşitsizlikler derinleşir, devletler terörizm korkusuyla kişisel hak ve özgürlükleri çiğnemekte beis görmezken, bir yandan da uzun mücadeleler sonucu devletleri

toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamak konusunda yükümlü hale getiren ve İstanbul Sözleşmesi olarak da anılan Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi 2011 yılında imzalanıp 2014 yılında yürürlüğe giriyordu.

İstanbul Sözleşmesi, hem kapsayıcılığı hem de konu olduğu tartışmalar bakımından hem bölgesel anlamda hem de Türkiye için çok önemli bir uluslararası belgedir. Türkiye'nin sözleşme imzalanırken içinde bulunduğu tutumla 2020 yılına gelindiğinde sözleşmeye yaklaşımının farklılığı bir yandan dünyada da bazı ülkelerde yeni bir akıma dönüşen toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığı bakımından oldukça ilginçtir.

Bu bölümde de uluslararası standartlar ve normlar yine üç ana kurumun program ve politikaları üzerinden incelenecektir.

Avrupa Konseyi

Kadınlara yönelik şiddetle mücadelede en kapsamlı ve yeni sözleşme olan İstanbul Sözleşmesi Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açıldı ve 2014 yılında yürürlüğe girdi. Sözleşmenin imzaya açıldığı ilk sene, Türkiye sözleşmeyi çekincesiz imzaladı ve onayladı. Şu ana kadar 46 ülke ve Avrupa Birliği tarafından imzalanan sözleşmeyi onaylayan ülke sayısı ise 34'tür (Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 210, Status as of 24.07.2020).

Kadına yönelik şiddete karşı insan hakları temelli bir sözleşme olan İstanbul Sözleşmesi, yalnızca cezalandırma ya da cezasızlığı ortadan kaldırma ile değil, kadınların korkmadan, güven içerisinde, şiddetten uzak ve ayrımcılığa uğramadan yaşamasına ve maruz bırakıldıkları şiddet için tazmin edilmelerine de olanak sağlar ("Dönüm noktaları", t.y.).

İstanbul Sözleşmesi

11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da imzaya açılan Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi (kısa adıyla İstanbul Sözleşmesi), 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İstanbul Sözleşmesi, Avrupa'da kadına karşı şiddet konusunu insan hakları bağlamında ele alan, bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olan ilk sözleşmedir (Acar ve Ertürk, 2011, s. 292). Ayrıca kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı önlemek için imzacı ülkelere sorumluluk yüklemesiyle diğer sözleşmelerden daha kapsayıcıdır. Kadınlara yönelik ayrımcılık içeren kanunları ve uygulamaları yürürlükten kaldırmak, gecikmeden tedbir almak, ayrımcılığı yaptırımlar yoluyla yasaklamak ifadelerini içermektedir (İstanbul Sözleşmesi, 2011, madde 4).

Sözleşme daha çok kadınlar için geçerlidir, çünkü kadınların kadın oldukları için (zorunlu kürtaj, kadın sünneti) maruz kaldıkları veya erkeklere kıyasla daha fazla maruz kaldıkları (cinsel taciz ve ırza geçme, ısrarlı takip, aile içi şiddet, zorla evlendirme, zorla kısırlaştırma) şiddet türlerini

kapsamaktadır (CoE, 2011). Bu şiddet türleri erkeklerle kadınlar arasındaki eşit olmayan güç ilişkileri ve kadınlara karşı yapılan ayrımcılıktan kaynaklanmaktadır. Çok daha az rastlansa da erkekler de İstanbul Sözleşmesi'nin kapsadığı aile içi şiddet ve zorla evlendirme gibi bazı şiddet türlerine maruz kalmaktadırlar. Sözleşmede bu durum kabul edilmekte, taraf devletler sözleşme hükümlerini erkekler, çocuklar ve yaşlılar dahil olmak üzere, aile içi şiddetin tüm mağdurlarına uygulamaya teşvik edilmektedir. Devletler sözleşmeyi söz konusu aile içi şiddet mağdurlarına uygulayıp uygulamayacaklarına karar verebilirler (Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair..., Sorular ve Cevaplar, 2018, s. 5).

İstanbul Sözleşmesi ile her türlü ayrımcılık yasaklanmaktadır. Sözleşmeye taraf olan ülkeler, Madde 4:3'e göre, "mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerin, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, ulusal veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk, doğum, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, göçmen veya mülteci statüsü veya başka bir statü gibi, herhangi bir temele dayalı olarak ayrımcılık yapılmaksızın uygulanmasını temin edeceklerdir". Farklı bir ifade ile İstanbul Sözleşmesi'yle şiddet gören herkesin korunması ve desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Sözleşmede, sözleşme hükümlerinin toplumsal kimlik üzerinden herhangi bir ayrımcılık yapılmadan uygulanması gereği açıkça ifade edilmektedir. Aile içi şiddetin cinsel kimlik ve cinsel yönelim tanımadığı bilinmektedir. Transgender, lezbiyen, biseksüel bireyler, eşcinsel erkekler de dahil olmak üzere, toplumsal cinsiyet kimlikleri nedeniyle, aile içi şiddete, cinsel saldırıya, ırza geçmeye veya zorla evlendirmeye mağdurlarının tamamının ilgili destek ve korumadan dışlanmaması güvence altına alınmıştır. Böylece, aile içi şiddete maruz kalanlar için sağlanan barınaklardan yararlanma ve şiddetten arınmış bir yaşam sürme hakkı sağlanmış olacaktır. Ayrıca, göçmen ve mülteci kadınlar da ikamet durumları nedeni ile bu tür destek hizmetlerinden mahrum bırakılabilmektedirler. Örneğin engelli kadınlar ve/veya etnik azınlıklara mensup kadınlar, HIV/AIDS'le yaşayan kadınlar gibi pek çok kadının çeşitli ayrımcılık türleri ile karşılaşmaları mümkündür. Sözleşme, kadının cinsiyete dayalı şiddet mağduru olduğu durumlarda da farklılık gözetmeden koruma sağlar (İstanbul Sözleşmesi Açıklayıcı Rapor, para. 53).

İstanbul Sözleşmesi'nin amaçları sözleşme metninde şu şekilde ifade edilmiştir:

- Kadınları her türlü şiddete karşı korumak ve kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak;
- Kadına karşı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınları güçlendirmek de dahil olmak üzere, kadınlarla erkekler arasında önemli ölçüde eşitliği yaygınlaştırmak;
- Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin tüm mağdurlarının korunması ve bunlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politika ve tedbirler tasarlamak;
- Kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti ortadan kaldırma amacıyla uluslararası işbirliğini yaygınlaştırmak;
- Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetin ortadan kaldırılması için bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi maksadıyla kuruluşların ve kolluk kuvvetleri birimlerinin birbiriyle etkili

bir biçimde işbirliği yapmalarına destek ve yardım sağlamak (İstanbul Sözleşmesi, 2011).

Sözleşme'nin bir diğer önemi, bütüncül politikalar ve veri toplama, önleme, koruma ve destek, esasa müteallik hukuk (mağdurların saldırganlara karşı hukuki yollara başvurusunu sağlayacak yasal tedbirlerin alınması), soruşturma, kovuşturma, usul hukuku ve koruyucu tedbirler, göç ve iltica, uluslararası işbirliği, izleme yöntemi ve diğer uluslararası enstrümanlarla ilişkiler bölümleriyle çok kapsayıcı ve yol gösterici bir sözleşme olmasıdır. Devletlerin kadına yönelik şiddeti önlemek için ne yapabileceği ve ne yapması gerektiği açıkça ifade edilmektedir.

İstanbul Sözleşmesi İzleme Mekanizması: GREVIO

İstanbul Sözleşmesi'nin izleme mekanizması, sözleşmenin taraflarca uygulanmasını değerlendirmeyi ve iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Mekanizma, birbirinden ayrı, ancak birbiriyle etkileşime giren iki yapıdan oluşur. Bunlardan ilki, bağımsız bir uzman kuruluş olan Kadına ve Ev İçi Şiddete Karşı Mücadeleye İlişkin Uzman Grubu'dur (GREVIO). GREVIO'nun görevi, sözleşmenin taraflarca uygulanmasındaki gelişimi izlemektir. GREVIO ayrıca uygun olan hallerde sözleşme içeriği ve amacı hakkında genel önerilerde bulunabilir. Diğer izleme mekanizması ise İstanbul Sözleşmesi'ne taraf devlet temsilcilerinden oluşan siyasi bir yapı olan Taraflar Komitesi'dir.

Taraflar Komitesi, GREVIO raporlarını ve sonuçlarını takip eder ve ilgili taraflara önerilerde bulunur. Taraflar Komitesi, GREVIO üyelerinin seçiminden de sorumludur.

GREVIO tarafından gerçekleştirilen "ülkelere göre değerlendirme prosedürü", taraf devletin İstanbul Sözleşmesi'ni onaylamasının akabinde yapılan o taraf devlete ilişkin ilk değerlendirme ile başlar. Bu bağlamda, GREVIO, taraflarca, ilgili Avrupa Konseyi organlarından, diğer uluslararası belgelerle kurulan uluslararası kurumlar (BM Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi), sivil toplum örgütleri (STÖ) ve ulusal insan hakları kurumları tarafından kendisine sunulan cevap ve bilgileri değerlendirir. Elde edilen bilgilerin yetersiz olması durumunda, GREVIO ülke ziyaretleri düzenleyebilir. Yetkili makamlarla yapılan bir bilgi paylaşımı ve istişare aşamasının ardından, GREVIO nihai raporunu ve sonuçlarını (final report and conclusions) karara bağlar ve bunları ilgili taraflara gönderir. GREVIO'nun nihai raporları ve sonuçları kabul edildikten sonra tarafların yorumlarıyla birlikte kamuya duyurulur. GREVIO'nun hazırladığı rapor, GREVIO'nun sonuçlarının uygulanması için alınacak önlemlerle ilgili özel tavsiyeler benimseyecek olan Taraflar Komitesi'ne iletilir.

GREVIO tarafından, sözleşme kapsamına giren ciddi, büyük veya kalıcı/devamlı bir şiddet türünün önlenmesi için harekete geçilmesi gerektiği konusunda güvenilir bir bilgi olduğunda "özel bir soruşturma prosedürü" başlatılabilir. Böyle bir durumda, GREVIO ilgili taraftan özel bir raporun acilen teslim edilmesini talep edebilir. GREVIO, elde edilen bilgileri dikkate alarak,

üyelerinden birini veya daha fazlasını bir soruşturma yürütmek ve geri bildirimde bulunmak üzere tayin edebilir veya soruşturma, ilgili devletin onayıyla, ülke ziyaretini de içerebilir (md. 68/14). GREVIO tarafından incelendikten sonra, araştırmanın bulguları, ilgili tarafa ve uygun olan hallerde, Taraftarlar Komitesi'ne ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne, yorum ve önerilerle birlikte iletilir.

İlk 10 GREVIO üyesi 4 Mayıs 2015'te dört yıllığına seçilmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin 12 Ekim 2017'de Almanya tarafından onaylanması sonucu, sözleşmeyi onaylayan taraf devlet sayısının 25'e çıkmasının akabinde GREVIO üye sayısı 15'e tamamlanmıştır (GREVIO üyeleri ve Komite hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Election of GREVIO members", t.y.). GREVIO, Türkiye'ye ilişkin ilk değerlendirme raporunu 15 Ekim 2018 tarihinde açıklamıştır (rapor metni hakkında bilgi için bkz. Moroğlu, 2019, s. 304-307).

Avrupa Konseyinin İlgili Tavsiye Kararları

Bu dönemde Avrupa Konseyi tarafından toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi amacıyla farklı yıllarda kabul edilen tavsiye kararları da hatırlanmalıdır.

- 2012 Bakanlar Komitesi Engelli Kadın ve Kız Çocuklarının Haklarının Korunması ile ilgili Tavsiye Kararı (Recommendation CM/Rec(2012)6 of the Committee of Ministers on the protection and promotion of the rights of women and girls with disabilities)
- 2013 Bakanlar Komitesi Cinsiyet Eşitliği ve Medya ile ilgili Tavsiye Kararı (Recommendation CM/Rec(2013)1 of the Committee of Ministers to member States on gender equality and media)
- 2015 Bakanlar Komitesi Sporda Cinsiyetin Anaakımlaştırılmasına Yönelik Tavsiye Kararı (Recommendation CM/Rec(2015)2 of the Committee of Ministers to member States on gender mainstreaming in sport)
- 2017 Bakanlar Komitesi Görsel İşitsel Alanda Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Tavsiye Kararı (Recommendation CM/Rec(2017)9 of the Committee of Ministers to member States on gender equality in the audiovisual sector)
- 2019 Bakanlar Komitesi Cinsiyetçilikle Mücadele ve Cinsiyetçiliği Önleme Kararı (Recommendation CM/Rec (2019)1 of the Committee of Ministers to member States to prevent and combat sexism)

2019 Cinsiyetçilikle Mücadele ve Cinsiyetçiliği Önleme Tavsiye Kararı

2019 yılındaki cinsiyetçilikle mücadele ve cinsiyetçiliği önleme tavsiye kararı, derin kökleri olan ve toplumsal ilişkilerde çok yaygın olarak karşılaşılan cinsiyetçiliğin ve ayrımcı klişelerin önlenmesi için neler yapılabileceğini açıklamak bakımından önemlidir. Dilde, iletişimde, internet ve sosyal medyada, reklamcılıkta, işyerinde, kamuda, adalet sisteminde, eğitim

kurumlarında, kültür ve spor endüstrilerinde özel önlem alınması gerekliliğinin altını çizen bu tavsiye kararı aynı zamanda ülkelerin cinsiyetçiliği ve ayrımcı klişeleri engellemek için kanunlar yapması gerektiğini tekrarlar.

Tavsiye kararı, ülkelerin cinsiyetçiliği ve cinsiyetçi nefret dilini cezalandırmasını ister ve cinsiyetçilik karşıtı politikaları, izleme mekanizmalarıyla Avrupa Konseyi'ne bildirmesini talep eder. Bu tavsiye kararı kapsamında başlatılan Cinsiyetçilik: Gör, Adını Koy, Durdur Kampanyası, konsey üyesi ülkelerin dillerine de çevrilmiş ve cinsiyetçiliği önleme araçlarını sunmuştur¹⁷.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgeleri

Avrupa Konseyi'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda İstanbul Sözleşmesi ve Tavsiye Kararları'nın yanı sıra ilkinin hem kendi içinde hem de üye ülkelerde eşitliğin sağlanması için 2012 yılında ilan ettiği programın ardından 2014-2017 ve 2018-2023 dönemleri için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgeleri önemlidir.

2014-2017 Strateji Belgesi'nde öncelik alanları şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) Cinsiyet klişeleri ve cinsiyetçilikle mücadele
- 2) Kadınlara yönelik şiddetle mücadele ve şiddeti önleme
- 3) Kadınların adalete eşit erişimini garanti etmek
- 4) Kadın ve erkeklerin siyaset ve kamuda karar alma mekanizmalarına dengeli katılımı
- 5) Tüm politika ve önlemlerde cinsiyet anaakımlaştırmasını sağlama

Bakanlar Komitesi'ne yıllık raporlar hazırlanması ve ülkelerin düzenli raporlama ve izleme etkinlikleri de konseyin stratejisinin güçlü yanlarından olmuştur.

2018-2023 stratejisi ise 2016 yılı yazında Estonya'da yapılan ve bir önceki stratejinin sonuçlarını değerlendiren toplantıdaki verilerin üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde hem Suriye'deki savaş sonucunda aciliyet gerektiren mülteci, sığınmacı ve göçmen kadınların durumu, hem de Avrupa Konseyi üyesi tüm ülkeleri etkileyen ekonomik krizin kadın haklarına yönelik önlemlere harcanacak bütçeleri kesintiye uğratması göz önüne alınmıştır.

2018-2023 stratejisinin öncelikli alanlarının arasına göçmen, mülteci ve sığınmacı kadın ve kız çocuklarının haklarının korunması eklenmiş, ayrıca kadınların ekonomik krizden farklı etkilendiklerinin altı çizilmiştir. Kadınları etkileyen sorunların, örneğin ekonomik zorluklar kadınları etkilerken, göçmen bir kadının yoksullukla baş etmesinin göçmen olmayan bir kadından farklı olduğunun, başka bir ifade ile, kadın sorunlarının kesişimsel olarak arttığı vurgulanmıştır. Ayrımcılığı pek çok farklı katmanda deneyimleyen kadınların sorunlarının

¹⁷ <https://www.coe.int/tr/web/human-rights-channel/stop-sexism> (Türkçe kampanya tanıtımı).

çözülmesi için alınması gerekli önlemlerin de bu şekilde düşünülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Avrupa Konseyi Cinsiyet Eşitliği stratejisinde ayrıca cinsiyet eşitsizliğini gidermede erkeklerin rolü vurgulanmış ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için ev içi ve bakım emeklerinin de paylaşılması gerekliliği bildirilmiştir.

Konsey, stratejisini BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'yle de bağlantılandırmış ve hukuki enstrümanları olan İstanbul Sözleşmesi'nin, İnsan Kaçakçılığına Karşı Sözleşme'nin ve Lanzarote Sözleşmesi'nin Kalkınma Hedefleri'yle uyumunu belirtmiştir (Council of Europe Gender Equality Strategy: 2018-2023, 2018).

Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri küresel sistemde yoksulluğu engelleme, kalkınma stratejilerini belirleme ve daha da genel anlamda Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ndeki eşitlik, özgürlük ve insanların onurlu yaşam hakkını koruma konusunda uluslararası normları oluşturma ve tüm anlaşmalara kaynak olma konusunda egemen devletlerin en geniş katılımı üzerinde anlaştığı hedefleri iletmek bakımından çok önemlidir.

Önceki bölümlerde sözünü ettiğimiz Milenyum Kalkınma Hedefleri'nden daha detaylı, kapsamlı ve bütüncül olarak yazılan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 25 Eylül 2015 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Türkiye dahil tüm üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir. 17 hedef ve 169 alt hedef içeren Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegeni korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için evrensel bir eylem çağrısı niteliğindedir. Bu hedefler kapsamında "toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesi" başlı başına bir hedef olarak (Hedef 5) kabul edilmiş, ayrıca tüm diğer hedeflerde de toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması amaçlanmıştır.

Küresel ve ulusal düzeyde SKH konusundaki ilerlemeleri gözden geçirmek için iki önemli mekanizma vardır. Bu mekanizmalardan ilki BM'nin Üst Düzey Politik Forumu'dur (High-level Political Forum - HLPF). İkinci mekanizma ise, bölgesel ve ulusal düzeyde oluşturulan gözden geçirme mekanizmalarıdır. Türkiye de Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) bölgesel mekanizması kapsamında gözden geçirilmektedir ("Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri", t.y.).

Birleşmiş Milletler nezdinde, SKH'nin yanı sıra, norm oluşturucu, kadın haklarının anayasası olarak geçen CEDAW Sözleşmesi'nin 2017 yılında aldığı 35 numaralı tavsiye kararı kadın hakları bakımından çok önemlidir.

BM CEDAW Komitesi'nin 14 Temmuz 2017 tarihli 35 No'lu Tavsiye Kararı

CEDAW Komitesi'nin 1992 yılında gerçekleşen 11. oturumunda kabul ettiği "Kadınlara Karşı Şiddet" konulu 19 No'lu Genel Tavsiye Kararı (GTK), 18 Temmuz 2017'de güncellenmiş ve "Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet" başlığı altında, 35 No'lu Genel Tavsiye Kararı olarak kabul edilmiştir. 35 No'lu GTK ilkinden daha detaylı bir şekilde toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti ele almış ve taraf devletlerin özen yükümlülüğünü somutlaştırmıştır.

35 No'lu Genel Tavsiye Kararı, 19 No'lu Tavsiye Kararı'nın üzerinden geçen 25 yıl içerisinde kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konusunda gözlenen çeşitli eğilim ve gelişmeleri gözetererek hazırlanmıştır. 35 No'lu Genel Tavsiye Kararı, kadınlara yönelik şiddeti önlemenin devletler açısından uluslararası bir hukuk normu olarak kabul edildiğini belirtmektedir. 35 No'lu GTK, kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin, bazı durumlarda işkence kabul edilmesi ve doğurganlık haklarına yönelik kısıtlamaların da kadınlara yönelik şiddet olarak kabul edilmesi gibi farklılıkları ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletlere İlişkin Diğer Gelişmeler

2009 yılında, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin denetim organı olan komiteye taraf devletler hakkında yapılacak bireysel başvuruları inceleme yetkisi veren protokol, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 2008 tarih ve 63/117 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve imzaya açılmıştır. Protokol, 5 Mayıs 2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak 2020 yılı Temmuz ayı itibarıyla Türkiye bu protokolün kabulü ile ilgili herhangi bir işlemde bulunmamıştır.

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda üye ülkelerin taahhütlerinin dışında kendisi de tüzel kişiliğiyle uluslararası anlaşmalara taraf olarak bu konudaki normları ve standartları belirleme ve uygulama konusunda ciddiyetini kanıtlamaya çalışmıştır.

AB Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü EIGE'nin Pekin+25 raporunda (Beijing + 25, 2020) belirtildiği gibi, AB, Pekin Eylem Platformu kararlarının uygulanmasını izlemek için göstergeler geliştirmiş, tavsiyeler ve dokümanlar yayımlamıştır. Bunun yanında tüm AB üye ülkeleri CEDAW'ı onaylamış ve AB Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni takip edeceğine yönelik iradesini belirtmiştir. AB Konseyi, AB Komisyonu'nu ve üye ülkeleri Pekin+25 Eylem Platformu'nun hedefleriyle ve BM 2030 gündemindeki toplumsal cinsiyet düzenlemeleriyle uyumlaştırmaya çağırmıştır. AB'nin, silahlı çatışmaların kadınlar ve kız çocukları üzerindeki etkilerine, kadınların barışın sağlanmasındaki rolüne, barış ve çatışma çözme süreçlerinin toplumsal cinsiyet boyutlarına dikkat çekerek, kadınların çatışmaların önlenmesi, yönetilmesi ve çözülmesiyle ilgili ulusal,

bölgesel ve uluslararası kurum ve mekanizmalarda, tüm karar alma düzeylerinde daha fazla temsil edilmelerini sağlamayı amaçlayan 1325 numaralı BM Güvenlik Konseyi Kararı'na taraf olması, AB'nin dış ilişkilerinde de toplumsal cinsiyet konusundaki ısrarını anlatması bakımından önemlidir.

AB'nin, kendi kurumları içinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlaması için kurduğu komiteler ve çalışma grupları da önemlidir. Avrupa Komisyonu'nda, genel müdürlükler arasında cinsiyet eşitliği sağlamakla görevli olan Adalet, Tüketiciler ve Cinsiyet Eşitliği Müdürlüğü iken, komisyona ayrıca destek veren Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Danışma Kurulu, Toplumsal Cinsiyet Anaakımlaştırmasıyla İlgili Üst Düzey Çalışma Grubu, Parlamentoda Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komitesi (FEMM) ve 2010 yılından bu yana Avrupa Konseyi'ne destek olan Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü gibi pek çok kurum vardır (Beijing + 25, 2020).

2019 yılında Avrupa Parlamentosu seçimleriyle komisyonun yenilenmesi üzerine, AB Komisyonu ilk kadın başkanına kavuşmuştur. Almanya'nın ilk kadın savunma bakanı olarak da görev yapan Ursula Von der Layen'in başkanlığındaki Avrupa Birliği Komisyonu, AB'nin 2020-2025 yılları arasında izleyeceği Cinsiyet Eşitliği Strateji Belgesini 2020 yılının Mart ayında sunmuştur.

Avrupa Birliği Cinsiyet Eşitliği Stratejisi Belgesi (2020-2025)

"Eşitlikçi Bir Birlik: Cinsiyet Eşitliği Stratejisi" ya da "Eşitlikler Birliği: Cinsiyet Eşitliği Stratejisi" ("A Union of Equality: Gender Equality Strategy") ön başlığıyla çıkan AB Strateji Belgesi, önceki bölümlerde de incelendiği üzere, cinsiyet eşitliğinin AB'nin temel bir değeri, temel bir hak ve Avrupa Sosyal Şartı'nın anahtar bir prensibi olduğunu hatırlatarak başlamaktadır.

Strateji belgesinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ilerlemenin ne kadar yavaş olduğu iletirken, anaakımlaştırmanın altı çizilmiş ve elbette CEDAW ve SKH'lere atıf yapılmıştır. Kadınlarla ilgili her alanda eşitlik politikalarını, şiddet ve klişelerden muaf olmak, cinsiyet eşitliği olan bir ekonominin nimetlerinden faydalanmak ve toplumda erkeklerle eşit liderlik rolü olmak ana başlıkları altında ele alan strateji belgesi, Avrupa Komisyonu'nun strateji belgesinde olduğu gibi kesişimselliği ve bütçe ayıracağını da taahhüt etmiş ve uluslararası ilişkilerinde cinsiyet eşitliğini önceleyeceğini belirtmiştir (A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025, 2020).

AB nezdinde toplumsal cinsiyetin bu kadar kapsamlı bir biçimde ele alınması ve bu konuların politika belgelerine girmesi kadar önemli olan başka bir gelişme de daha önce kadın farkındalığıyla bakılmayan alanlar olan yapay zekâ, kadınlara yönelik çevrimiçi ayrımcılık gibi konuları kapsamasıdır.

Dünyada Kötü Uygulamalar

2018 yılında Avrupa Parlamentosu'ndaki FEMM Çalışma Grubu tarafından yayımlanan Kadın ve Kız Çocuklarının Haklarında ve Cinsiyet Eşitliğinde Geri Gidiş konulu raporda 2005-2015 yılları arasında Avrupa Birliği ülkelerinde Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde iyileşme olmadığı vurgulanmıştır. Parlamento raporu Avusturya, Macaristan, İtalya, Polonya, Romanya ve Slovakya'da kadın haklarının erozyona uğradığını belirtirken, son yıllarda artan ve muhafazakâr gruplar tarafından ailenin zayıflamasına, geleneksel değerlerin erozyona uğramasına ve özellikle LGBTİ hakları konularında ortaya çıkan cinsiyet eşitliği ideolojisi tartışmalarına dikkat çekti (Backlash in Gender Equality and Women's and Girls' Rights, 2018).

Polonya'da sosyalizmin çökmesinden sonra kanunla zorlaşan kürtaj prosedürlerini kadınlar protesto etse de 2016 ve 2018 yıllarında muhafazakâr hükümet kürtaj kanununu daha da katılaştırmak için kanun teklifleri verdi. Kadın örgütlerinin uluslararası dayanışmayı da yanına alan baskısıyla değişiklik yapamayan hükümet, COVID-19 pandemisinde kadın örgütlerinin sokağa çıkamamasından yararlanarak Nisan 2020'de konuyu yeniden meclis gündemine getirdi.

2020'de Neredeyiz?

Milenyumun ikinci on yılında dünyadaki kutuplaşma gittikçe artarken, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin tartışmalar da bu kutuplaşmadan payını aldı. Özellikle kadına yönelik şiddetin sınır, dil, din bilmemesi nedeniyle kadın hareketinin hem dünyada hem Türkiye'de kadın olma ve ataerki karşıtlığı ortaklığında buluşmasına neden oldu. Oysa hakikat sonrası dünyada artan popülizm bu konuların kültürel görecelik tartışmalarıyla karmaşıklaştırılarak kadına yönelik şiddetin bile yeniden tartışılmasına ve siyasi ortaklaşma olanaklarının yok olmasına neden oldu.

Bir yandan da 2020 yılı, yapay zekâyı, kripto parayı, derin interneti tartışıp Mars'a özel araçlar gönderen dünyada insanlara hayvanlardan bulaşan bir virüs nedeniyle dünyadaki ekonomik aktivitenin durduğu, sınırların kapandığı ve insanların evlerine kapandığı bir pandemiyle başladı. Bu pandemi sırasında bir zamanlar dünyaya İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabul edilmesi için dayatan ABD'nin, başka bir uluslararası norm koyucu örgüt olan Dünya Sağlık Örgütü'nden çıkması, uluslararası norm ve standartların bundan sonraki ahvali konusunda pek de umut vermiyor. Öte yandan, COVID-19 virüsü evde kalma ve bakım emekleri nedeniyle kadınları erkeklerden daha çok etkiledi. Ayrıca kadın liderler pandemiye erkek liderlerden daha iyi yönettiler. Pandeminin sonuçlarını incelemek için henüz çok erken olsa da kadınların insan hakları bakımından tüm dünyada görülen hareketliliğin devam ettiğini belirtmek gerekir.

Türkiye'de Kadın Haklarının Seyri ve Kazanımlar

Bu bölümün amacı, Türkiye'de kadın hareketinin zengin bir tarihi, farklı aktörleri, önemli kazanımları olduğunu ve kazanımların karşısında kaygı verici engellerin mevcut olduğunu aktarmaktır.

Bu bölümün ardından katılımcıların kadın hareketinin yapısını anlamaları, önemli dönüm noktalarını hatırlamaları ve siyasi ve toplumsal ilişkilerin kadınların hayatlarını nasıl etkilediğini değerlendirmeleri beklenir.

Türkiye'de kadın haklarının nasıl kazanıldığını incelerken, dünyada kadın haklarının gelişimini, Türkiye'deki kadınların bu gelişmeleri takip edip etmediklerini ve bunun nedenlerini irdelemek gerekir. Elbette toplumsal hareketleri incelerken her yerel (ulusal yerine kullanılmıştır) hareketin ve her dönemin kendine özgü özelliklerini göz önünde bulundurmamız gerekir.

Bu modül de Türkiye siyasi tarihi içinde kadın hareketini 10 yıllık dönemler halinde incelemektedir. Kuşku yok ki hem Türkiye hem de kadın hareketi tarihi için farklı dönemleştirilmeler uygun olabilir, ancak bu eğitim modülünde amacımız uluslararası normların ve standartların incelendiği bölümle etkileşim içinde Türkiye'de kadın hareketinin nasıl geliştiğini göstermektir.

Osmanlı'da Kadın Hakları Mücadelesi

Dünyada birinci dalga feminizmi adıyla anılan dönemde (kabaca 18. yüzyıl sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar) kadınlar oy, eğitim ve mülkiyet hakları için mücadele ederken, Osmanlı'da da özellikle Tanzimat döneminin yarattığı ortamda şehirli kadınlar kamusal ve özel alandaki yaşamlarını sorgulamaya ve taleplerde bulunmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından başlayan değişim sürecinde, Aydınlanma hareketinin etkisiyle, kadınların kadı önünde evlenme hakkı, kız çocuklarının mirastan pay almaları kuralı kabul edilmiş, köle ve cariye satın alınması yasaklanmıştır. Eğitim konusunda kız çocuklarının da sübyan mekteplerine gitmesi, kadınlar için ilk öğretmen okulunun açılması gibi gelişmeler olur. 1895-1908 yılları arasında yayımlanan Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazarları arasında Fatma Aliye Hanım ve Şair Nigar Hanım vardır. Kadınlar bu dönemde çokeşli evlilik, miras hakkı ve eğitim hakkı gibi konulara değinirler.

II. Meşrutiyet (1908) sonrası ise kadınlar yardım, eğitim, kültür amaçlı dernekler kurmuşlardır¹⁸. Bu yardım dernekleri Osmanlı kadın hareketinin ilk aşamasını oluşturmuştur. Osmanlı feministlerinin kadın haklarını savunmak için 28 Mayıs 1913 tarihinde kurdukları ilk feminist cemiyet aynı zamanda Osmanlı'daki ilk yasal kadın derneği olan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-

¹⁸ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, 1996, s. 43-54.

Nisvan Cemiyeti’dir (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği). Kadınlar Dünyası adlı dergiden yola çıkarak kurulan derneğin programında ilköğretimin zorunlu olması, kız liselerinin tüm yurda yayılması, kızlara yükseköğrenim hakkı verilmesi, çökeşliliğin yasaklanması, kadınlara boşanma hakkı tanınması yer alır. Cemiyetin temel amaçları arasında kadınların giyimine yönelik kuralların yeniden düzenlenmesi, kadınların çalışma hayatına girmesi ve kadınların eğitiminin iyileştirilmesi de vardır. Din ve milliyet ayrımcılığına gitmeden, her kadının hakkını savunan ve arayan, eşit haklar için mücadele eden bir cemiyettir. Boşanma hakkının kadınlara da verilmesi ve mirastan eşit şekilde pay almak gibi ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşecek uygulamaları savunan cemiyet dönemine göre en radikal kadın cemiyeti kabul edilmektedir (Şakir, 2020).

Eğitim ve öğretim alanında yenilikler yapılmasının gerekliliği karşısında, 1858’de kızlar için ilkokul ve ortaokul eğitimine başlanmıştır. Ancak Tanzimat Dönemi’nden Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geçen süreçte Osmanlı’da kadın sorunlarına ilişkin kapsayıcı gelişmelerden bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde gerçekleşen kadın haklarına ilişkin eylemler de daha ziyade sınırlı bir kesim olarak nitelendirilebilecek olan şehirli kadınların talepleriyle, yine onlara yönelik olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı’nın sanayi devrimini kaçırmış olması nedeniyle Batı’dan farklı şekilde deneyimlediği modernleşme sürecinde kadınlar Batı’da olduğu gibi işgücüne katılmamış, onun yerine modernleşme sürecinde ulus-devletin kurulmasında modern ailenin kurucusu olarak rol almışlardır. Ulusun eğiticisi olan güçlü kadın ve modern anne rolleri egemen zihniyeti şekillendirdiğinden, Türkiye’de cinsiyet eşitliğinin içselleştirilmesi mümkün olmamıştır (Sancar, 2011, s. 77).

Tek Parti Döneminde Türkiye’de Kadın Hakları

Cumhuriyet’in ilanından itibaren gerçekleştirilen bir dizi reform ile kadınlara doğrudan ve dolaylı olarak birtakım haklar sağlanmıştır. 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimde eşitlik sağlanmış, 1926’da Medeni Kanun ile kadın hakları seküler bir kaynağa kavuşmuştur. Medeni Kanun ile kadınlar yurttaş olarak eşit haklara sahip olmuşlardır. Özellikle aile hukuku kurallarıyla, o tarihe kadar geçerli olan, erkeğin çökeşliliği ve talak kaldırılmış, tekeşlilik, asgari evlilik yaşı, resmi nikah zorunlu hale getirilmiş; her iki eşe yasada yazılı nedenlerle ve mahkeme kararıyla boşanma hakkı tanınmıştır. Erkek çocuğa mirastan iki pay, kız çocuğa bir pay verilmesi yerine, Medeni Kanun’da kız ve erkek çocukların mirastan eşit pay alması kabul edilmiştir.

1930’lar ise kadınların seçme ve seçilme hakları için önemlidir. Kadınlara 1930’da belediye seçimlerinde, 1933 yılında muhtarlık seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, 1934 yılında ise milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 1935 yılında kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını ilk kez kullandığı seçimlerde TBMM’ye 17 kadın milletvekili seçilmiştir (bazı eserlerde 18 olarak belirtilir ancak bir mebus 1936’da ara seçimlerde milletvekili olmuştur).

1935 yılında yüzde 4,6 olan parlamentodaki kadın temsil oranı 2007 yılına kadar hiç artmamıştır. 1936 yılında İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile kadınların çalışma hayatının yasal bir düzene girmesi de oldukça önemlidir. Ancak, devrim yıllarından sonra ülkemizde kadın-erkek eşitliği uzun yıllar ihmal edilmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki ilerlemeler izlenmemiş, gelişmelere uyum sağlanamamıştır.

Kadın Hareketi ve Kamusal Aktörler

Cumhuriyet’in ilanından önce kadınların ilk örgütlenme çabalarından biri Nezihe Muhittin ve arkadaşları tarafından Kadın Halk Fırkası’nın (KHF) kurulmasıdır. Bu girişimden önce TBMM’de 1 Nisan 1923 tarihinde seçim yasasının görüşüldüğü bir oturumda kadınların siyasi hakları konusunda ilk tartışma yapılmıştır.

KHF, 15 Haziran 1923’te “memleketin her noktasında siyasi, sosyal, iktisadi ve bütün meselelerde geride bulunan kadınlara yardım etmek” amacıyla Nezihe Muhittin başkanlığında kurulmuştur.

Basında ve kamuoyunda ilgi ve tepkiyle karşılanan KHF kuruluş beyannamesinden sonra ilk faaliyetlerine başlamıştır. Ancak 1924 yılında hükümetten beklenen izin verilmemiştir. Açıklanan neden henüz siyasi hakları olmayan kadınların parti kurmasının doğru olmadığı şeklinde iken asıl nedenin KHF’nin tüzüğü’nün 2. maddesinde kadın haklarına geniş yer vermesi ve kadınların siyasi mücadelelere gireceğinin açıkça belirtilmesi olduğu ifade edilmiştir (Zihnioğlu, 2003, s. 149).

29 Ekim 1923’ten sonra KHF teşkilatının içinde yer alan kadınların bir kısmı 7 Şubat 1924 tarihinde Türk Kadınlar Birliği Cemiyeti’ni (TKBC) kurmaya karar vermiştir. KHF ile aynı akıbeti paylaşmak istemeyen TKBC kurucuları tüzüğü’nün 2. maddesini “kadınların ve bu cemiyetin siyasetle alakası yoktur” diye değiştirmiştir.

1935 yılına kadar varlığını sürdüreceği olan TKBC, Türk kadınının siyasi, sosyal ve toplumsal tüm alanlarda savunuculuğunu yapan öncü bir kuruluş olmuştur. TKBC tarafından 1925 yılı Haziran ayında Kadın Yolu adında bir dergi çıkarılmıştır.

1926 yılında TKBC, Cumhuriyet Halk Fırkası’na üyelik için başvuru yapmış ancak bu başvurudan olumlu sonuç alınamamıştır. 1926 yılının kadınlar bakımından asıl önemi yeni Medeni Kanun’un TBMM’de görüşmeye başlanmasıdır. Yeni Medeni Kanun, 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girerken İslam Hukuku’na dayanan aile hukuku, eşya hukuku, miras hukuku, şahıs hukukunda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin büyük kısmı giderilmiştir. 1927’de ise kadınların gündemi ve faaliyetleri genellikle seçme ve seçilme hakkının kazanılmasına ilişkindir.

Kadınları erkeklerle eşit vatandaşlık temelinde kabul eden seçme ve seçilme hakkına 1920 ve 1924 Anayasalarında yer verilmemiştir. 1927 yılında TKBC, tüzüğü’nde amacını siyasi hakların alınması için çaba göstermek olarak değiştirmiştir. TKBC’nin ve Nezihe Muhittin’in kamuoyunda

tekrar etkili şekilde yer alması, ancak 1929 yılında Belediye Kanunu’nda kadınlara oy hakkının tanınması sonrasında gerçekleşmiştir.

1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde kadınlar, ilk defa seçme ve seçilme haklarını kullanırken, Cumhuriyet Halk Fırkası’na da ilk kadın üyenin, Afet İnan’ın kaydı yapılmıştır. Bu dönemde genç Cumhuriyet’te siyaset alanında kadın-erkek eşitliği çalışmalarının devam etmesi, 12 Kasım 1932’de kadın-erkek eşitliği konusunda toplanan Milletler Cemiyeti tarafından da takdir edilmiştir. Türkiye’ye kadın faaliyetleri doğrultusunda yapmış oldukları önemli gelişmeler için Milletler Cemiyeti’nden bir teşekkür mektubu alınmıştır. Türk kadınına seçme ve seçilme hakkını veren 2598 sayılı Kanun, TBMM’de yapılan görüşmeler sonucunda 5 Aralık 1934’te kabul edilmiştir.

Türkiye’de kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması dünyada dikkat çekmiştir. Uluslararası Kadın Birliği, 1933’te Marsilya’da yapılan XI. Uluslararası Kadın Birliği Kongresi’nde bir sonraki kongrenin İstanbul’da yapılmasını kararlaştırmıştır. 18 Nisan 1935’de Yıldız Sarayı’nın Merasim Köşkünde, otuzdan fazla ülkenin delegelerinin katıldığı ilk toplantı gerçekleştirilmiştir.

1935 Uluslararası Kadın Birliği Kongresi

“... 40 kadar ülkeden (kimi kaynaklarda ‘otuz yurdun kadınları’ olarak geçer), toplam 200 milyonluk bir nüfusu temsil eden 360 delegenin (kimi kaynaklarda 300’e yakın) katıldığı ve dönemin basını tarafından ‘Feminizm Kongresi’ olarak adlandırılan kongreye damgasını vuran tema, faşizmin yükseldiği ve İkinci Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu bu yıllarda, ‘barış’ oldu. Ama kadınların savaş ve silahlanmaya karşı sesleri ve sözlerinin yanı sıra kongrenin gündeme aldığı ve karara bağladığı konular arasında seçme ve seçilme hakkı için uluslararası mücadeleyi sürdürmek, dünya kadınlarının işbirliği, kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesinin sona erdirilmesi, çekeşliliğin engellenmesi, dul kadınların durumu, kadın işsizliği ve yoksulluğu, genelevlerin kapatılması ve (onların tabiriyle) fahişeliğin yasal olarak sınırlandırılması, kadınların kölelikle eşdeğer şartlarda çalıştırılmasının önüne geçilmesi, manda altında yaşayan kadınların yaşam koşullarının düzeltilmesi, kadının uyruğu ile ilgili sorunların uluslararası bir sözleşme ile çözümlenmesi, ahlak alanında kadın ticareti ile mücadele edilmesi, ahlakta kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, evli kadının çalışma hakkı üzerindeki engellerin kaldırılması ve kadın mültecilerin sorunlarının çözülmesi bulunuyordu. Türkiye kadın hareketi tarihi açısından hem böylesine büyük ve uluslararası ilk kongre olmasından hem de Türk Kadınlar Birliği’nin kapanması/kapatılması sürecindeki rolünden ötürü önem arz eden buluşma, organizasyonun diğer ortağı olan Uluslararası Kadınlar Birliği açısından ise feminizmin ilk dalgasının ‘uluslararasılaşma ve kolektif bir kimlik oluşturma’ çabasını temsil ediyor. Henüz ömrünün başında olan genç Cumhuriyet, yani Türkiye hükümeti, ise bu konferansı o zamanın ‘yeni Türkiye’sini’ uluslararası arenada tanıtmak, nasıl modernleşmiş olduğunu göstermek için bir fırsat olarak değerlendiriyor” (Eralp, 2020).

1935 yılında gerçekleştirilen seçimler ise bir dönüm noktası olmuştur. Kadınlar bu seçimlerde hem oy kullanmış hem de milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. Ancak bunun ardından, aynı yıl TKBC olağanüstü kongresinde, birliğin amaçlarını tamamladığı, bundan sonra kadın birliğine ihtiyaç olmadığı iddiasıyla TKBC’nin kapatılmasına karar verilmiş, örgüt ancak 1949 yılında yeniden kurulmuştur.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kadınların haklarının öncelikle aydınların çabalarıyla, ardından da öncü kadınların mücadelesi ve dönemin yöneticilerinin kadın haklarının genç Türkiye’nin modernleşmesi için ne kadar önemli olduğunu idrakı ve anlatma çabasıyla gündem olduğuna işaret eder. Türkiye’de tek parti döneminin 1946 yılında bitmesinden tüm dünyada özgürleşme hareketlerinin yayıldığı 1960'lara kadar kadın hareketi bu modernleşmeci anlayışla yayılmıştır.

1960 ve 1970’ler: Askeri Darbeler Döneminde Kadın Hareketi

1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde, tek parti döneminin hızlı modernleşmesini ve toplumu sekülerleştirme çabalarını eleştiren Demokrat Parti’nin (DP) galip çıkması, kendini genç Cumhuriyet rejiminin koruyucusu olarak gören orduda ve toplumun muhafazakâr olmayan kesimlerinde rahatsızlık yarattı. 1957 yılındaki devalüasyon da buna eklenince Menderes’in başında bulunduğu DP kendine yönelik her türlü eleştiriyi bastırmaya yönelirken, Ankara ve İstanbul’da öğrenci protestoları başlamıştı. Kendisini rejimin koruyucusu olarak gören ordunun müdahalesi ile DP dönemi sona ererken, 1961 yılında Türkiye, sivil örgütlenme konusunda o zamana kadar görmediği kadar liberal bir anayasaya kavuştu. Ancak gerek dönemin sivil örgütlerinin yapısı ve siyasi kültürü, gerekse ekonomik krizler sonucu 1971’de ordunun yeniden müdahalesiyle bu dönem uzun sürmedi.

1960’larda 1961 Anayasası’nın getirdiği ortamda Türkiye’de dernekleşme ve sendikalaşma artmış, siyasi yelpaze genişlemiştir. Ancak 1960’ların sonlarında artan siyasi kutuplaşma, 1970’lerde dernek türü örgütlenmelerde de en belirgin çizgidir. İşçi örgütlenmeleri, meslek odaları, işverenler, küçük gruplara ağırlıklarını yansıtmaya başlamış ve çıkarların farklılaşması birçok farklı örgütle görünür hale gelmiştir.

Aynı yıllarda dünyada İkinci Dalga Feminizm yayılmıştır. Kadınlar özellikle cinsiyetçi rollere karşı çıkarak, “özel alan politiktir” sloganıyla ev içindeki işlerin eşitsiz bir biçimde kendilerine yüklenmesini ve iş hayatında da erkeklerle eşit ücret almamalarını eleştiriyorlardı. Türkiye’de ise sol hareket içindeki kadınlar da bu dalgadan haberdar olmalarına karşın erkek egemen siyasi hareketlerin içinde bu sesi fazla yükseltmiyorlardı (Akkaya, 2011). 1970’lerin sonunda kurulan ve önemli bir kitlesel tabana sahip, ancak kadınların özgül sorunlarına değil, işçi sınıfının sorunlarına ağırlık veren bir hareket olan İlerici Kadınlar Derneği’ni (İKD) de unutmamak gerekir. Elbette Türkiye’de akademisyen, hukukçu, ancak sayıları o dönemde oldukça az olan kadınlar, Birleşmiş Milletler’in 1975 yılında Meksiko’da düzenlediği Kadın Toplantısı’nı ve o toplantıda ilan ettiği Kadın On Yılı’nı izlemişlerdi. Nermin Abadan Unat’ın

öncülük ettiği “Türk Toplumunda Kadın” başlıklı seminerde farklı disiplinlerden kadınlar, kadın çalışmaları alanını kurmaya başlıyorlardı. Ancak Türkiye’deki kadın hareketi tarihine baktığımızda feminizm toplumsal bir hareket olarak ülkemize ancak 1980 sonrası ulaşmıştır.

1980’ler

1970’lerin sonlarında Türkiye’deki kadınlar Batılı feminist kaynakların çevirilerini okumaya başlamışlardır. Öte yandan Türkiye’de Cumhuriyet öncesinde var olan ve Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip Adıvar, Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin gibi kadınların öncülüğünü yaptığı entelektüel ve toplumsal hareketin keşfedilmesi Türkiye’deki feminist harekete kolektif bir tarih bilinci kazandırmıştır (Durakbaşa, 2011, s. 189). 1982’de İstanbul’da Yazarlar ve Çevirmenler Kooperatifi (YAZKO) tarafından Gazeteciler Cemiyeti’nde düzenlenen sempozyumda feminizm sözü Türkiye’de ilk kez kürsülerden dillendirilmiştir. 1983’te Somut dergisinde feminist kadın sayfası yayımlanmış; 1984’te İstanbul’da Kadın Çevresi kitap kulübü kurulmuştur.

Tüm bu çalışmalar sırasında kadınlar kendi siyasi görüşlerinin ötesinde deneyimlerini kadın bakış açısından düşünerek, patriarka, cinsiyetçilik, erkek egemen toplum kavramlarının geçerliliğini saptamışlar; beraber çalışmış, tartışmışlar ve daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamışlardır (Tekeli, 2017, s. 273).

Bu sırada Türkiye, 1985 yılında BM tarafından Kadın On Yılı’nın kapanması amacıyla yapılacak Nairobi Konferansı’na katılabilmek için, BM’nin 1979 yılında kabul ettiği Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni onaylamıştır. Bu sözleşmenin önemini bilen kadınlar, sözleşmenin yalnızca yazıda kalmaması ve uygulamaya konulması talebiyle bir dilekçe kampanyası başlatmışlardır. Günün şartlarında 1.000-1.500 imzanın yeterli olacağı düşünülürken, aralarında ev kadınlarının, işçilerin, sekreter ve memurların da bulunduğu 6.000’den fazla kadının dilekçeyi imzalaması, Türkiye’deki feminist hareketin bugün de sürdürdüğü örgütlenme biçiminin ilk defa uygulanması bakımından önemlidir¹⁹.

1987 yılında ise 1980 sonrası ilk sokak gösterisi ve 1980’li yılların ilk kitlesel kadın yürüyüşü İstanbul’da gerçekleşti. Evli, üç çocuk annesi bir kadının sürekli dayak yediği için açtığı boşanma davasında, hâkimin “kadının sırtında sopayı karnından sıpayı eksik etmemek” gerekçesiyle davayı reddetmesi üzerine aile içinde kadınlara uygulanan şiddeti kınamak üzere yapılan yürüyüşe 3.000 kadar kadın katılmıştır (Tekeli, 2017, s. 275). Böylece aile içi şiddet gören kadınların sığınabilecekleri kadın evleri kurulması için başlatılan Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası İstanbul’da farklı etkinliklerle yayılmıştır²⁰. Ankara’da da Ocak 1989’da

¹⁹ Aralarında Şirin Tekeli, Ferhunde Özbay, Taciser Belge, Ayla Gürsoy, Şükran Ketenci, Latife Tekin, Deniz Türkali, Fatmagül Bertay, Müzeyyen Aytaç gibi kadınların bulunduğu bir komite tarafından kaleme alınıp o konu için oluşturulmuş bir ekip tarafından dağıtılmış bu dilekçe ile imza toplama yöntemi Türkiye’de feminist hareketin önemli savunuculuk şekillerinden biridir.

²⁰ Kadın Dayanışma Vakfı resmi kuruluşundan önce, 1991 yılında Ankara’da Altındağ Belediyesi ile birlikte, Türkiye’de bir kadın örgütünün yerel yönetimle bu anlamdaki ilk işbirliği deneyimi olan, Kadın Danışma Merkezi

kurulan Kadın Dayanışma Derneği “Bedenimiz Bizimdir - Cinsel Tacize Hayır” kampanyası, dayağa ve bekaret kontrolüne karşı kampanyalar örgütlemiştir (Durakbaşa, 2011, s. 193). İstanbul’da da Kadın Kültürevi kurulmuş ve Mor İğne, Geceleri İstiyoruz gibi cinsel tacize karşı kampanyalar yapılmıştır.

Bu sırada, 1978 yılında yayın hayatına başlayan, Duygu Asena yönetimindeki Kadınca dergisi, o zamana kadar ulaşılamayan kadınlara ulaşıyor ve dayağa karşı kampanya, kürtajın serbest bırakılması, bekaret kontrolü gibi konularda kadınların bilgisini artırıyor ve mücadeleye çok önemli katkıda bulunuyordu. Nitekim, Duygu Asena’nın 1988 yılında çıkan Kadının Adı Yok kitabı 55 baskı yapacaktı.

11-12 Şubat 1989 tarihlerinde yapılan 1. Feminist Kongre’nin sonunda “Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi”nin yayımlanması da farklı grupları, yayın organları olan grupların koordinasyonu için bir yol haritası olmuştur.

Bu hareketli yıllarda, o günün medyasında “türbanlı feministler” olarak anılan kadınlar 1987 yılında Zaman gazetesinde kadın meselesini gündeme getiren yazılar yazmışlar, İslami görüşten kadınlar İstanbul’da Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı’nı, Almanya’da da kendisini “Bağımsız Kürt Kadın Grubu” olarak tanımlayan kadınlar Komjin Kadın Grubu’nu kurmuşlardır (Durakbaşa, 2011, s. 194).

Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasını sağlayacak yasal mekanizma elbette devlet düzenlemesindedir ve kamu kurumlarının politikalarının değişmesi için yasaların değişmesi, bu yasaların kadınlara yönelik fayda sağlayacak şekilde uygulanmaları için tüzükler, düzenlemeler, genelgeler yayımlanması ve uygulamaların izlenmesi gereklidir. Bu konuda BM tarafından 1979 tarafından kabul edilen Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Sözleşmesi (CEDAW) uluslararası anlamda yol göstericidir.

CEDAW’ın Türkiye’de yürürlüğe girmesinden sonra kadın-erkek eşitliğine yönelik özel politikalar oluşturulmasına hız verildiği, ulusal mekanizmaların kurulduğu, kadın araştırmalarının akademik alana taşındığı, kadın kuruluşlarının işbirliği yaparak daha etkili baskı grupları oluşturmaya başladığı görülmektedir (Moroğlu, 2016, s. 296). Yasalarda değişiklik ise ancak 1990’lı yıllardan itibaren başlamış, kadın-erkek eşitliğine aykırı hükümler değiştirilmiş ve kadının güçlendirilmesine yönelik yeni yasalar çıkarılmıştır.

1987’de yukarıda anılan yargıcın “kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin” sözleri gibi kadınların günlük olarak maruz kaldıkları ve gelenek, kültür adı altında sorgulanmayan söylemlere kadın hareketi tarafından dikkat çekilmesi ve bu anlayışın hukuktaki etkisinin de görünürlüğe kavuşması önemlidir. Böylece yasa yapıcılar, hukukta cinsiyet eşitliği gözetilmesi için çalışmanın önemini kavramışlardır. Bu dönemde Medeni Kanun’daki ve Türk Ceza Kanunu’ndaki toplumsal cinsiyet eşitliğine açıkça aykırı çeşitli düzenlemeler konusunda pek çok kampanya gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda yapılan, Ceza Kanunu’nun, tecavüze uğrayan kadın fahişe ise cezasının 2/3 oranında indirilmesini öngören

---

açmıştır. 1993 yılında yine Altındağ Belediyesi işbirliği ile açılan kadın sığınağı ise Türkiye’nin ilk bağımsız kadın sığınağı olmuştur.

438. maddesine ve Medeni Kanun’un evli kadının ev dışında çalışabilmek için kocasından izin alması gereğini getiren 159. maddesine yönelik kampanyalar başarıya ulaşmış ve her ikisi de iptal edilmiştir.

Bu sırada, kamuda kadınların karar alma mekanizmalarına katılımına yönelik bazı gelişmeler de gözlenmiştir. Ocak 1989’da İçişleri Bakanlığı, açılacak kaymakamlık sınavına kadınların da alınacağını açıklamış ve 29 Aralık 1989’da Başbakanlığa bağlı Aile Araştırma Kurulu kurulmuştur (Durakbaşı, 2011, s. 193). 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) içinde de Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu kurulmuştur. Bu gelişmeleri, ileriki yıllarda Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün kurulması ve kamu ile kadın hareketinin beraber çalışarak Türkiye’de önemli kazanımlar elde edilmesi izleyecektir.

1990’lı Yıllar

Avrupa’da genel olarak 1970’li yıllarda gerçekleşen kadın-erkek eşitliğinin devlet içinde kurumsallaşması süreci Türkiye’de ancak 1990’lı yıllarda ortaya çıkmıştır.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Nairobi Stratejileri kadınıla ilgili koordinatör veya icracı bir birim kurulmasını öngörmekteydi. Bu nedenle, şimdiki adıyla Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü 20 Nisan 1990 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 422 sayılı KHK ile “Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” adı ile kurulmuştur²¹. 1989 yılında yapılan SHP kurultayında alınan Kadın Bakanlığı kurulması kararı 1991 yılında koalisyon ortağı olan parti sayesinde gerçekleşmiş ve Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı kurulmuştur. KSGM kanun hükmünde kararname ile önce Başbakanlığa, ardından 8 ay kadar kısa bir süre için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na, sonra yeni kurulan Devlet Bakanlığı’na bağlı olacak şekilde yeniden Başbakanlığa bağlanmıştır. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Uluslararası Kadının İlerlemesi İçin Araştırma ve Eğitim Merkezi’nin (INSTRAW) toplantısında, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Türkiye’de kadın konusunda itibat noktası olarak kabul edilmiş ve BM ile işbirliği içinde program ve projeler uygulanmaya başlamıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü’nde de cinsiyete dayalı veritabanı oluşturulması amacıyla Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Şubesi kurulmuştur.

Kamu tarafında özellikle uluslararası sözleşmelerin ve örgütlerin gerektirdiği yapılaşmalar ve kadın hareketinin siyasette ve toplumda yarattığı atmosfer ile kadınların ihtiyaçlarını meclise taşıyan partiler sayesinde düzenlemeler sürerken, kadın hareketi de güçlenmeye başlamıştır. 1990 yılında şiddete maruz kalan kadınların tüm gereksinimlerini karşılamak; aile içi şiddeti görünür kılmak ve mücadele pratiklerini yaygınlaştırmak amacıyla Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kurulmuştur (“Mor Çatı: Öykümüz”, 2013). Bu dönemde, yerel yönetimler, kadın konusunda

²¹ Bkz. KSGM resmi web sitesi, t.y.. KSGM teşkilat ve görevlerine ilişkin yönerge için bkz. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge, t.y. Ayrıca bkz. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/vjzSS+Kadinin_Statusu_Genel_Mudurlugu_2008_PP.pdf

özellikle şiddete uğrayan kadınlara yönelik hizmet vermeye başlamıştır. Türkiye’deki ilk kadın sığınma evi Bakırköy Belediyesi tarafından açılmıştır.

1990 yılında aynı zamanda “Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı” kurulmuştur. Çalışanlarının tümünü gönüllülerin oluşturduğu vakfın amacı, kadın hareketinin tarihi ve kadın çalışmaları alanında yapılan her türlü araştırmanın, yazılı ve görsel yayınların bir merkezde toplanması olmuştur (“Kadın Eserleri: Hakkımızda”, t.y.).

Sivil toplumda ortaya çıkan bu hareketlilikte aynı zamanda 1995 BM Dördüncü Dünya Konferansı’nın yarattığı ivme de etkili olmuştur. Bu dönemde aktif kadın örgütlerinin sayısı hızla artmış, kamuoyu oluşturma ve oluşturulacak politikalara etkiye bulunma amacıyla farklı ve etkili yöntemlerin kullanıldığı görülmüştür.

1990’larda, kadın hareketinin önemli pratiklerinden biri olarak Medeni Kanun çalışmalarını da hatırlamak gerekir. 1993 yılında, Kadın Dernekleri Platformu tarafından Medeni Kanun değişikliği konusunda toplanan 100 bin imzalı dilekçe TBMM başkanlığına sunulmuştur (Karakuş, 2020)²².

Kadın hareketinin kadınların siyasete katılımı açısından bir döneme damgasını vuran, o zamanki adıyla Kadın Adayları Eğitim ve Destekleme Derneği (KA.DER) 1997 yılında kurulmuştur. Daha sonra adından “Eğitim” tarafını çıkaran KA.DER seçim ve atama ile gelen tüm karar organlarındaki kadın temsil oranlarını yükseltmek için çalışmayı hedeflemiştir.

1990’larda temelleri atılan kadın derneklerinden Doğu ve Güneydoğu’da kadınlara yönelik şiddet, kadının insan hakları konularında çalışan KAMER, Ankara’da yine kadına yönelik şiddet konusuna eğilen Kadın Dayanışma Vakfı ve yine Ankara kökenli ve o dönem kadın hareketleri arasında iletişimi sağlamak için bölge toplantıları başlatan Uçan Süpürge’yi mutlaka hatırlamak gerekir²³.

Ulusal Mevzuatta cinsiyet Eşitliğine İlişkin Gelişmeler

1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren ulusal mevzuatın gözden geçirilmesiyle, kadınlar hukuki olarak -kanunlar uygulandığı takdirde- aile içindeki durumlarından çalışma hayatına farklı

²² Kadınların bu dönemdeki talepleri hakkında TEMP, Gülenday, “Hukuk Önünde Kadın Erkek Eşitliği”, Çağdaş Hukuk, Yıl 2, Sayı 17-18, Eylül-Ekim 1993

https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/3bfc1d4783966c6_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD

²³ KAMER için https://www.kamer.org.tr/icerik_detay.php?id=270; Kadın Dayanışma Vakfı için <http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/pages/1>; Uçan Süpürge için <https://ucansupurge.org.tr/hakkimizda/biz-kimiz/> adreslerinde hikayeleri bulunabilir. Ayrıca, <http://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/> adresindeki CEİD kütüphanesinden bu kurumlarla ilgili yapılmış akademik çalışmaların yanı sıra ulusal ve uluslararası belgelere ulaşılabilir. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği’nin feminist bilgi üretimi ve paylaşımı konulu <https://www.kadinininsanhaklari.org/feminist-bilgi-uretimi-ve-paylasimi/> sayfasında da kadınların medeni, ekonomik, siyasi, cinsel, bedensel ve doğurganlık hakları ve savunuculuk konusunda videolara ve yayınlara ulaşılabilir.

alanlarda güçlenmeye ve kadına yönelik şiddetin farklı çeşitlerine karşı korunmaya başlamışlardır.

Aile içinde ve kadına yönelik ayrımcılık konusunda kadının durumunu iyileştiren kanun ve mevzuat değişiklikleri:

- Evli kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan Medeni Kanun'un 159. maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından 1992 yılında iptal edildi. İptal kararı 2 Temmuz 1992 tarih ve 21272 sayılı Resmî Gazete'de yayımlandı.
- Anayasa Mahkemesi, Türk Ceza Kanunu'nun erkeğin zinasını suç olarak düzenleyen 441. maddesini Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etti. 1999 yılında ise Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuru üzerine verilen kararla, erkeğin zinasının suç olmaktan çıkarılması nedeniyle kadının zinasını suç olarak düzenleyen Türk Ceza Kanunu'nun 440. maddesinin Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edildi. Zina hem erkek hem de kadın için suç olmaktan çıktı.
- Mağdurun hayat kadını olması halinde tecavüz cezasının indirilmesini öngören Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yürürlükten kaldırıldı.
- 1997 yılında, kadının, evlendikten sonra kocasının soyadı ile birlikte kendi soyadını da kullanabilmesi Medeni Kanun'un 153. maddesinde yapılan değişiklikle sağlandı.
- 1997 yılında KSGM'nin önerisi üzerine İçişleri Bakanlığı'nca nüfus cüzdanlarında medeni hal kısmında "evli/ bekar/ dul/ boşanmış" gibi ifadelerin yerine sadece "evli" veya "bekar" ifadelerinin kullanılmasını düzenleyen genelge yayımlandı.
- İçişleri Bakanlığı'nca nüfus cüzdanlarında yapılan düzenlemeye paralel olarak Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nce verilen dul ve yetim tanıtım kartlarındaki "Emekliye Yakınlığı" bölümünde yer alan "dul kadın vb." ifadeler yerine sadece "eşi, kızı, oğlu, annesi, babası" gibi ifadelerin kullanılması sağlandı. Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle aile reisinin beyanname vermesi esası kaldırılarak, kadınların kocalarından ayrı olarak beyanname vermesi sağlandı.
- Adalet Bakanlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün ve kadın kuruluşlarının oluşturduğu gündem sonucunda, 1997 yılında bekaret kontrolünün, ancak takibi şikâyete bağlı suçlarda, mağdurun rızası alınarak, ırza geçme gibi re'sen takip edilen suçlarda ancak hâkim kararı ile ve gecikmesinde sakınca bulunan hallerde ise Cumhuriyet savcısının yazılı izni ile yapılabileceğini düzenleyen bir genelge yayımladı.

Medeni Kanun'da yapılan bu iyileştirmeler çok önemli olsa da aile içi şiddet konusunda hukuk mekanizmalarının kullanılması yetersizdir. Aile içinde diğer aile bireyleri tarafından şiddet eylemlerine maruz kalan bireyler, bu eylemleri Türk Ceza Kanunu'nun ilgili hükümlerine göre şikâyet edebilmekteydiler. Bu süreçte evlilik birliği devam ederken ya da boşanma davası sırasında barınma, geçim, çocuklarla ilişkilerin düzenlenmesi, malların idaresi konularında da Medeni Kanun'da yer alan hükümlerden yararlanılarak çözüm üretiliyordu. Bu nedenle 1998 yılı Ocak ayında TBMM tarafından aile içi şiddete uğrayan kadınlara yasal koruma sağlayan,

4320 sayılı kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ile “aile içi şiddet” kavramı ilk kez bir yasada yer almıştır.

Kanun’un kabulüne kadar genel hükümlerle çözülmeye çalışılan aile içi şiddet ile mücadele bakımından konunun özel olarak ele alınması önemli bir adımdı ancak yasanın adının “Ailenin Korunmasına Dair” olması farklı kadın örgütleri tarafından haklı olarak eleştirilmiştir. Mevcut yasa, aynı çatı altında yaşayan ve şiddete uğrayan tüm aile bireylerinin (kadın, çocuk, yaşlı, hasta...) bu şiddetten korunmasını öngören bir yasadır. Ancak dönemin meclisindeki muhafazakâr anlayış, bunu bireyin değil ailenin korunmasına dair yasa olarak formüle etmesi, yasanın uygulanmasını zorlaştıran nedenlerden biri olmuştur. Örneğin, yasanın içeriği açık ve net olarak hangi birey kime karşı (eş ve hatta medeni nikahlı eş olması gerekmemektedir) şiddet uygularsa, derhal koruma emrinin çıkartılmasını öngörürken, uygulamada yasanın “kusurlu eş” uygulanacağı söyleniyordu. Ayrıca koruma emrinin ihlali halinde 6 aya kadar verilecek olan hürriyeti bağlayıcı cezanın paraya çevrilebilmesi ve ertelenebilmesi de kanunun uygulanması bakımından tereddüt yaratan konular olmuştur (Demirler ve Demirci, 2008)²⁴.

1999 yılında ise Türkiye’nin “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığı Önleme Sözleşmesi”ni onaylarken koyduğu aile hukukunu ilgilendiren çekinceleri kaldırmasıyla, özellikle medeni kanunda karşılaşılan ayrımcı düzenlemelerin tamamının yenilenmesi gerekti. Böylece, Türkiye, sözleşmenin 15. maddesi kapsamında daha önce çekince koyduğu “medeni haklar bakımından kadınlara erkeklerinkine benzer hukuki ehliyet ve bu ehliyeti kullanmak için eşit fırsatlar tanıyacağını ve özellikle, kadınlara akit yapmada ve mülk idaresinde eşit haklar vereceğini ve mahkemelerde davaların her aşamasında eşit muamele edeceğini (15/2)” ve “kadın ve erkeğe hukuki olarak ikametgâh seçme ve taşımada eşit yasal hak tanıyacağını (15/4)” taahhüt etmiştir. 16. madde kapsamında ise Türkiye, “evlilik süresince ve evliliğin son bulmasında ayrı hak ve sorumlulukları (16/1(c)); “medeni durumlarına bakılmaksızın, çocuklarla ilgili konularda ana ve babanın eşit hak ve sorumlulukları tanıyacağını, ancak her durumda çocukların çıkarları en ön planda gözetileceğini (16/1(d)); “her durumda çocukların çıkarları en üst düzeyde tutularak ulusal yasalarda mevcut veli, vasi, kayyum olma ve evlat edinme veya benzeri müesseselerde eşit hak ve sorumluluklar 16/1(f)” ve “aile adı, meslek ve iş seçimi dahil her iki eş (kadın-erkek) için, eşit kişisel haklar (16/1(g))” tanıyacağını taahhüt etmiştir.

Bu gelişmelere ek olarak, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere barolar tarafından kadınlara yönelik danışma merkezi çalışmaları başlatılmış ve kadın hakları/hukuku komisyonları arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla “Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonları Ağı” (TÜBAKKOM) kurulmuştur. Ayrıca, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi’nde, ardından da Ankara Üniversitesi’nde ve ODTÜ’de Kadın Araştırmaları Merkezleri kurulmuş ve yüksek lisans çalışmaları yapılmaya başlamıştır.

²⁴ Nitekim, 4320 sayılı kanun yetersiz kalmış ve yeni bir kanuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 8 Mart 2012 tarihinde 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 18 Ocak 2013 tarihinde ise Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği kabul edilmiştir.

1990’lar Türkiye’de kadın hakları hareketinin genişlediği, diğer alanlarda da görülen dernekleşme becerisinin arttığı, uluslararası konjonktür ve kendisini engellemeyen bir siyasi irade ile beraber sağlam temeller attığı bir on yıl olmuştur. Elbette dönemselleştirmeler, özellikle 1995 yılında gerçekleşen ve dünya kadın hareketi için önemli bir dönüm noktası olan, Pekin Konferansı ya da Türkiye’de pek çok yasanın yenilenmesi için önemli bir baskı oluşturan Avrupa Birliği sürecini mihenk noktaları olarak da yapılabilir.

Öte yandan 1990’ların dünya siyasi ve toplumsal tarihi için nasıl bir kökten dönüşüm olduğunu da unutmamak gerekir. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle yeni bir sistem(sizliğin) doğuşu arasında düşünce alanında da kimlik, etnisite, milliyetçilik konuları elbette feministleri de meşgul etmiş ve kadınların hakları için mücadelelerinde kadınların farklı kimliklerini de göz önünde tutmaları gerektiğini öne süren Üçüncü Dalga Hareketi ortaya çıkmıştır. Üçüncü Dalga Hareketi’nin en önemli çıkış noktalarından biri de İkinci Dalga Feminizm’in orta sınıf beyaz kadınlarla sınırlı olduğunu öne sürmeleridir.

Türkiye’de, 1990’larda kadın hareketinde İslamcı feministler olarak da tanımlanan ve örtünmenin dinin kadın bedeni üzerindeki erkek tahakkümü değil kadınların serbest iradelerine dayandığını öne süren kadınlar, Türkiye’deki feministler için de aynı eleştiriyi yapmışlardır²⁵.

2000’ler

2000’li yılların ilk yarısı, Türkiye’de kurumsal anlamda kadın haklarının altın yılları olarak tanımlanabilir. Bunun en önemli nedenleri, süregelen kadın hakları mücadelesinin önemli isimlerinin 1990 yılında kurulan Kadının Sosyal Statüsü Genel Müdürlüğü ile çalışması ve bu yıllarda Türkiye’nin dış politikada uluslararası sisteme, Batılı değerleri benimsemiş Ortadoğu’ya rol model olmak isteyen bir ülke olarak entegre olma stratejisi yürütmesidir.

Örneğin 5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York’ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun “Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış” konulu özel oturumunda, Türkiye’nin hükümet temsilcileriyle, farklı siyasi partilerden kadın parlamenterlerle ve sivil toplumla bir arada katılması bunun önemli bir göstergesidir. 2000 yılında Pekin +5 toplantısında Türkiye heyeti pek çok kararın alınmasında son derece etkin ve olumlu bir rol oynamıştır. Bu ancak, devlet ve hükümet kadrolarıyla, bağımsız ve konularında uzman sivil toplum örgütleri arasında kurulan ilkeli ilişki ve verimli işbirliği sayesinde, devlet katlarında genellikle tanık olunan dışlayıcı ve engelleyici tavrı kırarak sivil toplum örgütleriyle işbirliğine yakın duran yöneticilerin kişisel inisiyatiflerinin önemli ve olumlu katkılarıyla olmuştur (Anıl vd., 2001). Pekin+5’te ilk defa, Türkiye’yi yakından ilgilendiren “zorla evlendirme” ve “namus suçları” bir Birleşmiş Milletler belgesinin kapsamına alınmış, kadına yönelik şiddetin,

²⁵ Daha fazlası için bkz. Sancar, 2011, s. 80-82.

evlilikte tecavüz, zorla evlendirme, namus suçları gibi “özel” denilen aile içi şiddet çeşitlerinin de adları konularak suç kabul edilmiştir.

2000’li yıllarda Türkiye’deki kadın hakları, Avrupa Parlamentosu’nun ve Avrupa Komisyonu’nun gündeminde olmuştur. Türkiye kökenli Hollandalı parlamenter Emine Bozkurt, 2005 ve 2007 yıllarında yazdığı iki rapor ile Türkiye’de kadın hakları, kadına yönelik şiddet, sivil toplumun rolü, kadınların eğitimi ve kadınların istihdama ve siyasi hayata katılımı konularını AP gündemine taşımıştır.

AB Komisyonu tarafından kaleme alınan İlerleme Raporları’nda da Türkiye’deki kadın sorunları yer almaya başlamıştır²⁶.

Ulusal Mevzuatta Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Gelişmeler

Bu dönemde Türkiye’deki mevzuat değişikliklerini, Birleşmiş Milletler sözleşmelerinin onaylanması ve yürürlüğe girmesi ve AB süreciyle Anayasa ve diğer kanunlarda yapılan değişiklikler olarak incelemek doğru olacaktır. Bu dönemi Toplumsal Cinsiyet Eşitliği alanında Uluslararası Standart ve Normların Oluşması modülündeki bilgilerin eşliğinde, uluslararası mevzuata uyum süreciyle beraber incelemek gerekir.

BM’nin 1966 yılında imzaladığı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanmış ve 2003 yılında onaylanmıştır.

Türkiye, BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ni de 2000 yılında imzalamış ve 2003 yılında onaylamıştır. Türkiye bu sözleşmeyi farklı beyanlar ve sözleşmenin 27. maddesine çekince koymak suretiyle onaylamıştır.

Türkiye BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin bireysel başvuru hakkını kabul eden Seçmeli Birinci Protokolü ile Ölüm Cezasının Kaldırılmasını amaçlayan Seçmeli İkinci Protokolü’nü ise 2004 yılında imzalamış ve 2006 yılında onaylamıştır.

CEDAW Komitesi’ne bireysel şikâyet hakkı tanıyan 1999 İhtiyari Protokol, Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanmış ve 2002’de yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, 2008 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığı Önleme Sözleşmesi’ni onaylarken 9. maddenin 1. fıkrasına ilişkin koyduğu çekincesini kaldırmıştır. Bu düzenleme, taraf devletlerce “tabiiyetin kazanılmasında, değiştirilmesinde veya muhafazasında kadınlara erkekler ile eşit haklar tanınması ve özellikle bir yabancıyla evlenmenin veya evlilik sırasında kocanın tabiiyetini değiştirmesinin, kadının da otomatik olarak tabiiyet değiştirmesine, tabiiyetsiz kalmasına veya kocanın tabiiyetini zorla almasına yol açmamasının sağlanmasına” ilişkindir.

²⁶ <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2005-0175+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN> ve <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?Type=TA&Reference=P6-TA-2007-0031&language=EN>

Temmuz 2020 itibarıyla Türkiye'nin sadece 29. maddenin 1. fıkrasına ilişkin çekincesi yürürlüktedir. Bu madde Sözleşme'nin yorum veya uygulanmasına ilişkin olarak taraf devletler arasında uyuşmazlık olması halinde, bunun tahkim veya Uluslararası Adalet Divanı tarafından çözülmesini öngörmektedir²⁷.

Avrupa Birliği'ne Uyum Süreci

Türkiye'nin 1999 Helsinki Zirvesi'yle AB'ye aday ülke statüsüne kavuşması ve Maastricht kriterlerine uyum sağlayarak, aday ülke olmanın gerektirdiği AB müktesebatına uyum sürecinin başlaması hukuki açıdan ülkede önemli değişikliklere ve demokratikleşmeye yol açmıştır. Sivil haklar ve insan hakları konusundaki düzenlemeler, kadınlara da özellikle Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Anayasa'ya getirilen değişikliklerle pozitif olarak yansımıştır.

Türkiye'de 2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun, 1985'ten 1990'ların sonlarına dek kadın hareketinin gündeminde en ön sıralardadır (Tekeli, 2017, s. 339). 2001 yılında Medeni Kanun ve 2003 yılında Ceza Kanunu ve İş Kanunu AB müktesebatına uyum çabaları sırasında yenilenirken kadın örgütleri devlete oldukça baskı uygulamışlardır (Alemdar, 2005).

2004 yılında Ceza Kanunu'nda yapılacak değişiklikler konusunda TBMM'de çalışmalar sürerken, kadın hareketi otuz kadın örgütünü temsil eden bir platform ve kişisel olarak katılan pek çok kadın avukat, 1926 tarihli İtalyan ceza yasasından alınan, bekaret kontrolü, cinsel taciz, namus cinayeti, zina gibi konularda kadınların aleyhinde işleyen kanunun değiştirilmesi için yoğun lobi faaliyetleri yürütmüştür (Tekeli, 2017, s. 400). Bu sırada kadın ve LGBTİ örgütleri TBMM Adalet Alt Komisyonu'na TCK'da yapılacak değişikliğe ilişkin beklenti ve taleplerini iletmişlerdir.

Türkiye 2004 yılında ayrıca Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalamış ve Şart 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, çalışan kadınların analığının korunması (madde 8), fırsat eşitliği ve eşit davranma ilkesi (madde 20), işyerinde cinsel taciz ve diğer kınanması gereken, olumsuz ya da suç oluşturan eylemlerin önlenmesini içeren "önurlu çalışma hakkı" (madde 26), ailevi sorumlulukları olan çalışanların fırsat eşitliği ve eşit davranılma hakkını (madde 27) içermektedir (Oder, 2010, s. 49).

Anayasa Tartışmaları

2004 yılındaki Anayasa değişikliği Türkiye'de kadın hakları için uluslararası hukuku referans almanın güvencesi olmuştur. 2004'te Anayasa'nın 90. maddesine "usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır" hükmü eklenmiştir. Bu değişiklik ile birlikte, kadın haklarının anayasası

²⁷ Bilgi için bkz. İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, t.y.; CEDAW'a taraf olan devletlerin imza ve onay bilgileri için bkz. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Status as of 23.07.2020.

olarak kabul edilen ve Türkiye’nin 1985 yılından beri taraf olduğu Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) hükümlerinin iç hukuka yansıtılması için önemli bir gelişme olmuştur (Eryılmaz Dilek ve Ayata, 2010, s. 4).

4 Temmuz 2006 tarihli ve 26218 sayılı Resmî Gazete’de “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler” konulu 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayımlanması önemli bir gelişme olmuştur.

2007 seçimleri Avrupa tarafından Hıristiyan Demokratlara benzetilen AKP’nin, seçmen tabanını sağlamlaştırdığı yıl olmuştur. Nitekim, kadın hakları bakımından 1990’larda öne çıkan liberal, eşitlikçi söylem yavaş yavaş yerini “cinsiyet adaleti” söylemine bırakmaya başlamıştır.

2008 yılında dönemin başbakanı Erdoğan’ın “her aile 3 çocuk yapmalıdır” nasihatıyla başlayan dönemde, cinsiyet eşitliği söyleminden cinsiyet adaleti söylemine geçişin, kadın ve erkeğin eşitliğinden ziyade birbirini tamamladıklarını öne süren fitrat söyleminin yayılması başlamıştır (Eslen Ziya ve Kazanoğlu, 2020).

Ancak bir yandan da uzun zamandır üzerinde çalışılan ve uluslararası sistemin de gerektirdiği hukuki değişiklikler, kadın haklarını savunan siyasetçilerin de etkisiyle devam etmektedir. 2009 yılında kadın örgütlerinin süregelen mücadelesi sayesinde TBMM’de özel bir Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) kurulmuştur. Komisyonun kurulmasını sağlayan 5840 sayılı kanuna göre, TBMM’ye sunulan kanun taslaklarına yapılacak önerilerin kadın-erkek eşitliği bakımından gözden geçirmek, cinsiyet eşitliği konusunda diğer ülkelerde ve kuruluşlarda yaşanan gelişmelerin takip etmek, Türk kanunlarını ve Anayasa’nın uluslararası yükümlülükleriyle uyumunu sağlamak için gerekli yasal değişiklikleri ve politika değişikliklerini tavsiye etmek, TBMM başkanının KEFEK’e gönderdiği cinsiyet ayrımcılığı şikâyetlerini incelemek, gerektiğinde bu tür şikâyetleri gerekli devlet otoritelerine iletmek ve toplumu kadın-erkek eşitliği konusunda bilgilendirmek komisyonun görevleri arasındadır.

Komisyon kadına yönelik şiddet, erken ve zorla evlendirme, kırsal alanda kadınların ve çalışma hayatında kadınların sorunları üzerine raporlar hazırlamış ve TBMM’de tartışılmasını da sağlamıştır.

Bunlara ek olarak Türkiye’de yürütülmekte olan uluslararası projelerin etkileri önemlidir. Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Fonu’nun (UNFPA) teknik ve mali desteğiyle yürütülen “Türkiye’de Kadınların İnsan Haklarına Saygının Güçlendirilmesi” projesi sayesinde hâkimler, savcılar ve avukatlardan oluşan yargı mensuplarına eşitlik, ayrımcılık, kadın hakları konulu eğitimler verilmiş, hatta aile içi şiddetin yol açtığı suçlara ve şiddet mağduru kadınlara yönelik yargı faaliyetinde bulunan çeşitli yargı ve adalet hizmetleri mensuplarının; “kadına karşı şiddet, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliği, şiddet mağdurlarına yaklaşım tarzı, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve ilgili mevzuat ve uluslararası sözleşmeler, kadına yönelik şiddet alanında çalışma yapan veya çeşitli faaliyet ve görevleri olan diğer kurum ve kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği” konularında farkındalık ve duyarlılığının artırılması konulu protokol 1 Nisan 2009 tarihinde imzalanmıştır (Eryılmaz Dilek ve Ayata, 2010, s. 4).

Sürece Katkı Yapan Sivil Toplum Kuruluşları ve Katkıları

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 2000’li yılların ilk yarısında Türkiye’deki kadın hareketi, hem devletle ve uluslararası örgütlerle, hem de uluslararası sivil toplumla etkileşim halinde, kadın hakları savunuculuğu yapmıştır.

Kadın örgütleri, kendi aralarında platformlar kurarak Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’nun değiştirilmesi sırasında örnek savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirirken, farklı AB ülkelerinden farklı kadın kuruluşlarıyla da iletişim sağlamışlardır.

Siyasi duruşları farklı olsa da bu dönemde kurulan ve hâlâ çalışmaları devam eden, iki önemli kadın derneği olan Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER) ve Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformu’nu da hatırlamak gerekir.

KAGİDER’in temelleri, 2002 yılı Şubat ayında düzenlenen Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Toplantısı’na Türkiye’den davet edilen kadınların kendilerini orada yalnız hissetmesi sonucunda atılmıştır. Toplantıya katılan 9 Türk kadın girişimci, Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği’nin (TÜSİAD) de projeyi desteklemesiyle KAGİDER’i 12 Eylül 2002’de kurmuşlardır.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformu ise, 2007 yılında kadınların çalışma yaşamında güvenceli ve sürekli bir yer edinmesi, iyi çalışma koşulları ve yeterli gelir sağlayan işlere sahip olması için bu alandaki politikaları etkilemek amacıyla kurulmuştur. Kadın emeği ve istihdamı konusunda kadın örgütlerinin ortak taleplerini dile getirerek çalışmalar yürüten platform 16 ilden farklı alanlarda faaliyet gösteren 32 kadın örgütünü bir araya getirmiştir (“Dönüm noktaları”, t.y.).

1990’ların dalgalı gündeminden 2000’lerin kadın hakları için nispeten olumlu geçen yıllarına geldiğimizde hem dünyada hem Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği için uluslararası sözleşmelerin öne çıktığını görmekteyiz. Ne yazık ki Türkiye özelinde de oldukça olumlu geçen bu yıllar 2008 yılında ABD’de başlayan finans krizinin Avrupa’ya da yansması ve ardından AB finans krizinin gerçekleşmesi, devletlerin içlerine dönerek güvenlik sorunlarına gömülmeleriyle son bulmuştur.

2011 Sonrası

2011 yılında bir yandan şimdiye kadar kadına yönelik şiddete karşı imzalanan en kapsamlı sözleşme adını İstanbul’dan alırken, bir yandan da Türkiye’nin insan hakları konusundaki ilerlemesinde önemli çıpası olan AB söylemi siyasi gündemde önemini kaybetmeye başlamıştır.

Türkiye’de 2011 yılında kadın örgütleri İstanbul Sözleşmesi’nin gerektirdiği yükümlülükten yararlanarak, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun’un yenilenmesi için Şiddete Son Kampanyası yürütmüştür. 236 kadın örgütü, mevcut kanunun uygulanmasındaki sorunların

bilgisi ve kadına yönelik şiddetin artması nedeniyle mevcut yasanın yenilenmesi için çalışmışlardır. Şiddete Son Platformu’nu oluşturan örgütler bir yıl boyunca yeni şiddet yasasına yönelik olarak çalıştı ve Şiddete Son Kampanyası kapsamında Başbakanlığa “kadın örgütlerinin yasa taslağı” sunuldu. Bu çalışmalar sonucu 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun 8 Mart 2012’de yürürlüğe girmiştir (“Dönüm noktaları”, t.y.). Bu kanunun uygulanması için ise 18 Ocak 2013 tarihinde Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği kabul edilmiştir.

Ancak yukarıda dünya genelinde bahsettiğimiz toplumsal cinsiyet ideolojisi tartışmaları Türkiye’de de gündem olmaya başlamıştır. 2013’te geleneksel cinsiyet rollerini korumak amacıyla KADEM’in kurulması bazı araştırmacılara göre hem ulusal hem de uluslararası savunuculuk alanında feminist örgütlerin güçlerini yitirmesine yol açmıştır (Eslen Ziya ve Kazanoğlu, 2020). CEDAW gölge raporlarının yazılmasından, İstanbul Sözleşmesi’ne kadar KADEM’in devletle çalışması seküler kadın kuruluşlarının devletle iletişiminin azalmasına neden olmuştur. KADEM’in “Türkiye’deki kadınların öz değerlerini korumak” amacı, kadını aile içinde konumlandırması ve kadınlara yönelik şiddet konusunda sessiz kalması seküler kadın örgütlerinin daha da dışlanmasına neden olmuştur.

Kadın örgütleriyle yapılan bazı araştırmalarda özellikle savunuculuk konusunda feminist örgütlerin çok zorlandığını, 2000’lerin başında olduğu gibi kadın milletvekillerine ulaşamadıkları, ancak çok sınırlı sayıda kadın milletvekili ile, o da eğer ortak bir kadın hakları geçmişleri varsa, bazen görüşebildikleri ortaya çıkmıştır (Eslen-Ziya ve Kazanoğlu, 2020).

2015 yılında Türkiye’de kadın sivil toplumunun kutuplaşması ve yıllar süren kazanımların geriye gitmesi konusundaki endişelerin gerçekleşme olasılığının yüksekliği 2015 yılında her zamanki gibi yine New York’ta gerçekleşen BM Kadının Statüsü Komisyonu’ndaki toplantılarda da görülmüştür. Bunlardan biri, hükümetlerce oluşturulan resmi heyetlere kadın uzmanların/STK temsilcilerinin davet edilerek müzakerelere aktif olarak katılımının sağlanmasıdır. Bu gelenek Türkiye’de, farklı siyasi iktidarlarda uzun yıllar devam etmiş ve Türkiye tartışmaları olumlu şekilde etkileyen ülkelerden biri olarak BM’de de örnek ülke olarak gösterilmiştir. Pekin +20 Konferansı’nda Türkiye’de, farklı siyasi iktidarlar zamanında uzun yıllar devam etmiş sivil toplum-hükümet ortaklığı bozulmuş, 2015 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, tartışmaların sadece bakanlık temsilcileri ve diplomatlarca yapılması konusunda katı bir tutum izlemiş ve resmi heyetlere ve müzakerelere kadın uzmanların ve STK temsilcilerinin aktif katılımına izin vermemiştir.

2015 yılı Türkiye yakın tarihi açısından da oldukça çalkantılıdır. Haziran ve Kasım 2015’te iki genel seçim yapılmıştır. Eylül 2015’te Türkiye’nin güneydoğusunda başlayan olayların ardından, Aralık 2015’te bazı şehirlerde Mart 2016’ya kadar süren sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu atmosferde bir de Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe girişimi ertesi Türkiye’de pek çok sivil toplum örgütü kapatılmış, gazeteciler, akademisyenler, entelektüeller üzerindeki baskı artmıştır. Bu ortamda kadın örgütleri de baskılardan azade kalmamışlardır. Daha önce en azından TBMM’deki Fırsat Eşitliği Komisyonu’na erişebilen, fikirleri farklı bile olsa kadın ve çocuklar konusundaki kanun tasarılarında resmi ya da enformel olarak bilgi verebilen kadın kuruluşları bu ilişkileri de sürdürememeye başlamışlardır.

2016 yılında kadın örgütlerinin kazanımı olarak tanımlanabilecek yegâne örnek, Türk Ceza Kanunu'nun, çocukların cinsel istismarıyla ilgili verilecek cezaları düzenleyen maddesinin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bu yeniden düzenleme kanuna bir yaş kademesi getirerek yalnızca 12 yaş altı cinsel istismar suçlarına verilen cezalar artırıyordu. Kadın örgütlerinin bu düzenlemeye itirazları kabul edilmemiştir. Ancak bu yeni düzenleme sırasında gece yarısı gündeme getirilen ve tasarıya ek olarak geçirilmeye çalışan başka bir yönerge, evlilik halinde istismarcıya af getirilmesini öngörüyordu. Bu yönerge, kadın örgütlerinin ve kamuoyunun tepkisi sonucu geri çekilmiştir ("Dönüm noktaları", t.y.).

2017 yılında ise kadın örgütlerinin gündeminde başka bir kanun tasarısı vardı. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı isimli kanun ve tasarı, müftülere resmi nikah yetkisi veriyor ve doğum kaydının yazılı belge yerine sözlü beyanla yapılmasının önünü açıyordu. Bazı kadın kuruluşlarınca, Güneydoğu'dan gelen, Suriyeli kadınların evlendirilmesi haberlerinin bu kanunun bu şekilde çıkmasının nedenlerinden biri olduğu öne sürülmüştü. Ancak Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) nikah cüzdanı görmeden nikah hakkında dini merasim yapılmasını engelleyen ve bunu yapan din görevlilerinin cezalandırılmasını sağlayan yasa 2015 yılında iptal edilmiştir. Kadın örgütleri, bu yasayla müftülerin resmi nikah hakkını kazanmasının laik medeni kanuna da karşı bir düzenleme olduğunu ileri sürmüşlerdir ("İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği: Müftülere...", 2017).

2017 yılında bir yandan da yukarıda açıklanan ve kadınlara yönelik şiddetin bazı durumlarda işkence olarak kabul edilmesini ve şiddeti engelleme için devletler açısından uluslararası bir hukuk normu olarak kabul edilmesini sağlayan CEDAW 35 No'lu tavsiye kararı yürürlüğe girmiştir.

Nisan 2018'de gündeme gelen "Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı" çocukların cinsel istismarına yönelik cezaların artırılmasını ve kimyasal kastrasyon gibi yöntemlerin kullanılmasını önermekteydi. Bu tasarının kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin önüne geçemeyeceğini, cinsel istismarın bir hastalık değil şiddet türü olduğunu belirten 160'dan fazla kadın ve LGBTİ örgütü bir bildiri yayımlamış ve sosyal medya kampanyası düzenlemişlerdir ("Erkek şiddetini görünmez kılan Çocuk İstismarı Tasarısına itiraz ediyoruz", 2018).

2017 yılında Türkiye'nin Başkanlık sistemine geçmesinin sonuçlarından biri de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'yla birleştirilerek önce "Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı", daha sonra ise "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" olarak adlandırılması oldu.

2018 yılında, İstanbul Sözleşmesi'nin izleme mekanizması gerekliliğince yayımlanan GREVIO raporu ve devlet raporuna ek olarak çıkan gölge raporlar Türkiye'de kadın hakları konusunda gelişmeleri özetlemiştir. Raporla Türkiye'nin kadınlara yönelik şiddeti ortadan kaldırmak üzere aldığı tedbirler, yasal düzenlemeler ve politikalar konusundaki eksikliklerle ilgili endişeler dile getirilmiştir. Raporun öne sürdüğü ve kadın örgütlerinin de değindiği gibi en önemli eksikliklerinden biri bütüncül ve sistematik politikaların olmayışı ve politikaların etkilerinin değerlendirilmemesidir. Öte yandan, kadınların anne olarak ve "bakım sağlayıcı" olarak

geleneksel rollerine vurgu yapma eğilimi de kadın ve erkeğin toplumsal rollerine yönelik ayrımcı kalıpyargıların sorgulanmasını engellemektedir. Kadına yönelik şiddet konusunda cezasızlığın sürekli hale gelmiş olması, mahkeme dosyalarında cinsiyetçi önyargıların ve mağduru suçlamanın takdire bağlı indirim yol açması, cinsiyete dayalı şiddete ilişkin bildirim oranlarının düşüklüğü ve bağımsız kadın örgütlerine yönelik giderek artan kısıtlayıcı koşullar da raporda dile getirilmiştir²⁸.

Nisan 2017'de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçme referandumunun ardından Türkiye 24 Haziran 2018'de bir kez daha genel seçimlere giderek başkanlık sistemine tam olarak geçmiştir.

2019, İstanbul Sözleşmesi'nin Türkiye'de yürürlüğe girmesinin beşinci yılı olmasına karşın kadın cinayetlerinin dinmediği ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmediği bir yıl olarak geçti (Karakaş, 2019). 2019 Mart ayında bir de yerel seçime sahne olan Türkiye'de kadın hareketi bakımından önemli bir gelişme, tüm dünyada hız kazanan kadına karşı muhafazakâr söylemin yaygınlaşması olmuştur.

2019 yılının Ağustos ayında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Milli İrade Platformu" tarafından düzenlenen bir iftar programında, sözleşmenin feshedebileceğini söylediği medyaya yansımıştı. 2020 yılı Temmuz ayında da İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesi talepleri üzerine tartışmalar gündeme oturmuştur. Ancak İstanbul Sözleşmesi'nin, kadına yönelik ev içi şiddetin önlenmesi konusunda ne kadar önemli olduğu kadın hareketinin farklı ideolojilere sahip taraflarınca da savunulması, yukarıda da söz edilen KADEM'in de sözleşmenin önemini gündeme getirmesi bu tartışmaların Ekim 2020 itibarıyla gündemde kalmasına neden olmuştur. Hem Türkiye'de hem de Avrupa Konseyi üyesi ve muhafazakâr siyasi partiler tarafından yönetilen Bulgaristan, Hırvatistan, Polonya gibi ülkelerde daha çok toplumsal kutuplaşmanın bir tezahürü olarak ortaya çıkan tartışmalar kadın örgütlerinde ve sözleşmenin içeriğini bilen siyasetçiler tarafından kabul edilemez olarak yorumlanmaktadır (Ünker, 2020; Karaca, 2020).

İstanbul Sözleşmesi'nin denetim organı olarak bilinen GREVIO'ya (Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Uzman Eylem Grubu) sunulan raporlarda açıkça ifade edilen bu eksiklikler 2020 yılında da devam etmektedir.

²⁸ Türkçe bir değerlendirme için bkz. "GREVIO Türkiye'ye ilişkin ilk değerlendirme raporunu açıkladı", 2018. GREVIO resmî raporu için bkz. "GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey", 2018. Bağımsız kadın örgütleri tarafından hazırlanan GREVIO gölge raporu için bkz. "Shadow NGO Report on Turkey's First Report", 2017.

Türkiye'de LGBTİ Hareketi'nin Seyri

Tarihsel bakımdan LGBTİ hareketinin Türkiye'de dünyaya kıyasla oldukça geç bir dönemde ortaya çıktığı belirtilmelidir. LGBTİ hareketi 1980'lerin ortalarında kendini var etmeye başlamış ve 1990'lardan itibaren örgütlü bir mücadele ile her geçen yıl daha da güçlenerek toplumsal bir harekete dönüşmüştür.

LGBTİ oluşumlarının ortaya çıkışından önceki döneme baktığımızda ise 1980'li yıllarda darbe sonrası siyasi baskının, tüm muhalif kesimler üzerinde olduğu gibi, yeni yeni görünür olmaya başlayan eşcinsellere ve translara yönelik de sistematik bir yıldırma politikası şeklinde yaşandığı gözlemlenmiştir. 1985 yılında sol hareketten ayrılanları, feministleri, çevrecileri, eşcinselleri kapsayan ancak bir girişim olmaktan öteye gidemeyen Radikal Demokratik Yeşil Parti Girişimi, kimi örgütlenme deneyimlerinden sonra bağımsız bir politik ve toplumsal özne olarak 1990'larda İstanbul'da Lambda İstanbul'un kurulması, Ankara'da ise Kaos GL'nin faaliyete geçmesi LGBTİ hareketinde önemli mihenk taşlarıdır.

Trans bireylere yönelik dayak, ev basma ve hatta yaşadıkları kentlerden sürülmeye varan şiddet ve baskı karşısında başlatılan 1987 tarihli açlık grevi Türkiye tarihinde LGBTİ'lerin ilk siyasi eylemi sayılabilir (Güneş, t.y.).

Kaos GL'nin 8 Mart 1996'da Dünya Kadınlar Günü'nde ilk kez alanlara çıkması LGBTİ örgütlerinin sokak eylemlerinde görünür olması bakımından önemlidir. Ancak LGBTİ örgütlerinin kamusal görünürlüklerinin arttığı, alanlara çıktığı ve çeşitlendiği yıllar 2000'ler olmuştur. Hareket, 2000'lerin ortalarına gelindiğinde oluşumların dernekleşme sürecine girmesiyle resmî kurumlar nezdinde de bir tanınma sağlamıştır²⁹.

18 Nisan 1999 Yerel Seçimleri'nde Demet Demir, ÖDP'den Beyoğlu Belediye meclis üyesi adaylığıyla, Türkiye'de yerel seçimlerde aday olan ilk trans birey olarak tarihe geçti.

LGBTİ Hareketi, 2000'li yıllarda kamusal alanda görünürlüğünü artırarak LGBTİ haklarını siyasi partiler, işçi sendikaları ve çeşitli toplumsal hareketler içinde de savunmaya başladı.

2001 yılındaki 1 Mayıs gösterilerine Kaos GL'nin kendi pankartıyla ve grup kimliğiyle katılmasıyla Türkiye'deki eşcinseller ve translar, kamusal alanda örgütlü biçimde ilk defa varlıklarını ortaya koymuşlardır.

LGBTİ hareketi, kadın hareketinden de aldığı güçle, 2000'li yılların başında çalışmalarına başlanan, 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren yeni Türk Ceza Kanunu'nun ayrımcılığı yasaklayan maddesine cinsel yönelimin girmesi için önemli bir gündem oluşturmayı başarmıştır. 2004 yılında kadın ve LGBTİ örgütleri TBMM Adalet Alt Komisyonu'na taleplerini ilettilerse de kanunda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği kavramlarına yer verilmiştir.

²⁹ Ek okuma: Durgun, 2014; Çetin, 2015; Köylü, 2016.

“Dernekleşerek kurumsal yapılara kavuşan LGBTİ Hareketi eşit yurttaşlık mücadelesinde temel olarak şu talepleri ön plana çıkarmıştır:

- Anayasa'nın eşitlikle ilgili 10. maddesine 'cinsiyet kimliği' ve 'cinsel yönelim' ibarelerinin eklenmesi,
- Hukuksal düzenlemelerdeki 'genel ahlak', 'kamu düzeni', 'adap' gibi LGBTİ'ler açısından sorun yaratan muğlak ve göreceli ifadelerin kaldırılması,
- Temel hak ve özgürlükler konusunda uluslararası sözleşmelerin esas alınması,
- LGBTİ'lere ve aslında ötekileştirilen tüm toplumsal kesimlere yönelik nefret söylemini ve nefret suçlarını önlemeye, bu suçlarda cezasızlığı ortadan kaldırmaya yönelik bir hukuksal düzenleme yapılması” (Altunpolat, 2017, s. 11. Ayrıca bakınız, SPod Anayasa Çalışma Grubu Raporu, 2012).

Kaynakça

5-9 Haziran 2000 Tarihleri Arasında Newyork'ta Gerçekleştirilen "Kadın 2000: 21.Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" (PEKİN+5) Başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumunun Hazırlık Dönemi Ve Sonuçları Hakkında Bilgi Notu. (t. y.).
https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/pekin-5%20Kadın%202000%2021.Yüzyıl%20İçin%20Toplumsal%20Cinsiyet%20Eşitliği,%20Kalkınma%20ve%20Barış.pdf

Acar, F. (2010). Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum. İçinde G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek, B. E. Oder (Der.), Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama (s. 13-22). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Acar, F. ve Ertürk, Y. (2011). Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar. İçinde S. Sancar (Der.), Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan (1. Cilt). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Acuner, S. (2017). Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu (KSK): Bir Muhalif Akım Olarak Küresel Kadın Hareketi. İçinde Y. Öz (Ed.), Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu Rehberi ve 60. Oturuma İlişkin Notlar (s. 10-20). KA.DER Yayınları, İstanbul.

Akyor, G. (Ekim-Kasım 1992). Kadın Hakları. Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezi, Kültür.

Altunpolat, R. (2017). LGBTİ'lere Karşı Ayrımcılığı Tarihsel ve Politik Temelde Anlamak. Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 17(64), 2-14.

Anıl, E., İlkaracan, P., Kılıç, Z., Ronge, K., Seral, G., Ülgen, T. (2001). Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri. Kadının İnsan Hakları Projesi (KIHP) - NEW WAYS (Yeni Çözümler) Vakfı, İstanbul.
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/409>

Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi. (2005). Erişim adresi
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1371>

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge. (t. y.). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/121>

Altunpolat, R. (2017). LGBTİ'lere Karşı Ayrımcılığı Tarihsel ve Politik Temelde Anlamak. Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 17(64), 2-14.

Arat, N. (2006). Feminist Hukuk. İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, (9), 53-65.

Ayata, G., Eryılmaz Dilek, S., Oder, B. E. (Der.). (2010). Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Aydın, F. (Ed.). (2014). Avrupa Sosyal Şartı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 06, Ankara.

Acar, F. ve Ertürk, Y. (2011). Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar. İçinde S. Sancar (Der.), Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan (1. Cilt). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/783>

Bayramoğlu, Y. (2011). Stonewall'dan Onur Yürüyüşüne. Cogito, 65-66, 388-394.

Beijing +2: the fifth review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States. (2020). European Institute for Gender Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/545>

Berktaş, F. (2000). Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım. İçinde K. Tankuter (Ed.), İnsan Hakları (s. 349-372). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye: Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No 7. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Berktaş, F. (2010, 13 Mart). Felsefeyi "Öteki"Ne Açmak... Bianet.
<http://bianet.org/kadin/diger/120619-felsefeyi-oteki-ne-acmak>

Berktaş, F. (2015). Tarihin Cinsiyeti (2. baskı). Metis Yayınları, İstanbul.

Binyıl Kalkınma Hedefleri. (t. y.).
<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/millennium-development-goals.html>

Bock, G. (2004). Avrupa Tarihinde Kadınlar. (Z. Aksu Yılmaz, çev.). Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Bora, A. ve Günel, A. (2002). 90'larda Türkiye'de Feminizm. İletişim Yayınları, İstanbul.

Bozkır, G. (2000). Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği. Toplumsal Tarih, 75(13), 21-26.

Bunch, C. (2007). Women and Gender: The Evolution of Women Specific Institutions and Gender Integration at the United Nations. İçinde Thomas G. Weiss ve S. Daws (Ed.), The Oxford Handbook on The United Nations. Oxford University Press, Londra.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1981). 13. Oturum, Genel Yorum No. 4.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1989). 37. Oturum, Genel Yorum No. 18.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1990). 39. Oturum, Genel Yorum No. 19.

Bora, A. ve Günal, A. (2002). 90'larda Türkiye'de Feminizm. İletişim Yayınları, İstanbul.

Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 210, status as of 24.07.2020. (2020).
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures>

CoE (2007). Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi - Lanzarote 2007. Council of Europe. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1373>)

Council of Europe Gender Equality Strategy: 2018-2023. (2018).
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1075>

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, status as of 23.07.2020. (2020).
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&lang=en

CEDAW adopts recommendations including sexual orientation and gender identity. (t. y.).
<https://outrightinternational.org/content/cedaw-adopts-general-recommendations-including-sexual-orientation-and-gender-identity>

Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 197, status as of 23.07.2020. (2020).
https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/197/signatures?p_auth=C8VCXTSf

Commission on the Status of Women. (t. y.). <https://www.unwomen.org/en/csw>

Çakır, S. (1996). Osmanlı Kadın Hareketi (2. baskı.). Metis Yayınları, İstanbul.

Çakmak, D. (2007). Fransız Devrimi'nde Kadın: Eksik Yurttaş. Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, 7(2), 727-745.

Çağlar Gürgey, F. İ. ve Yücel Dericiler, Ö. (2019). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Özen Yükümlülüğünün Dönüşümünün Bir Örneği Olarak CEDAW Komitesininin 35 Sayılı Tavsiye Kararı. Ankara Barosu Dergisi, 1, 233-266.

Çavuşoğlu, N. (2000). İnsan Hakları. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çetin, Z. (2015, 4 Kasım). Türkiye'de Queer Hareketinin Dinamiği. Heinrich Böll Stiftung. <https://tr.boell.org/tr/2015/11/04/tuerkiyede-queer-hareketinin-dinamigi>

Çetin, E. (2015). İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 8-11. Maddeleri Bağlamında Çalışanların Hakları. XII Levha Yayınları, İstanbul.

Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi. (2011). <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/638>

Çocukları cinsel şiddetten korumaya yönelik küresel bir araç Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi: Lanzarote Sözleşmesi. (2019). <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1374>

Demirler, D. ve Demirci, U. (2008). Hukuka Rağmen Yasa, Yasaya Rağmen Uygulama: Kadın Hakları Mücadelesinde Hukukun İmkanları ve İmkansızlıkları, Avukat Hülya Gülbahar ile Söyleşi. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar (Özel Sayı), 62-87. <http://www.feministyaklasimlar.org/ozel-sayi-mart-2008/hukuka-ragmen-yasa-yasaya-ragmen-uygulama/>

Durakbaşı, A. (2011). 8. Ünite: Tarih Yazımı. İçinde Y. Ecevit, N. Karkıner (Ed.), Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi (s. 178-200). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2307, Açıköğretim Fakültesi Yayını No. 1304.

Dinçer, O. (2014). Eşitlik Tahayyülünün Müşterek Kurgusu: Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonunun Çalışma Öncelikleri ve Çıkan Politika Metinleri Üzerine Bir Analiz (Uzmanlık Tezi). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

Durgun, D. (2014). Devletle ya da Devletsiz: LGBT Hareketinin Mücadele Tarihine Kısa Bir Bakış. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 23, 4-14.

<http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-23-haziran-2014/devletle-ya-da-devletsiz-lgbti-hareketinin-mucadele-pratigine-kisa-bir-bakis/>

“Dönüm noktaları”. (t. y.). <https://www.kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/donum-noktalari/>

Ecevit, Y., Bayrakçeken Tüzel, G. (2019). Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi. İçinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı. CEİD, Ankara. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/180>

Eryılmaz Dilek, S. ve Ayata, G. (2010). Türkiye’de Kadınların İnsan Haklarına Saygının Güçlendirilmesi Projesi. İçinde G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek, B. E. Oder (Der.), Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama (s. 1-12). Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Election of GREVIO members. (t. y.). <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/election-of-grevio-members>

Erkek şiddetini görünmez kılan Çocuk İstismarı Tasarısına itiraz ediyoruz. (2018, 16 Nisan). Bianet. <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/196194-erkek-siddetini-gorunmez-kilan-cocuk-istismari-tasarisina-itiraz-ediyoruz>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi. (1966). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/624>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi. (2005). 34. Oturum, Genel Yorum No. 16.

Eralp, F. (2020). 18 Nisan 1935: Dünya kadınları 12. Uluslararası Kadınlar Kongresi için İstanbul’da. <https://www.catlakzemin.com/18-nisan-1935-dunya-kadinlari-12-uluslararasi-kadinlar-kongresi-icin-istanbulda/>

Eslen Ziya, H. ve Kazanoğlu, N. (2020). De-Democratization under The New Turkey? Challenges for Women's Organizations. Mediterranean Politics, 1-22. DOI: 10.1080/13629395.2020.1765524.

European Court of Human Rights. (2019). Factsheet: Gender Equality. https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Gender_Equality_ENG.pdf

Gender equality and women's rights: Council of Europe standards. (t. y.). <https://rm.coe.int/168058feef>

Greboval, C. (2011). 2010 and Beyond: Putting Women's Rights at the Core of EU Policies. İçinde D. Wallis ve G. Meissner (Ed.), A 2020 Gender Perspective for the European Union and Turkey (s. 67-70). ALDE, KAGİDER, TÜSİAD, İstanbul.

Göğüş Tan, M. (2011). 4. Ünite: Eğitim. İçinde Y. Ecevit, N. Karkıner (Ed.), Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi (s. 84-104). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No. 2307, Açıköğretim Fakültesi Yayını No. 1304.

Güneş, A. (t.y.). İlk Eylemden Bugüne LGBTİ Hareketi. P24. <http://platform24.org/objective/365/ilk-eylemden-bugune-lgbti-hareketi>

GREVIO Baseline Evaluation Report Turkey. (2018). Council of Europe. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1135>

GREVIO Türkiye'ye ilişkin ilk değerlendirme raporunu açıkladı. (2018). İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/news/none-grevio-turkiye-raporunu-acikladi>

ILO Office for Turkey. (t. y.). <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>

ILO Türkiye Ofisi. (t. y.). <https://www.ilo.org/ankara/lang--tr/index.htm>

International Covenant on Civil and Political Rights: Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 23 March 1976, in accordance with Article 49. (1966).

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği: Müftülere nikah yetkisi veren tasarı geri çekilsin. (2017, 27 Temmuz). Bianet. <http://bianet.org/bianet/print/188643-istanbul-kadin-kuruluslari-birligi-muftulere-nikah-yetkisi-veren-tasari-geri-cekilsin>

İstanbul Sözleşmesi. (2011). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1169>

İstanbul Sözleşmesi Açıklayıcı Rapor. (2011, 7 Nisan). Explanatory Report: Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CM(2011)49 final. Council of Europe. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/210.htm>

İstanbul Barosu: Kadın Hakları Merkezi. (t. y.).

<https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=64&Desc=Kadin-Haklari-Merkezi>

İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası. (t. y.).

<https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/122-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmlgn-onlenmesi-sozlesmesi>

İstanbul Sözleşmesi. (2011). <https://rm.coe.int/1680462545>

İHAM Kararı. (1993). Schuler-Zraggen/İsviçre, Seri A, no. 263, Karar tarihi: 24 Haziran 1993.

İHAM Kararı. (1994). Burghartz/İsviçre, Seri A, no. 280 B, Karar tarihi: 22 Şubat 1994.

İHAM Kararı. (2004). Ünal Tekeli/Türkiye, Başvuru No: 29865/96, Karar tarihi, 16/11/2004.

İHAM Kararı. (2012). Konstantin Markin/ Rusya, Başvuru no: 30078/06, Karar tarihi: 22/03/2012.

Juhâz, B. ve Pap, E. (2018). Backlash in Gender Equality and Women's and Girls' Rights. European Parliament. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1372>)

Kaboğlu, İ. Ö. (2005). Anayasa Hukuku Dersleri (2. baskı). Legal Yayınları, İstanbul.

Kadınların Şiddete Karşı Korunması: 30 Nisan 2002'de kabul edilen, Bakanlar Komitesi'nin üye devletlere kadınların şiddete karşı korunmasına ilişkin Tavsiye Kararı Rec(2002)5 ve İzahat Belgesi. (2002). <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1378>

"KA.DER: Hakkımızda". (t. y.). <http://ka-der.org.tr/hakkimizda/>

"Kadın Eserleri: Hakkımızda". (t. y.). <http://kadineserleri.org/hakkimizda/>

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi): sorular ve cevaplar. (2019). Avrupa Konseyi. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1379>

Karaca, K. (2020, 21 Temmuz). İstanbul Sözleşmesi Feshedilebilir mi? Deutsche Welle Türkçe. <https://www.dw.com/tr/istanbul-s%C3%B6zle%C5%9Fmesi-feshedilebilir-mi/a-54255852>

Karakaş, B. (2019, 1 Ağustos). İstanbul Sözleşmesi'nin Beş Yılı: "Uygulama İçin Siyasi Kararlılık Eksik". Deutsche Welle Türkçe. <https://www.dw.com/tr/istanbul-s%C3%B6zle%C5%9Fmesinin-be%C5%9F-y%C4%B1%C4%B1-uygulama-i%C3%A7in-siyasi-kararlı%C4%B1%C4%B1k-eksik/a-49831179>

"KaosGL sözlük". (t. y.). <http://www.kaosgldernegi.org/belge.php?id=sozluk>

Karakuş, F. (2020, 17 Şubat). 17 Şubat 1993: Medeni Kanun değişikliği için 100.000 imza TBMM'ye iletili. <https://www.catlakzemin.com/17-subat-1993-medeni-kanun-degisikligi-icin-100-000-imza-tbmmye-iletildi/>

Koray, M. (2008). Sosyal Politika (3. baskı). İmge Kitabevi, Ankara.

Kırkpınar, L. (1998). Türkiye'de Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın. İçinde A. B. Hacımiraçoğlu (Der.), 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s.13-29). Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Koç, D. (2020). Öcü Geçmiş, Yüceltilen Bugün ve Umutlu Gelecek; Türk Kadın Yolu Dergisi'nde Siyasi Söylem. TAD, 39(67), 585-609 .

Kolay, H. (2015, Nisan). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. EMO Kadın Bülteni, 3, 5-11.

Köylü, M. (Ed.). (2016). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı için LGBT Hakları El Kitabı. KaosGL, Ankara. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1380>

"KSGM resmi web sitesi". (t. y.). <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm>

"Member States". (t. y.). <https://www.unwomen.org/en/csw/member-states>

Moralioğlu, A. (2011). Kadınların Güçlendirilmesinin Hukuksal Boyutu: Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonu (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

"Mor Çatı: Öykümüz". (2013). <https://morcati.org.tr/tr/oykumuz/>

Moroğlu, N. (2016). Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(1), 285-317.

Oder, B. E. (2010). Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması. İçinde G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek, B. E. Oder (Der.), Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama (s. 23-52). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

"Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti". (t.y.).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_Müdafaa-i_Hukuk-ı_Nisvan_Cemiyeti

Özcan, M. S. Ö. ve Kaya, E. (2016). Batı Tarihi İçerisinde Kadının Toplumsal ve İktisadi Rolü. *Düşünen Siyaset*, 31, 223-240.

Özgün, Y. (2012). Feminizm. İçinde G. Atılğan ve A. Aytekin (Der.), *Siyaset Bilimi* (s. 379-394). Yordam Kitap, İstanbul.

Öz, Y. (2015, 8 Mayıs). Pekin +20'de küresel düzeyde kadın hakları. Henrich Böll Stiftung. <https://tr.boell.org/tr/2015/05/08/pekin-20de-kuresel-duzeyde-kadin-haklari>

Özden, B. A. (2009). 1960'larda Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. N. Mater, *Sokak Güzeldir: 1968'de Ne Oldu?*. Metis Yayınları, İstanbul.

Özel, K. C. (2018). Kadın Haklarında Dönüşümün Simgelerinden Biri olarak N.T. Olayı ve "Madde 438". *İzmir Barosu Dergisi*, 83(3), 201-224.

Pietilä, H. (2007). *The Unfinished Story of Women and The United Nations*. UN Non-Governmental Liaison Service, New York ve Cenevre.

Pillinger, J. (2018). *Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Şiddet ve Tacizle Mücadele El Kitabı*. UN Women & ILO. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/593>

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. (2000).

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/protocoltraffickinginpersons.aspx>

Penn, S. (2000, 21 Mart). A New Era of Feminism. *San Francisco Chronicle*.

Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education (Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th meeting of the Ministers' Deputies). (2007).

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d5287

Recommendation CM/Rec(2007)17 of the Committee of Ministers to member states on gender equality standards and mechanisms (Adopted by the Committee of Ministers on 21 November 2007 at the 1011th meeting of the Ministers' Deputies). (2007).

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d4aa3

Recommendation CM/Rec(2008)1 of the Committee of Ministers to member states on the inclusion of gender differences in health policy (Adopted by the Committee of Ministers on 30 January 2008 at the 1016th meeting of the Ministers' Deputies). (2008).

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d4212

SPoD Anayasa Çalışma Grubu Raporu. (2012). LGBT Yurttaşların Yeni Anayasaya Yönelik Talepleri. Sosyal Politikalar Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği. Erişim adresi <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1381>

Stonewall: Milyonlarca kişinin hayatını değiştiren ayaklanma. (2019, 28 Haziran). BBC.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48794167>

Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. (04.02.2003). Resmi Gazete (Sayı: 25014). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/02/20030204.htm#12>

Shadow NGO Report on Turkey's First Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence for submission to the GREVIO Committee September 2017. (2017). İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu.

<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1139>

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2030 gündemi). (t. y.). Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği. <https://www.kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararası-sozlesmeler-ve-mekanizmalar/surdurulebilir-kalkinma-hedefleri/>

Sancar, S. (2011), Türkiye'de Kadın Hareketinin Politikası. İçinde Serpil Sancar (Der.), Birkaç Arpa Boyu... 21.Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar: Nermin Abadan Unat'a Armağan (s. 61-117). Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sancar, S. (2012). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar. İletişim Yayınları, İstanbul.

Sancar, S. (2018). Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması. CEİD Yayınları, Ankara. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/176>

Saygılıgil, F. (1999). Flora Tristan: Bir Paryanın Yolculuğu. Pazartesi Dergisi, 51. <http://www.pazartesidergisi.com/pdf/51.pdf>

Şakir, Ş. (2020). 28 Mayıs 1913: Feminizm sözcüğünü kullanmaktan çekinmeyen Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kuruldu. <https://www.catlakzemin.com/28-mayis-1913-feminizm-sozcugunu-kullanmaktan-cekimleyen-osmanli-mudafaa-i-hukuk-i-nisvan-cemiyeti-kuruldu/>

Tanilli, S. (1993). Fransız Devrimi'nden Portreler (2. baskı). Cem Yayınevi, İstanbul.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. Akademik Hassasiyetler Dergisi, 3(5), 163-175.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, (2011). Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma. Publications Office of the European Union, Ankara. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1382>

Toksöz, G. ve Memiş, E. (2018). İstihdamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Haritalama ve İzleme Çalışması. CEİD Yayınları, Ankara. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/171>

Tatlıer Baş, M. M. (2011). Avrupa Birliği’nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ana Plan ve Politikalara Yerleştirilmesi: Hollanda, Romanya ve Türkiye Örneklerinin İrdelenmesi (Uzmanlık Tezi). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
<https://ailevecalisma.gov.tr/media/2521/meltembas.pdf>

“Trafficking in Women and Girls”. (t. y.).
<https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/reports.htm#Trafficking>

Tar, Y. ve Güner, U. (Yay. Haz.). (2014). Medyada LGBTİ'lere Yönelik Nefret Söylemi. Pembe Hayat ve KAOS GL. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1383>

Tekeli, Ş. (1995). 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. İletişim Yayınları, İstanbul.

“The European Social Charter”. (t. y.). <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>

United Nations Millennium Declaration. (2000). Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/55/L.2)], 55/2 United Nations Millennium Declaration (18 September 2000).
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeler ve Tavsiye Kararlarının Uygulanması Uzmanlar Komitesi’nin 2020 yılı raporu yayımlandı. (2020, 31 Ekim).
https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_740293/lang--tr/index.htm

“UN resmi web sitesi”. (t. y.). <https://www.un.org/en/>

“UN Treaty body database”. (t. y.).
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Countries.aspx?CountryCode=TUR&Lang=EN

Uyar, L. (2006). Birleşmiş Milletler'de İnsan Haklarının Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ünker, P. (2020, 12 Mayıs). İstanbul Sözleşmesi Neden Hedef Oluyor?. Deutsche Welle Türkçe. <https://www.dw.com/tr/istanbul-sözleşmesi-neden-hedef-oluyor/a-53415793>

Yetener, M. (2020). 19 Şubat 1963: Tarihin tetiğini çeken feminist: Betty Friedan. <https://www.catlakzemin.com/19-subat-1963-tarihin-tetigini-ceken-feminist-betty-friedan/>

Yıldız, M. (2012). Türkiye'de Kadın Haklarının Siyasi Gelişimi (1923- 1950) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.

Zihnioğlu, Y. (2003). Kadınsız İnkılap. Metis Yayınları, İstanbul.